

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1874

bron

*Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlansche Letterkunde, te Leiden,
over het jaar 1873-1874. E.J. Brill, Leiden 1874*

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa002187401_01/colofon.htm

© 2004 dbnl

**Handelingen der algemeene vergadering van de
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde
te Leiden,**

gehouden aldaar den 18^{den} Juni 1874, *In het gebouw van de
'Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.'*

Tegenwoordig de Leden van het Bestuur: Prof. *M. de Vries*, Voorzitter; Prof. *R. Fruin*; Prof. *A. Kuenen*, *B.W. Wttewaall*, Penningmeester; Ds. *H.C. Rogge*, Bibliothecaris; Dr. *J. Verdam*, tijdelijk Secretaris.

Het Eerelid: Dr. *J.T. Bergman*; en de Leden: *D.J. den Beer Poortugael*; Dr. *G.D.J. Schotel*; Dr. *W.H.D. Suringar*, Dr. *A. de Jager*; Prof. *J.H. Scholten*; Jhr. *W.J.C. Rammelman Elsevier*; Mr. *D.H. Levyssohn Norman*; *M.F.A.G. Campbell*; Mr. *M.M. von Baumhauer*; *W.J. Hofdijk*; Prof. *S. Vissering*; Prof. *J.E. Goudsmit*; Mr. *J. Heemskerk Az.*; Ds. *J.E. Inckel*; *J. Tideman*; Prof. *C.G. Cobet*; Ds. *H.M.C. van Oosterzee*; Prof. *J.J. Prins*; Ds. *Chr. Sepp*; Dr. *G.A.N. Allebé*; Dr. *J.C. Drabbe*; Mr. *T.J.E. van Zinnicq Bergmann*; Prof. *L.W.E. Rauwenhoff*; Dr. *W.N. du Rieu*; Prof. *J.H.C. Kern*; Mr. *C. Vosmaer*; Dr. *H.G. Hagen*; Dr. *W. Scheffer*; Prof. *C.P. Tiele*; Ds. *R. Koopmans van Boekeren*; Dr. *Jan ten Brink*; *J.M.E. Dercksen*; Mr. *B. Th. Baron van Heemstra van Froma en Eibersburen*; *D.F. van Heyst*; Mr. *P. van Bemmelen*; Mr. *W.P. Sautijn*

*Kluit; P.A. Tiele; D. Hartevelt; Dr. H.W. van der Mey; Martinus Nijhoff; W. Pleyte;
Ds. J.J. van Toorenenbergen; Dr. T.C.L. Wijnmalen; W.P. Wolters; Prof. T. Zaaijer;
P.J. Andriessen; Dr. P.J. Cosijn; Joh^s. Hilman; A.W. Sijthoff; Ds. W. van Beuningen;
Mr. L.G. Greeve; Prof. J.P.N. Land; Jhr. Mr. V. de Stuers; Mr. H. Gerlings Cz.*

[Toespraak van de voorzitter, M. de Vries]

Te 11 uren opent de Voorzitter de Vergadering met de volgende toespraak:

M.H.G.M.

Het is heden de gedenkdag der bevestiging van Nederlands vrijheid in de velden van Waterloo. Op dien dag, altijd zoo verheffend voor het vaderlansch gevoel, u welkom te mogen heeten, nu gij hier vergaderd zijt om de belangen te behartigen van hetgeen wij te recht 'de dierbaarste panden onzer nationaliteit' plegen te noemen: ziedaar iets, dat ik op zich zelf als een voorrecht waar deer, en waarin ik zoo gaarne een goed voorteeken zou wenschen te zien. En toch - ik kan en mag het niet verzwijgen - toch ben ik niet met opgewektheid voor u opgetreden. De herinneringen van het afgelopen jaar zijn voor onze Vereeniging niet van dien aard, om ons op deze jaarlijksche bijeenkomst tot vreugde te stemmen, de uitzichten in de toekomst niet geschikt om moed en vertrouwen te wekken. Toen ik onlangs met een mijner vrienden, wiens ijver voor onze Maatschappij aan al hare leden tot voorbeeld mag verstreken, over den staat van zaken sprak en hem ronduit verklaarde, dat ik niet recht wist wat ik in mijne toespraak tot de algemeene vergadering zou moeten zeggen, antwoordde hij spottend: 'Gij kunt in elk geval getuigen, dat dit jaar aan de verwachting beantwoord heeft'. Aan de verwachting beantwoord!

Ach, dat die woorden in spot moesten gesproken worden! Men dorst van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde geene frissche levenskracht verwachten: en die slechte dunk is door de uitkomst maar al te zeer bewaarheid. Hoe geheel anders zou ik tot u spreken, indien de hoop vervuld ware geworden, die ik in onze vorige bijeenkomst uitte, ‘dat in een volgend jaar de Voorzitter u met blijder tonen zou mogen begroeten en u wijzen op een aanmerkelijken vooruitgang in den welstand onzer Maatschappij’. Maar die hoop is bitter teleurgesteld. In het jaar, dat achter ons ligt, heeft onze instelling, ja, beantwoord aan de geringe verwachting, die men van haar mocht koesteren, maar niet aan de hooge roeping, die zij voor het vaderland te vervullen heeft. Het verslag van onzen wakkeren Secretaris, wiens optreden ons als een heilspellend teeken met nieuwen moed bezielde, zal u een somber tafereel ophangen van de kwijning en werkeloosheid, die ondanks al den ijver van het Bestuur, ondanks de jaarlijksche aanmaningen van den Voorzitter, al meer en meer de kracht verlammen van eene Maatschappij, die zooveel goeds tot stand kon brengen, indien zij door u aller warme belangstelling en ijverige medewerking gesteund werd. Wel is dit jaar niet geheel zonder vrucht voorbijgegaan. Met volhardende vlijt werd de uitgave der Tweede Partie van Maerlant's *Spiegel Historiael* voortgezet: de tweede en derde aflevering zagen het licht, en de kosten daarvan konden uit de renten van ons Fonds worden bestreden. Ook onze gewone bundels van Handelingen en Levensberichten zijn op hun tijd verschenen, en gaarne betuigen wij aan onze medeleden, die daarvoor hunnen arbeid ten beste hadden, den welverdienden dank. Maar buiten dit weinige gaf onze Maatschappij geen teeken van leven. De leden, in

andere steden gevestigd, lieten ook thans alles aankomen op hunne Leidsche medebroeders, en deze lieten het Bestuur waken en zorgen; maar wat vermag het Bestuur alleen, zonder den bijstand der leden en zonder ruimte van stoffelijke hulpmiddelen? De maandelijksche vergaderingen waren meestal onbeduidend: tweemaal zelfs konden zij, bij volkomen gebrek aan stof, niet gehouden worden. Hoe? is dät de Maatschappij, die de taal en letteren en geschiedenis des vaderlands moet behartigen, die Nederland moet vertegenwoordigen in het dierbaarste wat de natie bezit, die geroepen is een bezielenden invloed te oefenen op het zelfbewustzijn van ons volk? Hoeveel zou zij niet vermogen, indien zij in de talenten van zoovele uitstekende leden een krachtiger steun vond en indien zij over de middelen beschikken kon om altijd en overal zich naar behooren te doen gelden. Ik onderzoek hier de oorzaken niet, waaraan de onvoldoende en op den duur onhoudbare toestand te wijten is, en wil mij niet verdiepen in eene beschouwing van hetgeen tot verbetering zou kunnen leiden. Ik heb dat alles meermalen opzettelijk aangewezen en geene gelegenheid verzuimd om tot een nieuw leven op te wekken. Ook andere Voorzitters hebben het kwaad niet verbloemd en hunne waarschuwendende stem doen hooren. Het wordt bijna eentonig dit onderwerp telkens weder te behandelen, en misschien acht gij het weinig in overeenstemming met de feestelijke stemming, waarin gij herwaarts zijt opgekomen. Maar wat spreek ik van feestelijke stemming? Het is alsof bij u allen het bewustzijn begint te ontwaken, dat wij geene reden hebben om feest te vieren. Althans de gezellige maaltijd, waarmede wij - naar loffelijke oudvaderlijke gewoonte - onze jaarlijksche bijeenkomst plegen te besluiten, heeft ditmaal - voor het eerst, geloof ik, sedert de stichting onzer Maat-

schappij - zoo weinig deelnemers gevonden, dat het niet doenlijk geweest is dien aan te rechen. Ligt daarin de erkenning, dat het niet gepast is feestelijk aan te zitten, waar men op zoo weinig arbeid terug kan zien? In elk geval geeft het mij vrijmoedigheid, geheel openhartig tot u te spreken, zonder vrees van de u wachtende feestvreugde te verstoren.

Maar al mochten wij ons ook verheugen in een aangenamer herdenken van onze werkzaamheid in het nu vervlogen jaar, toch zou onze bijeenkomst ons geene onverdeelde vreugde schenken. Menige weemoedige herinnering verrijst heden in onzen geest bij de gedachte aan de groote verliezen, die wij hebben geleden door het verscheiden van zoovele verdienstelijke mannen, die een sieraad waren van onzen kring. Niet minder dan twee-en-twintig dooden hadden wij te betreuren, waarvan achttien tot onze binnenlandsche leden behoorden. Al die namen staan in ons vaderland met eere aangeschreven. Geen onzer afgestorvenen werd in den eersten bloei des levens weggerukt; allen hadden den rijpen leeftijd, sommigen een vrij hoogen ouderdom bereikt. Daardoor hadden allen de gelegenheid gevonden met hunne talenten te woekeren en op velerlei gebied met uitgebreid nut werkzaam te zijn. De kerk en de godgeleerde wetenschap zullen altijd erkentelijk waardeeren wat zij aan A.J. De Ruever Groneman, aan C. Hooyer, D.T. Huet en D. Chantepie de la Saussaye verschuldigd zijn. De geneeskunde verloor in G.C.B. Suringar en G. Ph. F. Groshans twee uitstekende beoefenaren, die hunne strenge natuurstudie door letterkundige beschaving op de gelukkigste wijze wisten te veredelen. Een rechtsgeleerde als W.W. Buma, een Indisch staatsbeambte als C. Visscher, een waterbouwkundige als J.A. Beyerinck, een kunstkenner

als N.C. De Gijselaar, toonbeelden van oud-Hollandsche degelijkheid en bekwaamheid: hoeveel goeds werd niet door hen gesticht, waardoor hunne namen in gezegend aandenken zullen blijven. Daarbij geschied- en oudheidkundigen als R. Westerhoff, A.A. van Heusden en D. Buddingh, wier leven in onverpoosden arbeid aan velerlei nasporingen gewijd was. Een taalgeleerde als Taco Roorda, die de eer der Leidsche school op het gebied der Semitische taalstudie roemrijk handhaafde, en de grondlegger werd van de wetenschappelijke beoefening der talen van den Indischen Archipel, te lang door Nederland verwaarloosd, maar door zijnen rusteloozen ijver nu tot een bloei verheven, die de schoonste vruchten doet verwachten. Schitterde Roorda in den eersten rang der geleerde wereld, in bescheidener kring leefde en werkte en zwoegde de niet minder verdienstelijke hoofdonderwijzer R. Bell, die met onverdroten vlijt als leeraar aan de armenschool der hoofdstad gedurende eene lange reeks van jaren kennis en beschaving verspreidde, duizenden ten zegen was, en, bezielde met eene warme liefde voor onze taal en letteren, van zijn kostbaren tijd nog menig uur wist uit te sparen, om voor het Nederlandsch Woordenboek een schat van uittreksels uit de schrijvers der 17de eeuw te verzamelen, en zijnen naam aan dat werk voor altijd te verbinden. Hoeveel herinneringen van kennis en geleerdheid, van talent en ijver, wekken al die namen niet bij ons op. Maar nog is mijne lijst niet ten einde. Nog moet ik een drietal letterkundigen vermelden, die ons door den dood ontvielen: J.H. Burlage, P.F. Helvetius van den Bergh en C. van Schaick, mannen van erkende verdiensten, in verschillende richtingen werkzaam, maar die allen zich eene duurzame aanspraak op de dankbaarheid hunner landgenooten hebben verworven. Eene

ruime stof wacht ons voor den bundel onzer levensberichten, die reeds ter perse is. Daar zal aan de namen, die ik vermeldde, eene waardige hulde gebracht en de geschiedenis onzer letterkunde met menige belangrijke badzijde verrijkt worden. Voor heden wilt gij, naar ik vertrouw, de weinige woorden voor lief nemen, die ik mij veroorloven mocht aan de nagedachtenis onzer overledenen te wijden.

Van onze buitenlandsche leden zijn wij niet gewoon eene levensschets te geven. Maar het zal raadzaam zijn eene uitzondering te maken omtrent één hunner, die wel in naam door ons tot de vreemden gerekend werd, maar inderdaad onze landgenoot was, den bekenden staatsman en geschiedschrijver C.F. Baron Sirtema van Grovestins. Sedert bijna 50 jaren was hij aan onze Maatschappij verbonden, en, ofschoon lang in Frankrijk gevestigd, had hij niet opgehouden zich Nederlander te gevoelen: onze Nederlandsche geschiedenis was altijd een hoofddoel van zijne geleerde onderzoekingen gebleven. Te recht mogen wij hem dus als een der onzen beschouwen: de taak, om zijn leven en zijne verdiensten in het licht te stellen, mogen wij niet aan Franschen overlaten. Maar onze Duitsche naburen zullen vollediger en juister dan wij de welverdiende hulde brengen aan het edele drietal, dat de dood in dit jaar aan hun Duitsche vaderland ontrukte: Friedrich von Raumer, Moriz Haupt en Heinrich Hoffmann von Fallersleben. Elk hunner heeft recht op eene uitvoerige en met zorg bewerkte levensbeschrijving: de laatste heeft zelf in een zestal deelen het verhaal van zijn woeligen levensloop nagelaten. Friedrich von Raumer, de beroemde geschiedschrijver, die tot in hoogen ouderdom de wetenschap met de vruchten zijner nasporingen verrijkte; Moriz Haupt, de geleerde en smaak-

volle kenner der Latijnsche letterkunde, en tevens - zeldzame vereeniging! - een der alleruitstekendste Germanisten: welke schitterende namen in de breede rij der geleerden, waarop de hoofdstad van Pruisen roem draagt. En Hoffmann von Fallersleben! Wat al herinneringen en aandoeningen wekt die naam bij ons op, even onvergetelijk in ons vaderland als in het land zijner geboorte. Zoolang Duitsche taal en Duitsche gezindheid in den boezem van het Duitsche volk zullen leven, is aan den naam van Hoffmann von Fallersleben de onsterfelijkheid verzekerd. Wie heeft ooit zóó in het hart zijner landgenooten de teederste snaren doen trillen als deze weergalooze volksdichter in dien schat van gevoelvolle liederen, waarmede hij de Duitsche natie beurtelings streelde en verkwikte, of bezielde en in geestdrift ontstak? En in den kring der voortreffelijke Germanisten, die de vaderlandsche studiën in Deutschland hebben geschapen en tot eene nationale kracht verheven, prijkt zijn naam op de eereplaats nevens die van Jacob en Wilhelm Grimm, van Benecke, Lachmann en Haupt. Maar ik mag mij niet vermeien in eene beschouwing van hetgeen Hoffmann voor Deutschland geweest is, hier, waar zich in de eerste plaats de gedachte aan ons opdringt, wat Nederland en onze Maatschappij in hem hebben verloren. Ziet, terwijl de achttien binnenlandsche leden, die wij heden herdachten, ondanks al hunne verdiensten, waaraan ik oprechtelijk hulde deed, toch nooit eenig deel van het hun verleende talent aan onze Maatschappij hebben gewijd, is de naam van dezen vreemdeling sedert 52 jaren onafscheidelijk aan haar verbonden; en toen zij, nu negen jaren geleden, hem met algemeene toejuiching het eerlidmaatschap opdroeg, was die onderscheiding slechts een gering blijk van den dank, dien zij, en geheel Nederland met haar,

hem schuldig was. De studie onzer taal en letteren, door Ten Kate en Huydecoper zoo uitstekend aangevangen, maar sedert verslapt en verwaarloosd, was voor eene halve eeuw in diep verval geraakt. De gedenkstukken van onze letterkunde uit het middeleeuwsche tijdperk lagen in vergetelheid bedolven. Daar komt de jeugdige Duitscher tot ons, gedreven door een brandend verlangen om te onderzoeken wat ons uit de oudheid was overgebleven, en het tafereel der aloude Duitsche beschaving volledig te maken door ook het aandeel te bepalen, dat daarin aan Nederland toekwam. Door velen werd hij met een glimlach en schouderophalen ontvangen: van poëzie in die barbaarsche middeleeuwen had menigeen hier te lande nooit hooren spreken. Maar onze Maatschappij bood den wakkeren vreemdeling de behulpzame hand. Zij ontsloot hem de schatten harer boekverzameling, steunde hem ook elders met haren invloed, en weldra mocht Hoffmann aan ons vaderland het bewijs leveren, dat ook hier eenmaal eene rijke letterkunde gebloeid had. Met de uitgave der *Horae Belgicae* brak voor onze wetenschap een nieuw tijdperk aan. De oogen gingen open voor hetgeen men al te lang miskend en versmaad had. Een jonger geslacht, door het voorbeeld van Hoffmann aangevuurd, gordde zich moedig aan, de studie der Middelnederlandsche taal en letteren werd met ijver voortgezet, en mocht eerlang eene hoogte bereiken, waarop zij in grondigheid en degelijkheid voor de Duitsche wetenschap niet meer behoefde onder te doen. Uit die school werd de historische beoefening der taal geboren, die, gesteund en gesterkt door de resultaten der gelijktijdig opwassende vergelijkende taalwetenschap, allengs onze taalstudie tot het standpunt heeft opgevoerd, waarop zij in onze dagen door veler vereenigden ijver zich waardig weet te handhaven. Met onverflauwde

belangstelling bleef Hoffmann getuige van de ontwikkeling, door hem opgewekt. Hij nam een werkzaam aandeel aan alles wat de bevordering der Middelnederlandsche taalen letterkennis ten doel had, voortdurend stond hij onze Maatschappij als een getrouwe bondgenoot ter zijde. Eene onvergankelijke eerzuil heeft hij zich in ons midden gesticht. Zijn naam zal in Nederland, maar bovenal in onze Vereeniging, nooit dan met eerbied worden genoemd. Helaas! dat de hulde, die wij hem brengen nu hij is heengegaan, juist moest samentreffen met eene weeklacht over den toestand, waarin onze Maatschappij verkeert! Maar die bittere tegenstelling moge ons dubbel opwekken, om aan dien toestand een einde te maken. Heeft Hoffmann in zijne jeugd als met een tooverstaf de sluimering verbroken, waarin de studie onzer taal en letteren verzonken lag, welnu, thans, nu hij niet meer onder de levenden is, moge zijn geest als opnieuw ons bezielen en ons doen beseffen wat eene Maatschappij, die zoo innig aan Hoffmann verbonden was, aan de letterkunde des vaderlands verplicht is. Alles, M.H., roept ons om naar dat edele doel te streven met inspanning van al onze krachten. Bij de herdenking der groote gebeurtenissen, die voor drie eeuwen de grondvesting onzer vrijheid vergezelden, gevoelen wij telkens onze vaderlandsche gezindheid gevoed en versterkt. Eerlang wacht ons het Derde Eeuwfeest van Leidens Ontzet, straks daarna de gedachtenis der stichting van Leidens Hoogeschool. Wat al aandrang en prikkel, om de kostbare panden onzer nationaliteit, onze taal, onze letteren, onze geschiedenis, in eere te houden, en deze Maatschappij, die daarvan het brandpunt behoort te zijn, tot een nieuw leven op te wekken. Nog kort geleden herdachten wij aan al de zegeningen, die Nederland ten deel vielen onder het bestuur van onzen geëerbiedig-

den Koning in deze 25 jaren. Laat ons vooral niet vergeten, dat liefde voor de taal en letteren des vaderlands het krachtigste roersel is om ons volk met echt nationale gevoelens te bezielen, en daardoor zijn waarachtig welzijn te verhoogen en duurzaam te bevestigen. Staat die overtuiging bij u allen vast, Leden der Leidsche Maatschappij, dan is haar bloei verzekerd, dan zal geen Voorzitter meer door zijne klachten een wanklank in uwe feestvreugde mengen, maar een blijde groet zal u welkom heeten telkens als gij hier bijeenkomt om door eendrachtige samenwerking de belangen onzer letterkunde en daardoor het heil des vaderlands te bevorderen.

Nadat deze toespraak door den Voorzitter was uitgesproken, werd hem de dank der Vergadering toegebracht bij monde van het Lid Dr. A. de Jager, die tevens het verzoek deed, dat deze redevoering door den Voorzitter voor de Handelingen der Maatschappij afgestaan zou worden. Aan dit verzoek werd door den President voldaan.

I.

Volgens het voorschrift der wet leest allereerst de tijdelijke Secretaris, Dr. J. VERDAM, het

Verslag van de Handelingen der Maatschappij gedurende het jaar 1873-1874.

M.M.H.H.

Het zij mij vergund, gedurende eenige oogenblikken Uwe aandacht te vragen, wanneer ik U in korte trekken zal mededeelen, wat de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde in het afgelopen jaar heeft gedaan en ondervonden.

Wanneer gij U in de eerste plaats bij het Bestuur bepaalt, zult gij bemerken, dat daarin verschillende veranderingen hebben plaats gehad. De voorzitter Baron Sloet van de Beele, die reeds het vorige jaar niet meer op de Algemeene Vergadering kon tegenwoordig zijn, werd bij besluit der Maandelijksche Vergadering van October jl. in die betrekking vervangen door den Hoogleeraar De Vries, wien bij vernieuwing de leiding der vergadering is opgedragen. Als bestuurslid werd de heer Sloet vervangen door Jhr. Hoofd van Iddekinge, maar slechts voor den tijd van één jaar, omdat de heer Sloet na verloop van dien tijd als bestuurder moest aftreden.

Straks zal U, M.H., de gelegenheid worden gegeven, uit het dubbelal, dat U uit den beschrijvingsbrief bekend is, eene keuze te doen, om die vacature te vervullen.

De heer Verwijs was ook dit jaar weder, tengevolge van zijn verblijf in het Zuiden, buiten staat de belangen der Maatschappij te bevorderen; maar de gunstige berichten omtrent zijne gezondheid geven ons de hoop, dat hij na zijn terugkeer ook weder aan onze Maatschappij zijne krachten zal kunnen wijden.

Ook de vroegere Secretaris, Dr. Th.C.L. Wijnmalen, die in de vorige algemeene Vergadering zijne aanvraag om ontslag uit zijne betrekking aankondigde, werd door een ander vervangen en wel door den tijdelijk benoemden titularis, die thans de eer heeft U dit verslag voor te lezen. Weldra zal U de gelegenheid worden aangeboden, om door de definitieve benoeming van een Secretaris de plaats van den heer Wijnmalen te vervullen.

Eindelijk moet door Uwe Vergadering een nieuwe penningmeester benoemd worden, daar de heer B.W. Wttewaall door zijn vertrek naar elders tot onzen spijt moet ophouden lid van het Bestuur te zijn. Onze dank voor de aan de Maatschappij bewezen diensten en onze beste wenschen voor het geluk van hem en zijn gezin vergezellen hem naar zijne nieuwe woonplaats.

De heer W.N. Du Rieu, die het vorige jaar ophield Bestuurder te zijn, werd door het Bestuur uitgenoodigd, als buitengewoon lid de vergaderingen bij te wonen, en heeft aan die uitnoodiging gaarne gehoor gegeven en de belangen der Maatschappij ook in de Vergaderingen bevorderd.

Terwijl de vroegere Secretaris in het vorige jaar U kon mededeelen, dat wij slechts 13 binnen- en buitenlandsche leden hadden verloren, moet de tegenwoordige U de namen van 22 medeleden opnoemen, die der Maatschappij door den dood werden ontrukkt. De buitenlandsche zijn 4 in getal, te weten:

Friedrich van Raumer, Hoogleraar te Berlijn,
 Heinrich Hoffmann von Fallersleben, eerlid der Maatschappij sedert 1867.
 Moriz Haupt, Hoogleraar te Berlijn, en
 C.F. Baron Sirtema van Grovestins, te Versailles.
 De binnenlandsche leden, wier verlies wij te betreuren hebben, zijn:
 Dr. A.J. de Ruever Groneman, Emeritus-predikant van Meerkerk.
 Ds. C. Hooyer, Emeritus-predikant van Zalt-Bommel.
 Mr. J.H. Burlage te Amsterdam.
 N.C. de Gijselaar, Oud-Directeur van het Academisch Kabinet van pleisterbeelden
 te Leiden.
 Dr. G.C.B. Suringar, Hoogleraar in de geneeskunde te Leiden.
 Mr. W.W. Buma, Voorzitter van het Provinciaal Gerechtshof van Friesland te
 Leeuwarden.
 C. Visscher, Oud-Raad van Indië te Arnhem.
 P.F. Helvetius van den Bergh te 's Gravenhage.
 Ds. C. van Schaick, Emeritus-predikant van Suriname, te Naarden.
 Ds. D.T. Huet, Emeritus-predikant van de Waalsche gemeente te Rotterdam.
 Dr. D. Chantepie de la Saussaye, Hoogleraar in de Godgeleerdheid te Groningen.
 Dr. R. Westerhoff, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal te Warffum.
 R. Bell, Hoofdonderwijzer te Amsterdam.
 J.A. Beyerinck, Hoofd-Ingenieur van den Waterstaat te 's-Gravenhage.
 A.A. van Heusden, Hoogleraar aan de Militaire Academie te Breda.

D. Buddingh, Oud-Leeraar aan de voormalige Delftsche Academie, te Utrecht.

Prof. C.P.F. Groshaus, Directenr der Clinische School te Rotterdam, en

T. Roorda, Hoogleeraar aan de Rijks-Instelling voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië, te Leiden.

De Voorzitter heeft reeds met een enkel woord op hunne letterkundige en maatschappelijke verdiensten gewezen, en uitvoeriger zal dit geschieden in de levensberichten, waarvan reeds enkele bij het Bestuur zijn ingekomen.

De nieuwe leden die het vorige jaar door Uwe vergadering zijn verkozen, hebben allen het hun aangeboden lidmaatschap aanvaard, behalve Dr. J. Rutgers en Dr. J. l'Ange Huet, beiden te 's Gravenhage, die gemeend hebben, voor de eer te moeten bedanken.

Straks zal U de gelegenheid worden gegeven, uit de U toegezonden lijst van Candidaten 30 nieuwe binnenlandsche en 4 buitenlandsche leden te kiezen, en indien deze het lidmaatschap aanvaarden, dan zal het aantal binnenlandsche leden bedragen 494, dat der buitenlandsche 200, en dat der eereleden 7. Onder de buitenlandsche bevinden zich, behalve de Oost-Indische, 7 die zich volgens art. 14 der wet als gewone leden der Maatschappij hebben doen opnemen, nl. de HH.:

Dr. F.C.J. van Goens, Emeritus-predikant der Waalsche Gemeente te Leiden, thans te Lausanne.

Mr. Julius Vuylsteke, Advocaat te Gent.

De Bavay, Procureur-Generaal te Brussel.

Dr. J. Nolet de Brauwere van Steelant te Brussel.

K. Stallaert, oud-Hoogleeraar aan het Athenaeum te Brussel.

P.P.M. Alberdingk Thijm, Hoogleeraar te Leuven, en

Mr. F.X. Würth-Paquet, Minister van Staat te Luxemburg.

Vooral ten gevolge van dit groote aantal leden is de finantieele toestand der Maatschappij gunstig te noemen, maar de bijzonderheden van dit onderwerp zal ik met stilzwijgen voorbijgaan, aangezien u die door den Penningmeester zullen worden medegedeeld. Alleen dit moet ik vermelden, dat de beschikbare interessen van het fonds ook dit jaar gebruikt werden voor de uitgave van de 2de Partij van Maerlant's *Spieghel Historiae*, waarvan voor eenige dagen de 3de Aflevering in het licht verscheen.

Tevens is bij het Bestuur het denkbeeld opgerezen, om eene reeks van stukken betreffende de Egmontsche Abdij het licht te doen zien, beginnende met de oudste rekening, die van vóór 1267 dagteekent, en die vele merkwaardige, tot heden onbekende woorden bevat. Reeds is op eene vergadering van de Taalkundige Commissie, in overleg met den Hoogleeraar Fruin, besloten een brief te richten aan den Rijks-Archivaris te 's-Gravenhage, met verzoek om opgave van alles, wat zich op het Rijks-Archief aangaande Egmont bevindt. De Taalkundige Commissie zou dan daaruit eene keuze doen.

Uw tegenwoordige Secretaris is bereid, gesteund voor het historische gedeelte van den arbeid door Dr. Fruin, zijne krachten daaraan te beproeven.

Voor de uitgave van een bundel Handelingen en Mededeelingen zijn ons nog geene opstellen van grooteren omvang toegezegd of toegezonden, slechts eenige kleinere stukjes, die den hoofdzakelijken inhoud bevatten van op de Maandelijksche Vergaderingen gehouden voordrachten, zullen er eene plaats in vinden, zoodat die bundel niet zeer lijvig zal worden. Ook het bijeenbrengen van een bundel Levensberichten der gestorven medeleden is voortdurend met veel bezwaren verbonden: het kost zeer dikwijls moeite eenen biograaf te vinden, en wanneer men

er eindelijk een gevonden heeft, moet men dikwijls zeer lang wachten op de beloofde levensschets, die meermalen, ook na herhaald verzoek, niet wordt ingeleverd.

En van hen, die het meest hebben beteekend, is het vaak nog moeilijker eene levensschets, waarvoor gemiddeld slechts twee vellen worden toegestaan, te bekomen, òf omdat men de ruimte te beperkt vindt, òf omdat men tegen de moeite van het werk opziet, òf omdat reeds elders eene biographie is verschenen en men het dus overbodig acht, òf omdat men weet, dat de levensberichten in de genootschapswerken eener maatschappij als het ware worden begraven. Of dus op den duur de bundel Levensberichten zal beantwoorden aan het doel dat men er mede beoogt, nl. eene 'histoire contemporaine' van de vaderlandsche letterkunde, is aan twijfel onderhevig.

Hoe gaarne zou ik, na het minder gunstige, dat ik als verslaggever moest vermelden, er nu op laten volgen, dat dit ruimschoots werd opgewogen door de belangstelling, die men in de Maandelijksche Vergaderingen betoonde. Maar ook hiervan moet de rapporteur, die de strikte waarheid moet spreken, bekennen, dat die belangstelling dit jaar buitengewoon gering was. Het kostte bijna altijd moeite een spreker te vinden. De tijd dat men het eene eer rekende in de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde als spreker op te treden, schijnt voorbij.

Ik zal u, om te staven hetgeen ik gezegd heb, wel niets anders behoeven mede te deelen, dan dat twee van de zeven vergaderingen totaal zijn mislukt; in de October-bijeenkomst gingen de leden, onmiddellijk na de gedane benoemingen, weder uiteen; voor December was weder geen spreker gevonden, en in plaats daarvan werden toen de portretten van leden der Maatschappij bezichtigd,

afkomstig uit de nalatenschap van het eerlid Mr. J.T. Bodel Nijenhuis, maar toen dit in Februari, weder bij gebrek aan een spreker, op nieuw aan de orde was gesteld, was de opkomst der leden zoo buitengewoon gering, dat de vergadering niet kon doorgaan. En toen er nu voor de Maart-bijeenkomst weder geen spreker was, besloot het Bestuur de Maandelijksche Vergadering niet te doen plaats hebben.

Slechts driemaal werd er eene meer uitvoerige mededeeling gedaan. 1° in November, toen de Hoogleraar Fruin de aandacht der Vergadering bepaalde bij de opkomst van Rotterdam; 2° in Januari, toen de Secretaris verslag gaf van de Mnl. handschriften en fragmenten, die uit de nalatenschap van Serrure zijn aangekocht, en 3° in April, toen de heer Du Rieu sprak over de onderzoekingen van Gachard betreffende het Pauselijk Archief, en de heer Fruin eene mededeeling van bibliographischen aard, betreffende het beleg van Leiden.

Het zal U dus niet verwonderen, M.H., dat bij het Bestuur wel eens de vraag opkomt, hoe dit op den duur gaan zal, en of de kosten, besteed aan de huur voor het lokaal, wel vergoed worden door de wetenschappelijke uitkomsten, die door de vergaderingen worden opgeleverd. Het is nu misschien nog de tijd niet, hieromtrent bepaalde voorstellen te doen, maar indien het mocht blijken, dat ook in het volgende jaar de belangstelling afnemende is, dan zou het Bestuur in ernstige overweging moeten nemen, of de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde aan haar doel kan beantwoorden zonder het houden der Maandelijksche Vergaderingen.

Gelukkig behoeft de verslaggever niet alleen op schaduwzijden te wijzen; tegen al deze minder opwekkende verschijnselen staat één helder lichtpunt over, nl. de Biblio-

theek. Door het aanknoopen van nieuwe betrekkingen met buitenlandsche genootschappen, door veelvuldige geschenken en door aankoop voor zoover de gelden dit toelaten, en niet het minst door den ijver van onzen Bibliothecaris, is de boekverzameling der Maatschappij in een zeer bloeienden staat.

Ook de nieuwe Catalogus is in behandeling, maar door de ziekte van den heer De Stoppelaar, die welwillend een gedeelte van den arbeid heeft op zich genomen, heeft de bewerking eenige vertraging ondervonden. Verdere bijzonderheden hieromtrent ga ik met stilzwijgen voorbij, om den Bibliothecaris het gras niet voor de voeten weg te maaien.

En hiermede, M.H., kan ik mijn verslag van den staat der Maatschappij als geëindigd beschouwen. Het waren niet *alle* verblijdende verschijnselen, die ik had mede te deelen, maar er *waren* toch verblijdende feiten. Laten wij dan op deze laatste in de eerste plaats het oog vestigen en het volgende jaar tegengaan met een vast voornemen, om onze beste krachten te wijden aan de belangen der Maatschappij, die den steun van al hare leden behoeft, en die, door de vereende krachten der leden gesteund, weder tot vernieuwden en verjongden bloei moge geraken.

II.

Vervolgens doet de Bibliothecaris H.C. ROGGE,

Verslag over den Staat van de Boek- en andere Verzamelingen, gedurende het jaar 1873-1874.

MM. HH.

Neemt het verslag van den Bibliothecaris jaarlijks in uwe gedrukte handelingen maar eene nederige plaats in, ditmaal zal het in beknoptheid misschien alle vroegere verslagen overtreffen. Want de lange nasleep van bijgekome boeken is van zeer zedige afmeting. Gij zult u herinneren, dat ik het vorig jaar mededeelde, de lijst der titels, die nog in den nieuwen catalogus werden opgenomen, met ult^o. December te zullen sluiten. Ik heb het overbodig geoordeeld de boeken te vermelden, die in de laatste helft van 1873 zijn gecatalogiseerd, in de hoop dat de nieuwe catalogus spoedig het licht zal zien. De weinige titels, die hierachter volgen, vormen het begin van een nieuw aanhangsel. Ik kan u de verzekering geven, dat onze boekerij in het afgelopen jaar zeer in omvang is toegenomen, zoowel door vele en belangrijke geschenken als door aankoop, in zooverre onze beperkte geldmiddelen het toelieten. De namen der gevers worden hieronder vermeld. Mocht hum voorbeeld bij velen in

den lande, vooral onder onze leden, navolging vinden.

Om niet in herhalingen te vervallen, noch de mededeelingen van het Bestuur vooruit te loopen, zal ik zwijgen over de plannen tot verplaatsing van onzen boekenschat. Het verheugt mij dat reeds een eerste stap is gedaan op dien weg. De Academische Bibliotheek, die voor eenige jaren zich ontfermde over onze pretiosa, heeft thans eene geheele afgeslotene gaanderij voor onze genootschapswerken beschikbaar gesteld. Wij kunnen daarvoor onze geachte medeleden, den hoogleeraar Pluygers en de HH. Tiele en Du Rieu, aan wier welwillendheid wij dit verschuldigd zijn, niet genoeg danken. Nu is er ten minste nog voor een paar jaren ruimte tot plaatsing van boeken. En dan hopen wij voor altijd goed geborgen te zijn in de lokalen, die voor ons zullen worden ingeruimd.

Bij voortdoring trekt onze boekerij meer de aandacht. Er zijn in het afgelopen jaar 712 boekwerken uitgeleend, dat is 78 meer dan in het vorige. Daaronder waren 80 nummers uit onze verzameling van tooneelstukken en 23 genootschapswerken. Aan 59 personen binnen en 63 buiten deze stad, in 't geheel dus aan 122, zoo leden als niet leden, werden boeken ten gebruike afgestaan. Dat getal beliep in 1873 nog geen 100. Bovendien ontving ik wekelijks bezoek van personen, die op de zittingdagen kwamen werken. Jammer, dat de ruimte in onze leeskamer zoo uiterst bekrompen is.

Ik had gewenscht u op deze vergadering eenige afgedrukte vellen van den nieuwen Catalogus te kunnen voorleggen. Want het eerste deel, dat de taal- en letterkundige vakken zal omvatten, ligt zoo goed als gereed. Doch de ernstige ziekte van ons medelid De Stoppelaar, die zich bereid verklaard had om mij te helpen in het rangschikken van de titels uit het supplement, is oorzaak,

dat het werk sedert weken stilstond. Wij mogen echter hopen, dat hij spoedig geheel hersteld zal zijn. En dan zal onze catalogus zich niet lang laten wachten, want alle voorloopige schikkingen omtrent de uitgave zijn reeds gemaakt.

Van onze andere verzamelingen heb ik u niets te melden; zij zijn door schenkingen niet vermeerderd. Gelukkig konden wij onze steenen kogels en andere antiquiteiten in bruikleen afstaan aan het stedelijk museum, waar zij beter op hun plaats zijn.

Ziedaar het weinige waarvoor ik een oogenblik uwe aandacht heb gevraagd. Mocht iemand meer verlangen te weten, uw Bibliothecaris zal gaarne op alle belangstellende vragen antwoorden.

Lijst der bijgekomen boeken.

A. ADRIANI, Aan den WelEdelZGl. Heer T. Brunsveld de Blau toen ZEd. op den 24 December 1808 volle 50 jaren in de gemeente J.C. te Groningen was predicant geweest. - Gedicht z. pl. en j.

P.J. ANDRIESSEN, Oranje Nassau. Leven en heldendaden van de Vorsten uit dat stamhuis. Arnhem 1873.

P.J. ANDRIESSEN, 's Konings zilveren feestgeschiedenis van het tijdperk van 25jarigen vrede 1849-1874. Deventer 1874.

F. ARENTS, Mengelpoëzij. Uitgegeven door B. van Nidek. Amsterdam 1724.

R.H. ARNTZENIUS, Ter gelegenheid der 79^e en 81^e verjaardag van het gezelschap Concordia et libertate. 2 pl. en j.

DE GEHOONDE BATAVIER, ter gelegenheid, dat de Engelschen met Spanje en Vrankrijk oorlogende en met de republiek in vrede zijnde, in het einde van Oogstmaand 1762 het Hollands Oorlogschip: De Dankbaarheid, gevoerd door den Zee Kapitein S. Dedel ondankbaar overweldigden. z. pl. en j.

- N. BEETS, Life and Character of J.H. van der Palm, Professor in the University of Leyden. Translated from the Dutch bij. J.P. Westervelt. -- New-York 1865.
- G. BEIJER, De lente, gehouden in de lentemaand 1771. z. pl. en j.
- G. BEIJER, Keerdicht aen Johan van Hoogstraten of deszelfs Bijschrift in mijne dichtgewijde kunstverzaemeling. z. pl. 1774.
- G. BEIJER, Op de dichtgewijde snipperuuren van mijnen veelwaerdigen vriend en kunstgenoot Johan van Hoogstraten z. pl. en j.
- G. BEIJER, Op de tijdwinst in ledige uren of proeven van den stichtelijken Aendagt door M.L.z. pl. en j.
- G. BEIJER, De zomer aen kunstlief z. pl. en j.
- G. BEIJER, Dankbetuiging aen Jacob Vosmaer, medebestuurder van het 'Dichtlievend genootschap: Kunstliefde spaart geen vlijt'. z. pl. en j.
- L. BIDLOOS, Hymnus Prosodiacus. Lof-Zang op het verheerlijkt seizoen der jaaren 1722 en 1723. Amst. 1724. 4°.
- H. BINGER en G.A. HEINZE, Het Meifeest in 1874. Uitgevoerd in tegenwoordigheid van H.M. de Koning en de Koningin bij de Gala-voorstelling van 13 Mei 1874 in den Stads-Schouwburg te Amsterdam. Amst. 1874. 4°.
- A. BLUSSÉ, Aan mijn kleinzoon A.B. Blussé bij zijne bevordering tot de 3e classe der Latijnsche school den 1e der Herfstmaand 1784. Z. pl.
- A. BLUSSÉ, Aan mijn kleinzoon A.B. Blussé bij gelegenheid zijner bevordering met de 1e eerprijs tot de 4e classe der latijnsche school. z. pl. 1785.
- G. BLOK, Straboo's beschrijvinge van Theodorus Beza. Verduitscht en berijmd. Nevens eenige latijnsche sneldichten. Amst. 1693.
- H.C. VAN DER BOON MESCH, Lofrede op Sebaldus Justinus Brugmans. Z. pl. of j.
- E.A. BORGER, Oratio de modesto ac prudenti sacrarum literarum interprete Lugd. Bat. 1808. 4°.
- HET BORSTBEELD van Berzelius geplaatst in het schei-

kundig laboratorium der Utrechtsche Hoogeschool, Vrijdag 19 October 1849. Utr. 1849.

H. BOSSCHA, Oratio de Graecarum Romanarumque literarum studio, liberae reip. civibus inprimis commendado. Harderwijk 1795. 4°.

P. BOSSCHA, Vaderlandsche Zegepraal. Poësie. Amst. 1815.

M.Z. VAN BOXHORN, Spiegeltien, vertoonende 't lanckhaijr en de haijrlocken, bij de oude Hollanders en de Zeelanders gedragen. Middelb. 1644. 12°.

CATALOGUS der Inzendingen uit Nederland, door bemiddeling van het College voor de Zeevisscherijen via Rotterdam verzonden naar de Internationale tentoonstelling van Visscherij-voorbrenghselen, gereedschappen enz. in Bergen in Noorwegen. Aug. 1865. Rott. 1865.

P. CHEVALLIER en F.A. CLARISSE, Een tweetal leerredenen. Amst. 1782.

W. DE CLERCQ, Naar zijn dagboek 1825-1844. Haarlem z.j. (Niet in den handel).

J.F.W. CONRAD, Waterbouwkundige aantekeningen over de Zeeuwsche Oeververdediging. Middelb. 1874.

M. VAN DAM, Almanach op 't jaar o H. 1795. Waarvóór: De namen der beedigde meesters van 't goud en zilversmitsgild der stad Amsterdam.

DE DANKBAARHEID aen haeren Oranje lievende Kunstvriend J. van Hoogstraten. 's Hage en Leiden (1787).

J.I. DOEDES, De toepassing van de ontwikkelings theorie niet aan te bevelen voor de geschiedenis der Godsdiensten. Redevoering. Utr. 1874.

L. Burggraaf DUBUS DE GESIGNIES, Toezending van eene waarschouwing aan de inwoners der provincie nopens het gebruik maken van de landtaal (Memoriaal van Administratie der Provincie Antwerpen N°. 276). (Antw. 1821).

F. EGGERT, Ueber die erzählenden Dichtungen Hartmann's von Aue. Jahresber. über das Gymnasium Fridericanum. Schwerin 1874.

DE EIGENBAAT, Gedicht. Z. pl en j.

G. VAN ENST KONING, De stad Groningen aan Neerlands ingezetenen. Dichtstukje. 's Gravenhage 1826.

- W. EVERTS, Geschiedenis der Nederlandsche Letteren. Met verklarende woordenlijst. 2° druk. Amst. 1873.
- OFFICIEELE FEESTGIDS bij het 25 jarig Jubilé der inhuldiging van Z.M. Koning Willem III te Amsterdam. Amst. 1874. 4°.
- E. FÖRSTEMANN, Geschichte des deutschen Sprachstammes. Bd. I. Nordhausen 1874.
- C. FRANSEN VAN ECK, Oratio de praecipuis caussis ethicae Christianae a plurimis Christianis nimis neglectae. Deventer 1799. 4°.
- H. FRISO, Aanspraak aan Willem V.Z. pl. 1581.
- E.J.V.D. BERGH, I. BRESTER en anderen. Gedichten. Uitgegeven ten behoeve eener Bewaarschool te Boskoop. Amst. 1853.
- A.J.A. GERLACH, Nederlandsch Oost-Indië. 's Gravenh. 1874.
- DE GRIEKEN en hunnen worstelstrijd tegen de Turken na derzelver overwinning bij Ipsara en Samos. Gron. 1824.
- THERESE H., Bemerkungen über Holland, aus dem Reise journal einer deutschen Frau. Leipzig 1811.
- M.C. VAN HALL, Feestzang bij de 250ste verjaring van de stichting der Leijdsche Hoogeschool. Amst. 1825.
- M.C. VAN HALL, Herinneringen 1787-1815. Amst. 1867.
- G. VAN HASSELT, Antwoord op de recensie van de Algem. Bibliotheekschrijveren van zijn werk over Roozendaal. Arnhem 1809.
- I.P. HEIJE, Uw Koninkrijk kome. Een bundel stichtelijke liederen en zangen, (met aanwijzing der melodiën). Amst. (1874).
- KAMER DER GOUDSBLOEMEN. Heilwenschen van de leden. Gouda van 1786-1794.
- P.G. VAN HEUSDE, Oratio de antiqua eloquentia cum recentiore comparata. Utr. 1805.
- DE HISTORIE van de deerlijcke destructie en de ondergangh der stadt Jerusalem, door den Keijser Vespasianus. Met verscheijde geschiedenissen der Joden. Met figuren. Utr. 1693.
- H. HOEFHAMER, Oratio funebris in obitum J.H. van Kinsbergen. Amst. 1819. 4°.

ELISE V. HOHENHAUSEN geb. VON OCHS, Johann en Kornelius de Wit oder das ewige Edikt. Historisches Trauerspiel. Kassel 1847.

I. VAN HOOGSTRATEN, Rijswijks vreugdezang; ten Wenschelijken feestdage, op welke vóór 25 jaaren het schoutsampt aanvaard wierd door H. Ravestijn, den 23 van Slachtm. 1767.

I.C. HOOYKAAS, Repertorium op de Koloniale litteratuur of sijstematische inhoudsopgaaf van hetgeen voorkomt over de koloniën (beoosten de Kaap), in mengelwerken en tijdschriften van 1595-1865 uitgeg. in Nederland en zijne overzeesche bezittingen. Ter perse bezorgd door W.N. Du Rieu. Stuk I. Amst. 1874.

J. IMMERZEEL JR., Het Scheveningsche strand. Gedicht. 's Gravenh. 1826.

J. JORDENS, Nachtgepeinzen, bij de belegering der stad Naarden. Poësie. Amst. 1814. (J. KANTELAAR). Aan Rutger Jan Schimmelpenninck, in Mei 1805. Amst. 1805.

J. KINKER, Treurzang bij het plechtig vieren der nagedachtenis van Washington, in Felix Meritis uitgesproken. Amst. 1800.

J. KINKER, Lierzang aan Johanna Cornelia Wattier, aan haar op het tooneel voorgelezen, bij gelegenheid van hare 25ste verjaring als tooneelkonstenaresse aan den Amsterd. Schouwburg, den 31^e Oct. 1805 gevierd. Amst.

P.J. KINKER, Uitboezeming bij de berigten der groote sterfte in Noord-Holland en Vriesland. Uitgespr. in het Letterk. genootschap 'Gezelligheid en Beschaving' te Vlaardingen. 's Gravenh. 1826.

G. KIST, Oratio de voluptate animi ex diligenti veterum auctorum lectione capienda. Middelb. 1789. 4o.

C. DE KONING LZ, Aan Nederland bij het afschudden van het Fransche juk. poësie. Haarl. 1813.

T. VAN KOOTEN, Oratio de literis humanioribus optimo felicitatis publicae praesidio. Middelb. 1779. 4°.

H. KUP, Vaderlandsche blijdschap bij de gewenschte aankomst van den eersten haring te Vlaardingen. Vlaard. 1815.

LANTERNE MAGIQUE of tooverlantaern van Sept. 1782 tot 1 Maart 1873. Z. pl.

- E. LAURILLARD, Deut: XXVI. 11a Toespraak gehouden den 15 November 1863 in de O.z. Kapel te Amsterdam, 2^e druk. Amst. 1863.
- E. LAURILLARD, Toespraak ter gelegenheid van de 50ste verjaring van den slag van Waterloo, gehouden in de Amstelkerk te Amst. den 18 Junij Amst. 1865.
- D.J. VAN LENNEP, Oratio de praeclaris vitae praesidiis contra adversam fortunam, quibus veterum auctorum scripta abundant. Amst. 1800. 4°.
- LEVENSSCHETS van den overleden St. J. van Geuns Mz. Haarl. 1795.
- T. VAN LIMBURG, De watervloed van 1809, voorgelezen in de Maatsch. Diligentia. Z. pl.
- LOF-BAZUIN aan de Magistraat van Amst. en Wraaktrompet aan de ingezeetenen om zich op de Engelschgezinde te wreken. z. pl. en j.
- G. BRANDT, het leven van P.C. Hooft en de lijkreeden, met inleiding en aant. d.J.C. Matthes. Gron. 1874.
- G. MOLL, Iets over den onlangs overleden sterrekundigen I.B.e. Delambre z. pl. en j.
- W. MOLL, Toespraak gehouden bij de inwijding des nieuwen gebouws van de Vereeniging voor Ziekenverpleging te Amsterdam, den 11e Junij 1857. Amst. (1857).
- J.L. MOTLEIJ, The life and death of John of Oldenbarneveld Adv. of Holl. With a view of the primarij causes and movements of the Wirtij ijers' war in 2 Volumes, with illustrations. The Hague 1874.
- P, J.J. MOUNIER, Discours prêché le 15 Novembre 1863, à l'occasion du jubilé sémiséculaire de la restauration nationale de la Hollande en Novembre 1813; dans le nouveau Femphe Wallon d'Amsterdam. Amst. 1863.
- K. MÜLLENHOFF, Deutsche Aterthumskunde, Erster Band, mit einer Karte von H. Kiepert. Berlin 1870.
- J. MUNNIKS, Levensschets van den Hoogleeraar Petrus Driessen, uitgesproken in Uwe Vergadering van het Natuur- en Scheikundig Genootschap te Groningen den 25 Maart 1829. Gron. 1829.
- PRINCELIJKE Nieuw-jaars-gift of het Oranje hof in vreugde, zingende op aangename Voïsen de liederen zoo ter verheffing van Z.D.H. enz. Als ter geboorten van de

- jonge Graaf van Buuren. Benefens verscheiden uijt het Hoogduijtsch vertaald. -- Amst. z.j.
- NIJGH en VAN DITMARS, Catalogus en advertentie-tarief van de voornaamste bladen der wereld. Amst. 1874.
- (A.J. NIJLAND), De luister van Oranje herdacht 12 Mei 1874. Utr. 1874.
- J.J. VAN OOSTERZEE, Vaderlandsche jubelgroet. Openingsrede van het zilveren krooningsfeest te Utrecht 11 Mei 1874. Amst. 1874.
- H. VAN OVERVEST KUP, Vaderlandsche blijdschap bij de gewenschte aankomst van den eersten haring te Vlaardingen, ten vijfde male gezongen. Schied. 1818.
- F.C.A. PANTEKOEK, Toespraak voor het garnizoen gehouden op den 50jarigen gedenkdag van de overwinning bij Waterloo. Amst. 1865.
- L.G. PAREAU, Oratio de Christianae religionis vi in doctrinis disciplinisque humanis. Gron. 1844.
- A.N. VAN PELLECOM, Lierzang aan den Prins van Oranje, op 15-18 Junij 1815. Schied. 1815.
- DICHTKUNDIGE proeve over de opvoeding der jeugd ten meesten nutte van dit gemeenebest. Leijden 1775.
- H.J. ROIJAARDS, Van Heusde als geschiedkundige en als paedagoog tot de godgeleerdheid. Utr. 1840.
- A.S. RUEB, Ter nagedachtenis van W. Wenckebach. hoogleer. te Utrecht. Utr. 1847.
- J. SCHAAR, Lierzang bij gelegenheid der 36ste verjaaring van Willem V op 8 Maart 1794. Rott (1794).
- A.J. SERVAAS VAN ROOIJEN, De macht der liefde. Oorspronkelijke novellen. Utr. 1873.
- A. SPATSIER, Amstels vreugdegalm op de heugelijke 25 jaarige geboortedag van Willem V, den 8 Maart 1773. Amst. 1773.
- J.W. STAATS EVERS, Het St. Caecilia-concert te Arnhem, opgerigt in 1591. Uit het archief beschreven. Arnhem 1874.
- STOOMVAART Vlissingen-New-York. Handelingen en bescheiden betreffende het voorstel van vijf leden der tweede Kamer van de Staten-generaal. 's Gravenh. 1872.

- B.F. SUERMAN, Oratio de emendanda artis salutaris institutione academica, legis medicae, in patria nostra, ferendae, fundamento praecipuo. Utr. 1848.
- P.H. SURINGAR, Bijzonderheden betreffende het leven van G.C.B. Suringar. Amst. 1874.
- J.S. SWAAN, Wilhelmus van Nassouwen toepasselijk, gemaakt op de omwenteling van 1813. Amst. 1814.
- J.H. VAN SWINDEN, Oratio de hypothesisibus phijsicis, quomodo sint e mente Newtoni intelligendae. Amst. 1785. 4°.
- J.J.L. TEN KATE, Toespraak ter gelegenheid van de 50ste verjaring van den slag van Waterloo; geh. 18 Junij 1865. Amst. 1865.
- J.J.L. TEN KATE, en JOH. J.H. VERHULST, Feest-cantate ter gelegenheid van des konings 25jarig krooningsfeest. Uitgevoerd 12 Mei 1874 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Amst. 1874. 4°.
- H.F. TER KAMP, Baras klagt over het afzijn van haren minnaar Assedin. Oostersch minnedicht in poëtisch proza. In gerijmde vaarzen door J. van Zijp. Batavia 1774.
- K.F. TERNOOIJ APÈL, Feestrede naar Jes. XXXIII 13, geh. 15 Nov. 1863 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Amst. 1863.
- J.J.L. TEN KATE, Toespraak naar 2 Kron. XV: 12, geh. 18 Junij 1865. Amst. 1865.
- C.P. TIELE, Gedichten. 2^e druk. Schoonh. 1874.
- G. VAN TIENHOVEN, Beschouwingen over rechtspersoonlijkheid. Acad. proefschrift. Utr. 1866.
- J.J.L. TEN KATE, Redevoering over de waarde van het Romeinsche recht voor de studie van het hedendaagsche privaatrecht. Uitgesproken ter aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan het Atheneum illustre te Amsterdam, 19 April 1869. 's Gravenh. 1869.
- J.J.L. TEN KATE, Het hooger onderwijs en het Athenaeum te Amsterdam. Afscheidswoord bij het nederleggen van het H.Ls.-ambt. Uitgespr. den 23 Dec. 1873. (Niet in den handel). Amst. (1874).
- TIJD-CORTINGHE, Der jonche dochters inhoudende vele schoone lustighe, oock treurighe, seltsame enz. geschiedenis en vertellinghe. Amst. 1591.

- HET NEDERLANDSCH TOONEEL. Kroniek en critiek. Orgaan van het Nederlandsch Tooneelverbond. Directeur J.N. van Hall. 1-3Jaarg. Utr. en Gent 1872-74.
- DE TOONEELKIJKER, Dl. I, 1-5, II, III 1-4. Amst. 1815-17.
- HET GEREDDE VADERLAND (poesie). Haarl. 1813.
- J.E. VAN VARELEN, Blijde herdenking van Neerlands verlossing. Haarl. 1815.
- J. VERDAM, Tekstcritiek van de Middelnederlandsche schrijvers. Leiden 1872.
- J. SLICHTER, Beedigdigde verklaring, met betrekking tot het fameuse dank adres aan Willem V in Dec. 1782. In Holland 1784
- (C. VERVIER), Dichtstuk op de Nederlandsche nijverheid, bekroond door de Kon. Maatsch. van fraaije kunsten en Letterk. te Gent. Gent. 1821.
- C. VERVIER), Dichtregelen, opgelezen in tegenwoordigheid van den minister Falck, den 23 van Oogstm. 1820. ter gelegenheid van de plegtige uitreiking der eermetalen enz. Z. pl. en j.
- M. DE VRIES, Oratio de Academia Lugduno Batava libertatis praesidio. Lugd. Bat. 1874.
- FRANK DE VRIJ, De Oranjeboomen. Z. pl. en j.
- BATAVUS, De vrijheid der Drukpers Gedicht. Z. pl. en j.
- DE VRIJHEID in Nederland verdedigd in eene dichtkundige redevoering, geh. voor de Burgerije der stad Amersfoort op 5 Oct. 1784. Amst. 1788.
- DE VROLIJKE WALON met de rarekiek-kas. Sept. 1782. Z. pl. en j.
- J. WASSENAAR, Leerrede over Matth. 24 vs. 42, bij het overlijden van P. de Goeje, pred. te Heereveen. Heereveen 1854.
- M. WESTERMAN, Herinnering aan Wattier Ziesenis. Gedicht. Amst. 1827.
- R. WESTPHAL, Vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Th. I. Das indogermanische Verbum. Jena 1873.

C.N. WIJBRANDS, Het Amsterdamsche tooneel van 1617-1772. Bewerkt naar meerendeels onuitgegeven bescheiden. Utr. 1873.

D. WIJTENBACH, Oratio de conjunctione philosophiae cum elegantioribus litteris. Amst. 1772. 4o.

Aan Willem V Prins van Oranje. Erfstadhouder enz. der Vereenigde Nederlanden, wegens de partij in den tegenwoordigen toestand van 't Gemeenebest te kiezen. In Holland. 1783.

J. WILLMET, Oratio de ingenio Hebraeorum, ad poesin inprimis composito. Harderwijk. 1796. 4°.

J. WINKLER, Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon. 2 dln. 's Gravenh. 1874.

T.C. WINKLER, Des tortues fossilles conservées dans le Musée Teyler et dans quelques autres Musées. Harlem. Paris, Leipzig. 1869.

F.J.E. VAN ZINNICQ BERGMANN, De uitbreiding van de regtsmagt der kantonregters in zaken buiten geding. 's Hertogenb. 1874.

De handschriften-verzameling is vermeerderd met de volgende:

Dan. van Alphen. Voorbericht en nabericht op F. van Mieris Beschrijvingen der stad Leyden. Dl. III.

Fragmenten van oude handschriften. Eenige strooken perkament, behelzende gedeelten eener Latijnsche bijbelvertaling.

Peerlkamp Scaligerana.

Fragmenten van den Malegys. Perkament.

Fragment van de 2e partie van Maerlants spiegel Hystoriael. Eén blad in 4 kolommen.

J. van Maerlant, Trojaansche oorlog. Drie fragmenten.

Aloude Belgische Natuerkunde, volgens een handschrift van 1351. Copie van Willems van een handschrift uit de Collectie van Hulthem.

Adr. Spinniker, Het out vermaak of stichtelijke gezangen.

Ten deele op zang- en speelmaat gebragt door W. Vermooten. 4°.

Boertige en niet min schimpige bespiegeling op de meest bekende juffers uyt Leiden. 4°.

Geschenken hebben wij ontvangen van:

J.P. Amersfoort, P.J. Andriessen, J.F.B. Baert, C.v. de Bavaij, N. Beets, J.T. Bergman, D.B.S. Boeles, J.C.G. Boot, W.G. Brill, B. ten Brink, D. Buddingh, D. Burger, D. van de Castele, R. Chalon, L. Cossa, E. Defacqz, J.I. Doedes, J.I. van Doorninck, W.N. du Rieu, W. Eekhoff, W.B.J. van Eijk, W.J. van Eijs, G.A. Fokker, J.G. Frederiks, Ged. Staten van Friesland, R. Fruin, J.H. Gallée, A.J.A. Gerlach, J.A. Grothe, J.N. van Hall, D.F. van Heijst, W.L. van Helten, A. Honincks, Mevr. de Wed^e. Hooijkaas, J.G. de Hoop Scheffer, W.J.A. Huberts, A.W. Jacobson, W.C.M. de Jonge van Ellemeet, C.M. Kan, J. de Bosch Kemper, J. Kneppelhout, F. Latendorf, E. Laurillard, A.M. Ledeboer, P. Leenderts Wz., J.H. van Lennep, A.L. Lesturgeon, A.C. Loffelt, J.F.G. Meijer, F. Muller, C. van Nievelt, M. Nijhoff, J. Nolet de Brauwere van Steeland, C. van Noorden, A. Nortier, W.J.F. Nuijens, J.A.C. Oudemans, S.J.E. Rau, J.B. Rietstap, J.H. Rössing, H.C. Rogge, A.R. Ruitenschild, W.P. Sautijn Kluit, J.H. Scheffer, A.J. Servaas van Rooijen, B.W.A.E. Sloet tot Oldhuis, J.W. Staats Evers, A.W. Stellwagen, F. de Stoppelaar, V. de Stuers, H. van der Sprong Hzn., J. Felting, A.A. van Thielen, D.A. Thieme, J. Tideman, P.A. Tiele, J. Verdam, A. Ver Huell, W.J. de Voogt, C. Vosmaer, G.W. Vreede, M. de Vries, J. Wegeler, A.W.P. Weitzel, A.W. Wijbrands, C.N. Wijbrands, T.C.L. Wijn-

malen, A. van der Willigen, J. Winkler, P.H. Witkamp, B.W. Wttewaall, F.J.E. Zinnicq Bergmann.

Wij ontvingen ten vervolge en tot aanvulling:

Neerlands letterkunde. Bloemlezing d.S.P. de Keyser st. 2. - Klassiek, Letterk. Panthéon. N°s 9, 40. - Guldens-editie. N°s 92-98. - Bibliographische adversaria. N°s 7-10. Dl. II, 1, - J. de Bosch Kemper, Geschiedenis van Nederland na 1830. Dl. II. - W.J.F. Nuyens. Algem. Geschiedenis des Nederl. volks. Dl. V. - Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem. Dl. II afl. 2. - De Potter en Broeckaart, Geschiedenis voor de gemeenten in O. Vlaanderen. Dl. XVI en XVII. - E.G. Lagemans, Recueil des traités et conventions, conclus par le Royaume des Bays-Bas. VI. 2. 3. - J. van Maerlant's, Spiegel historiael 2de partie Afl. 2. 3. - H. Schlegel, Muséum d'histoire naturelle des Pays-Bas. Livr. 10. - Handelingen van het 12de Nederl. taal- en letterkundig congres te Middelburg 1872. - Beiträge zur vergleich. Sprachforschung. Hrsg. v.A. Kuhn. Bd. VII. st. 4. - Ph. van Marnix, godsd. en kerk. geschriften, uitgeg. d.J.J. van Toorenenbergen. Dl. 2. - Bibliotheek van Middel Nederl. letterkunde. Afl. 10, 11, 12. - Ph. Wackernagel, Das deutsche Kirchen lied. L. 43, 44. - Heraldieke Bibliotheek 1873. - G.D.J. Schotel, Vaderlandsche volksboeken. afl. 7. - Zeitschrift für Deutsches Altherthum. N.F. V 1-3. - P. Leendertz Wz. Gedichten van P.C. Hooft. Afl. 10. - H. Conscience Werken. afl. 101-111. - J.W. Colenso, The new Bible commentary. Part. VI. - Verslag van den toestand der gemeente Leiden over 1872, '73. - Annales Academici 1868/69. 1869/70. - Verslag van het Gymnasium te Leiden. 1872-73. - Muir's Sanskrit texts IV. - Catalogus codi-

cum Latinorum Bibliothecae regiae Monacensis. T. I. p. 3. T. II. p. 1. - Leidsche Courant 1872. - Woordenboek der Nederl. taal, 2de R. Afl. 6. 3de R. Afl. 2. - Biographisch woordenboek der N. en Z.-Nederl. Letterkunde. Afl. 2. - Grimm, Deutsches Wörterbuch V 12. IV (2 Abth.) 6, 7, (1 Abth.) 6. - Leidsche studenten-Almanak, 1840. - Nederl. Muzen-Almanak 1820. - Drentsche volks-almanak 1840. - Volks-almanak voor Nederl. Katholieken 1874. - Jaarboekje der Maatsch. van weldadigheid 1873.

Van Binnen- en Buitenlandsche genootschappen hebben wij het volgende ontvangen:

Nederland.

Konink. Academie van Wetenschappen te Amsterdam. Verslag van de Commissie voor de overblijfsels der Vaderl. Kunst. 1872/73. - Verslagen en Meded. Afd. Natuurkunde VII, 2, 3, VIII, 1. - Verslagen en Meded. Afd. Letterkunde 2^e R. IV, 1. 2. - Catalogus, N. uitgaaf. Dl. I st. 1. - P. Esseiva. Musa. - Jaarboek 1873.

Koninkl. Oudheidkundig Genootschap. Regerings- en volkszaak.

Maatschappij tot bevordering van Toonkunst te Amsterdam. Geschied. en Handel. N.R. 10-12. Derde R. N°. 1, 2. - Muzijkwerken en geschriften. - Wet. Juni 1873.

Indisch Genootschap. Verslagen 1873, 15 Oct. Nota van Dr. van Vleuten. 9 Dec. Nota van A.C. Joosten. 1874. 20 Jan., 24 Febr., 23 Maart. Nota betreffende de koffiecultuur op Java.

Friesch Genootschap v. Oudheid- Taal en Geschiedkunde. Verslag 45. - De vrije Fries VI, 4.

Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen Archief III, 1.

Prov. Utrechtsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen. Verslag 1873. - Aanteek. van de sectie-vergaderingen 1873. - J.C.G. Boot. De vita et scriptis P. Wesselingii.

Historisch Genootschap te Utrecht. Kronijk 1872. - Werken, N.R. 18, 19.
Vereen. tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis. Verslag 1873, '74. -
Officiatorum Frederici de Baden 1496-1516. - Overijsselsche stad-dijk- en
 markeregten II, 3 en III, 1. - Supplement Catalogus. - Register van Overijsselsche
 oorkonden. - Tijdrekenkundige lijst van stukken in het oud archief van Oldenzaal.
Bataviaasch Gen. voor Kunsten en Wetenschappen. Tijdschrift XVIII, 2. XIX, 5.
 XX 1, 4, 5, 6. XXI 1. 2. - Notulen VIII. X, 4. XI, 1-4. - Catalogus. - Alfabetaische
 lijst van land- rivier- wind- storm- en andere kaarten. - R. Friedrich et L.W.C. van
 den Berg. Codicum Arabicorum catalogus.
Teylers Genootschap te Haarlem. Archiven III, 3. - Tweede Gen. Verhand. I.
Vereeniging voor Nederl. Muziekgeschiedenis. Bouwstenen. Tweede jaarboek. -
 Uitgave van oudere Noord-Nederl. muziekwerken V.
Kon. Instituut v.d. Taal- Land- en Volkenkunde van Nederl. Indie. Bijdragen VII, 3,
 4. VIII, 1-4.
Vereen. tot daarstelling van eene algemeene openbare bibliotheek te Rotterdam.
 Verslag 15.
Rijks-archief. Verslag 1873.
Koninkl. Bibliotheek. Verslag 1872.
Soc. Hist. et d'Archeol. dans le Duché de Limbourg. Publications IX, X.
Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Volksalmanak 1874. - Handelingen 1873.
 Jaarboek 1871/72, 1872/73. - R.A.S. Piccardt, De geschiedenis van het cultuurstelsel
 in Nederl. Indië. - S. Smiles. Ken u zelven.
Instituut voor Doofstommen te Groningen. Verslag 1873.
Museum van Oudheden in Drenthe. Verslag 1872.
Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. Programma 1874. - Naamlijst der
 directeuren en leden. 1874.
Vereeniging tot bevordering van Fabriek en Handwerksnijverheid. Verslag der 22ste
 algem. vergadering 1873.
Marnix-Vereenigtng. Serie II Dl. I Acten van de colloquia der Nederl. gemeenten in
 Engeland. 1575-1609. - Serie III, Dl. I 1, 2. Geschiedenissen ende handelingen

die voornamelick aengaen de Nederduytsche natie ende gemeeynten wonende in Engelant ende in 't bijzonder tot Londen.

Belgie.

Soc. libre d'émulation de Liège. Mémoires 1.

Soc. Archéologique de Namur. Annales XII, 1, 2.

Willemsfonds. Uitgaven N°. 74 (1. 2) 76, 77. - Volksalmanak 1874. - Jaarboek 1874.

Soc. des sciences, des arts et des lettres de Hainaut. Mémoires S. III, 8.

Sociète de l'histore de Belgique. L. Galesloot. Chronique des évènements les plus remarquables arrivés à Bruxelles de 1780-1827 II. - A.L.P. de Robaulx de Soumoy. Considérations sur le gouvernement des Pays-Bas. I et II. - J. Borgnet. Mémoires sur le Marquis de Varembois.

Soc. pour la recherche et la conserv. des monuments hist. dans le Grand-Duché de Luxembourg. Public. de la sect. hist. XXVII (V).

Zwitserland.

Soc. d'Histoire de la Suisse Romande. Mémoires et documents XXVIII.

Duitschland.

Histor. Verein in Mittelfranken zu Ansbach. Jahresber. 38.

Verein für Geschichte und Alterthumskunde von Oberfranken zu Bayreuth. Archiv XII, 2.

Schlesische Gesellschaft f. Vaterl. Kultur zu Breslau. Jahresber. 1872. - Abhandl.

Phil histor. Abth. 1872/73 Abth. für. Naturw. und Medecin 1872/73.

Kais. Kön. Mährisch-Schlesische Gesellschaft zur Beförderung den Ackerbaues, d. Natur- und Landeskunde zu Brünn. Mitth. 1872/73. - Notizen-Blatt.

Verein f. Geschichte und Alterthumskunde zu Frankfort a.M. Mitth. IV, 4. -

Neujahrs-Blatt 1873/74.

- Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften zu Görlitz.* Neues Magazin XLIX, 2. L, 1.
- Histor. Verein f. Steiermark zu Grätz.* Mitthl. 20, 21 - Beiträge 9. 10. - Nachtrag zu den Vereins-statuten.
- Abtheil. der Gesellschaft f. Pommersche Geschichte und Alterthumskunde zu Greifswald.* Th. P11L, Pommersche Genealogien II., 2.
- Histor. Verein f. Niedersachsen zu Hannover.* Zeitschr. 1872.
- Verein f. Siebenburgische Landeskunde zu Hermannstadt.* Jahresber. 1871/72. - Archiv X, 2, 3. XIV, 2. Jahresbericht 1872/73. - K. Werner, Die Mediascher Kirche.
- Ferdinandeum f. Tirol und Vorarlberg zu Innsbrück.* Zeitschr. 3er Folge 7.
- Gesellschaft f. die Gesch. der Herzogthümer Schleswig-Holstein u. Lauenburg.* Zeitschr. IV, 1. - Vorgeschichtliche Steindenkmäler in Schleswig-Holstein 2. - Register 2.
- Museum Francisco-Carolinum zu Linz.* Bericht 31. - Beiträge zur Landeskunde 26. - Das ober-österreichische Museum zu Linz.
- Histor. Verein von u.f. Oberbayern zu Munchen.* Archiv XXXII, 1. - Jahresber. 32, 33.
- Germanisches National-Museum zu Nürnberg.* Anzeiger. 1872, 73. - Die Aufgaben und die Mittel des Germ. Museums. Denk-schrift.
- Königl. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften zu Prag.* Sitzungsber. 1871/72. - Abhandln. V.
- Verien f. Geschichte d. Deutschen in Böhmen zu Prag.* Mittheiln. VII, 5-8. VIII, 3-8. IX, 1-8. X, 1-6. XI, 1-6. XII, 1, 2. - Beiträge zur Geschichte Böhmens Abth. III. - V. John. Die Vorschusz und Kredit-Vereine in Böhmen. - Festschrift 1871. - Jahresber. 7-11.-Mitglieder-Verzeichniz 1873.
- Histor. Verein d. Oberpfaltz und Regensburg zu Regensburg.* Verhand. 29.
- Verein f. Mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde zu Schwerin.* Jahrb. 38.
- Verein f. Geschichte und Alterthümer der Hertzogthümer Bremen u. Verden zu Stade.* Katalog. - H. Allmers, Der Altarschrein der Kirche zu Altenburch.

Gesellschaft f. Pommersche Gesch. und Alterthumskunde zu Stettin. Baltische Studien
XXLV.

Gesellschaft f. nützliche Forschungen zu Trier. Von Wilmowskij. Archäol. Funde
in Trier und Umgegend. Trier 1873.

Verein f. Kunst und Alterthum in Ulm u. Oberschwaben zu Ulm. Verhanl. N.R. 5,
6. - F. Pressel Ulmisches Urkundenbuch.

Histor. Verein f. das Wirtembergische Franken zu Weinsberg. Zeitschr. VIII, 2, 3.
IX, 1.

Verein f. Nassauische Alterthümer und Geschichtsforschungen zu Wiesbaden. Annalen
Bd. XII.

Kais. Akademie d. Wissenschaften zu Wien. Sitzungsber. LXXII, LXXIII, LXXIV.

Kais. Königl. Geogr. Gesellschaft zu Wien. Mittheil. N.F.V.

Histor. Verein v. Unterfranken u. Aschaffenburg zu Würzburg. Archiv. XXII, 1, 2,
3.

Gesamtverein der Deutsche Geschichts und Altherthumsvereine zu Altenburg.
Correspondenzblatt. 1873.

Voigtländische Alterthumsforschende Verein zu Hohenleuben. Jahresber. 41-43.

Antropologische Gesellschaft in Wien. Mittheil. III, 1-3, 7-10.

Histor. Verein für Oberfranken. Bericht. 35. - Bericht über das bisherige Bestehen
und Wirken des Vereins.

Altpreussische Monatschrift. X, 3-8. XI. 1, 2, 3.

Frankrijk

Soc. Dunkerquoise pour l'encouragement des Sciences. des Lettres et des Arts.
Memoires XVI.

Comité Flamand de France. Bulletin 1.

Denemarken.

Konglig Nordiske Oldskrift Selskab, Kjobenhavn. Aarbøger 1872, 2-4, Tillaeg 1873.
1. - Memoires 1872.

Zweden.

Swenska Fornskrift Sallskab, Stockholm. Nordische Oldskrifter 5.

Det Kong. Norske Universitet, Christiania. P.A. Munch Nordens aeldste historie. - J.A. Friis, Lappisk Mythologi, eventy og Folkesagn. - J. Storm. De Romanske sprog og folk. - J. Lieblein. Recherches sur la chronologie Egyptienne. - Beretning om den almindelige Udstilling for Tromsö Stift. - Cantate ved det Kong. Norske Frederiks Universitets Mindefest, 1872.

Rusland.

Gelehrte Esthnische Gesellschaft. Sitzungsber. 1872. - Verhandl. VII 3, 4. *Gesells. f. Geschichte u. Alterthumsk. der Oestee provinzen Russlands zu Riga.* Mittheiln. X, 3 XI, 1-3. - Sr. Hochehrw. Bisschof Dr. Ulmann zur Feier seiner 50 jähr. Wirksamheit dargebracht 4°.

Amerika.

Smithsonian Institution at Washington. Report 1870, 71. - Patent office Report 1869, '70, '71. - Annual Report of the Trustees of the New-York State Librarij 54, 55. - Ann. Rep: (54) of the Board of public education 1872. - Ann. Report of the chiefsignal-officer of the secretarij of war 1872. - New-York State Library, Subject-Indea.

III.

Ingevolge Art. 30 der Wet is door den Penningmeester B.W. Wttewaall rekening en verantwoording gedaan aan het Bestuur, dat den Heeren D.F. van Heyst en Dr. W.N. du Rieu heeft opgedragen, die aan een meer nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. In de Maandelijksche Vergadering van Mei is daarvan door genoemde Heeren verslag uitgebracht. Uit de gedane mededeelingen blijkt, dat de ontvangsten en uitgaven bedroegen:

Ontvangsten:

Saldo der vorige rekening			<i>f</i> 320.59
Contributien.			
440 leden à	<i>f</i> 6.-	<i>f</i> 2640.-	
40 id. à	<i>f</i> 10.-	<i>f</i> 400.-	
1 lid		<i>f</i> 16.-	
		—————	<i>f</i> 3056.-
Diverse ontvangsten			<i>f</i> 1004.38
Geleend uit de kas van 't Vaste fonds			<i>f</i> 15.88
			—————
			<i>f</i> 4396.85
Diverse uitgaven			<i>f</i> 4396.85
			—————

Ontvangsten:

Saldo der vorige rekening	<i>f</i> 5.50
12/m. rente van <i>f</i> 11800.- 2 1/2 pct. Inscr.	<i>f</i> 291.56
Van H. Gerlings Cz. te Haarlem	<i>f</i> 25.-
	—————
	<i>f</i> 322.06

Uitgaven:

Aangekocht <i>f</i> 100.- 2 1/2 pct. Inscr.	<i>f</i> 59.93	
Aan de gewone kas van de Maatsch. het 3/4	<i>f</i> 218.67	
der rente		
Geleend aan de gewone kas	<i>f</i> 15.88	
	—————	<i>f</i> 294,48
bleef in kas		————— <i>f</i> 27.58

Nadat door den Penningmeester de Heer B.W. Wttewaall, die door vertrek naar elders zijne betrekking niet langer kan waarnemen verslag was uitgebracht, betuigde de voorzitter hem in warme bewoordingen namens de vergadering dank voor de trouwe zorg, waarmede hij jaren lang de belangen der Maatschappij behartigd had, en gaf hij zijn leedwezen te kennen, hem te moeten vaarwel zeggen. Door luide toejuichingen gaf de vergadering hare instemming te kennen met de hulde, den Heer Wttewaall bij monde van den voorzitter toegebracht.

IV.

De Verslagen der werkzaamheid van de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde en van die voor Taal- en Letterkunde worden nu ter tafel gebracht. Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten daarvan geene voorlezing te doen, doch ze te doen drukken en in de Handelingen op te nemen.

De Verslagen dier Commissiën zijn van den volgenden inhoud:

Verslag van de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde over het jaar 1873/1874.

De Commissie heeft in dit maatschappelijk jaar hare vergaderingen geregeld voortgezet. Bij den aanvang koos zij den heer Du Rieu tot voorzitter, terwijl aan de maandvergadering een tweetal werd aangeboden, bestaande uit de toegevoegde leden Rauwenhoff en Sepp, waaruit eerstgenoemde tot gewoon lid werd gekozen. Zij mocht zich verblijden in Februari den afgetreden voorzitter weder in haar midden te zien, die bij deze gelegenheid een en ander mededeelde omtrent de administratie der geldmiddelen in Gelderland, onder hertog Karel van Gelre.

Als naar gewoonte ontbrak het geen der leden aan stof tot zulke mededeelingen, die in elke vergadering aanleiding gaven tot belangrijke gedachtenwisseling. De heer Pleyte onderhield ons over merkwaardige documenten in het archief van het weeshuis alhier. De heer Hooft toonde

het wedergevonden handschrift van den Amsterdamschen burgemeester Gerard Schaap over historiepenningen. De heer Wttewaall wees ons op de oude rekeningen van de Maatschappij, vooral die van de maaltijden in de vorige eeuw. De heer Rogge besprak eene quaestie tusschen den graaf van Buren en de synode van Zuid-Holland. Doch gij verlangt niet dat wij alle onderwerpen zelfs maar zullen aanstippen, die in onze avondbijeenkomsten ter tafel zijn geweest.

Enkele echter mogen hier niet onvermeld blijven. Het zijn die waarmede uwe geheele Commissie zich sedert eenigen tijd bezighoudt. Wij noemen in de eerste plaats de *Epistolografen* of het repertorium van brieven van vaderlandsche geleerden. Dit werk was door andere bezigheden op den achtergrond gedrongen, de heer Rogge vatte het voorloopig op, en wederom zijn een groot aantal titels aan onze verzameling toegevoegd. Wanneer alle leden onzer commissie hiertoe medewerken, zullen weldra alle brievenverzamelingen, die wij onder ons bereik hebben, geraadpleegd zijn.

Als tweede onderwerp, dat gedurig ter tafel was, mogen wij het *Album Studiosorum* noemen. Wel is waar wordt het niet door uwe Commissie uitgegeven, doch daar de leden Du Rieu, Rogge en Rauwenhoff onmiddelijk in de uitgave betrokken zijn, kon het niet anders of zij raadpleegden hunne medeleden over vraagpunten, die zich bij de uitvoering telkens voordeden.

Eindelijk was door ons de vraag aan de orde gesteld, of uwe Commissie, bij de driehonderdjarige feestviering van Leidens ontzet, nog een Gedenkboek zou uitgeven, ook nadat alle pogingen om het handschrift van Jan van Hout terug te vinden, vruchteloos waren gebleken. De vraag werd toestemmend beantwoord, en aan de HH. Fruin,

Rammelman Elsevier en Hooft van Iddekinge de uitvoering opgedragen. Er werd een schrijven gericht aan HH. archivariissen, ten einde opgaven te ontvangen van hetgeen elders nog aanwezig kon zijn. Gij zult het ons ten goede houden, dat wij verder over dit Gedenkboek zwijgen. Wanneer dit verslag den leden onzer Maatschappij onder de oogen zal komen, hebben zij vermoedelijk de vruchten onzer bemoeiingen reeds gezien. Zoo is het ook met de uitgave van het Straten- en Grachtenboek van Jan van Hout, waartoe wij dadelijk besloten, toen de heer Pleyte de bewerking bereidwillig op zich nam.

Het Bestuur gaf een stuk van den Heer Roos te Aardenburg over die stad ter beoordeeling, door dezen voor de Mededeelingen achter onze Handelingen ingezonden. Tot ons leedwezen moesten wij de opneming ontraden, zoowel om de uitgebreidheid, als omdat wij eene aanvulling van de Verhandeling van J. ab Utrecht Dresselhuis over Aardenburg thans beter geplaatst achtten in het Archief van het Zeeuwsch Genootschap dan in onze Handelingen.

Ons vroeger medelid, Prof. de Wal, zond een Toevoegsel op zijne Lijst van Nederlanders, die te Heidelberg studeerden, zie de Mededeelingen van 1865, op de uitgaaf waarvan wij hebben aangedrongen.

Verslag van de Commissie voor Taal- en Letterkunde over het jaar 1873-74.

De Commissie, bestaande uit de HH. De Vries, Cosijn, Kern, Verwijs, Wolters en Verdam, heeft dit jaar ééne vergadering gehouden met het doel om de wensche-

lijkheid te bespreken eener uitgave van stukken betreffende de Abdij van Egmont. Op voorstel van den Heer Fruin, bij die vergadering tegenwoordig, werd besloten aan den Heer Rijks-archivaris te verzoeken, opgave te willen doen van alles, wat zich omtrent de Egmontsche Abdij op het Rijks-Archief bevindt. De Taalkundige Commissie is van plan daaruit eene keuze te doen van stukken, die zij voor de uitgave geschikt acht, en zal beginnen met het oudste document, nl. eene opgave van verpachte landerijen, dagteekenende van vóór 1267. De zorg voor de uitgave zal worden opgedragen aan den Heer Verdam, wien door den Heer Fruin voorlichting en raad is toegezegd.

V.

De vóór de pauze benoemde Commissie van stemopneming voor nieuwe Leden (bestaande uit de HH. Dr. W.N. du Rieu, Dr. H.G. Hagen, Prof. C.P. Tiele, Dr. T.C.L. Wijnmalen, Mr. C. Vosmaer en Mr. Victor de Stuers) brengt bij monde van eerstgenoemde rapport van haar onderzoek uit. Uitgebracht zijn 55 stemmen, waarvan met het bij de wet bepaalde aantal stemmen gekozen zijn tot

Binnenlandsche Leden:

Mr. J.P. Amersfoort, oud-burgemeester van Haarlemmermeer.

J.C.C. den Beer Poortugael, te Breda, kapitein van den generalen staf.

- Dr. C. Bellaar Spruijt, leeraar aan de hogere burgerschool te Utrecht.
 Dr. J.M. van Bemmelen, hoogleeraar te Leiden.
 Dr. H.P. Berlage, predikant te Amsterdam.
 J.L. Beyers, uitgever te Utrecht.
 Dr. J. Bolhuys van Zeeburgh, te Amsterdam.
 Dr. A.W. Bronsveldt, predikant te Haarlem.
 Dr. G.J. Dozy, leeraar aan de hogere burgerschool te Deventer.
 Dr. C. Ekama, bibliothecaris van Teyler's stichting, te Haarlem.
 Richard Hol, te Utrecht.
 Dr. J.J. de Hollander, hoogleeraar aan de Militaire Academie te Breda.
 Mr. W. van der Kaay, kantonrechter te Leiden.
 J.C. Kobus, em. predikant van Bommel, te Borculo.
 G.B. Lalleman, hoofdonderwijzer te Moordrecht.
 A. van Lommel, R.K. Priester te Rotterdam.
 W. de Meyier, predikant te Wormerveer.
 Dr. J.P. Muller, predikant der doopsgezinde gemeente te Embden.
 Mr. S. Muller Fz., archivaris te Utrecht.
 W.F.G. Nicolaï, directeur van de Koninklijke Muziekschool te 's Gravenhage.
 Jhr. Mr. A.A. van Oldenbarneveld, genaamd Witte Tullingh, griffier bij het Militair
 Gerechtshof te Utrecht.
 K.R. Pikelharing, predikant bij de Doopsgezinde gemeente te Middelburg.
 Dr. A.R. Ruitenschild, predikant te Oegstgeest.
 Dr. P. Steen, predikant te Dordrecht.
 Dr. R.A. Soetbrood Piccardt, predikant te Goes.
 Dr. B.J. Stokvis, hoogleeraar aan het Athenaeum te Amsterdam.

Joh. H. Verhulst, directeur der Maatschappij van Toonkunst te Amsterdam.

Mr. P. Ver Loren van Themaat, secretaris der Duitsche Orde te Utrecht.

Dr. T.C. Winkler, te Haarlem.

Mr. W. Wintgens, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal te 's Gravenhage.

en tot *Buitenlandsche Leden:*

F. Jozef van den Branden, adjunct-archivaris van Antwerpen.

Dr. C.A. Cornelius, hoogleeraar te Munchen.

G.D. Minnaert, leeraar aan de Normaalschool te Gent.

K.F.W. Wander te Quirl bij Smiedeburg in Silezië.

Namens de Vergadering dankt de Voorzitter de Heeren, die het Stembureau hebben uitgemaakt, voor de genomen moeite.

Toen de mededeeling der gekozen leden was afgelopen, vroeg het lid van Zinnicq Bergmann het woord, en wees er op, dat al de Prinsen van het koninklijke huis eereleden der Maatschappij waren. Hij stelde nu voor dat Prins Alexander, die onlangs tot Doctor bevorderd was, hetzelfde eerbewijs zou ontvangen. De Voorzitter herinnerde den Heer Bergmann, dat zulk eene voordracht, volgens Art. 12 der wet, alleen van het Bestuur kan uitgaan, en meende daarom, dat deze zaak in de vergadering van heden niet kon worden behandeld.

Daarop vroeg het lid Heemskerk Az., of er geene mogelijkheid was, dat het Bestuur ook nu nog praeadvies over deze zaak uitbracht.

Nadat de Voorzitter had verklaard, dat hij, indien de vergadering dit verlangde, het gevoelen van de Bestuurseden zou inwinnen, deelde hij, toen dit geschied was,

mede, dat het Bestuur het voorstel van het lid van Zinnicq Bergmann overnam, waarop Z.K.H. Prins Alexander bij acclamatie tot Eerelid der Maatschappij werd benoemd.

VI.

Aan de orde is vervolgens de mededeeling van het Bestuur betreffende de plaatsing der Bibliotheek.

Reeds door den vorigen Secretaris was in de Algemeene Vergadering van het vorige jaar bekend gemaakt, dat een schrijven zou gericht worden aan Curatoren der Leidsche Hoogeschool, om hunne goedkeuring te verwerven, dat de Bibliotheek der Maatschappij in bruikleen zou worden afgestaan aan de Bibliotheek der Leidsche Hoogeschool. Thans deelde het Bestuurslid Prof. R. Fruin daartoe door den Voorzitter uitgenoodigd, mede, dat dit schrijven het gewenschte gevolg had gehad. Hij deed daarbij voorlezing van eene missive van Curatoren i.d. 27 Januari j.l. N°. 28/2, van den volgenden inhoud:

‘Ten verzoeke van den Minister van Binnenlandsche Zaken hebben wij de eer U mede te deelen, dat Zijne Excellentie gezind is, te voldoen aan Uw verlangen om de boekerij der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde in bruikleen af te staan aan de Academische Bibliotheek alhier, nadat het gebouw dezer instelling zal zijn vergroot, waartoe bereids de voorbereidende maatregelen worden genomen.

Curatoren der Leidsche Hoogeschool,
(w.g.) Gevers van Endegeest, *President*.
W.G. de Bruyn Kops, *Secretaris*.

Indien dus door de Volksvertegenwoordiging de vergrooting van het gebouw der Academische Boekery wordt toegestaan, dan zal de Bibliotheek der Maatschappij daarheen kunnen worden overgebracht, vóór dat met de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen een nieuw contract wordt gesloten. Deze mededeeling werd door de Vergadering met toejuicing ontvangen.

Naar aanleiding van het gesprokene vroeg het lid van Zinnicq Bergmann het woord en zeide, dat hij het steeds betreurd had, dat de Maatschappij geen eigen gebouw voor Bibliotheek en Vergaderingen had, en dat hij in staat zou zijn, de Maatschappij op billijke voorwaarden een eigen gebouw te verschaffen. De Voorzitter dankte den Heer Bergmann voor zijne ingenomenheid met de Maatschappij, en verklaarde, dat het steeds een lievelingsdenkbeeld van hem geweest was, een eigen gebouw te bezitten, maar dat het steeds afgestuit was op groote financieele bezwaren. Daarop deed de Heer Bergmann het voorstel, om het huis op de Breestraat, laatst bewoond door Prof. Bierens de Haan, aan de Maatschappij over te doen, op voorwaarden, later nauwkeuriger te bepalen. De Heer Fruin merkte op, dat er nu door de Maatschappij reeds een aanbod aan de Regeering was gedaan, en dat dus het voorstel te laat kwam. De Heer Bergmann antwoordde, dat men de Regeering zou kunnen uitnoodigen, in plaats van de voorgenomen bouwplannen te volvoeren, subsidie te geven voor het door hem voorgestelde doel. Eindelijk werd een voorstel van den Voorzitter door de Vergadering aangenomen, dat het aanbod van den Heer Bergmann zou gesteld worden in handen van het Bestuur, dat de zaak zal onderzoeken en naar bevind van zaken handelen.

VII.

Door den Voorzitter wordt machtiging gevraagd, de beschikbare interessen van het Fonds ook dit jaar weder te besteden 1° aan de uitgave der Tweede Partie van Maerlant's Spieghel Historiael, en 2°. indien de middelen het toelaten, een aanvang te maken met de uitgave van eene reeks van stukken, betreffende de Egmondsche Abdij. Deze machtiging wordt door de Vergadering verleend.

VIII.

In plaats van den in October e.k. aftredenden bestuurder Jhr. J.E.H. Hooft van Iddekinge, wordt uit het voorgedragen dubbeltal, bestaande uit de HH. W Pleyte en D.F. van Heyst, eerstgenoemde verkozen, die de benoeming aanvaardt.

IX.

Uit het voorgedragen dubbeltal ter definitieve benoeming van een Secretaris, bestaande uit de HH. Dr. J. Verdam en Dr. P.J. Cosijn, wordt eerstgenoemde verkozen, die zich bereid verklaart die taak op zich te nemen.

X.

In plaats van den aftredenden Penningmeester B.W.

Wttewaal wordt uit het voorgedragen dubbeltal Dr. W.N. du Rieu en Jhr. J.E.H. Hoofd van Iddekinge gekozen Dr. W.N. du Rieu, die de benoeming aanneemt.

Nadat hiermede al de in den beschrijvingsbrief vermelde punten waren afgehandeld, hadden nog enkele HH. eenige mededeelingen of vragen te doen.

Vooreerst deelde de Bibliothecaris H.C. Rogge mede, dat hij van een Lid der Maatschappij, dat onbekend wenscht te blijven, f 25 ontvangen heeft voor de Bibliotheek. Met toejuiching wordt deze mededeeling door de vergadering ontvangen.

Daarna vraagt het lid Dr. P.J. Cosijn, wat het Bestuur van plan is te doen met het voorstel van het lid Mr. van Zinnicq Bergmann. Hij acht het wenschelijker boeken aan te koopen, dan een huis. De Voorzitter antwoordt, dat het Bestuur handelen zal zooals het het best oordeelt, maar dat het op dit oogenblik de vraag van Dr. Cosijn niet kan beantwoorden.

Vervolgens vraagt de Heer Mr. J. Heemskerk Az. naar de meening van het Bestuur aangaande het al of niet wenschelijke van het beschrijven van het leven der gestorven medeleden. Hij meent uit eene zinsnede van het Verslag van den Secretaris te hebben opgemaakt, dat de sympathie van het Bestuur voor de levensberichten niet zeer groot is. Spreker zou ze echter zeer ongaarne missen en beschouwt ze als van groot belang voor de Maatschappij. Door den Voorzitter worden de woorden uit het Verslag nog eens voorgelezen en wordt den Heer Heemskerk de verzekering gegeven, dat de zorg voor de levensberichten steeds door het Bestuur als een van zijne eerste plichten wordt opgevat.

Eindelijk vroeg de Heer Dr. J. ten Brink, of de Maatschappij geene pogingen kan aanwenden om het Taal- en Letterkundig Congres, dat dit jaar in Leiden zou gehouden worden en dat gevaar loopt te mislukken, te steunen. Hij deed het voorstel, dat de Leden der Maatschappij bijdragen zullen geven voor dat doel. De Voorzitter merkt op dat volgens Art. 45 der wet, de vergadering moet beslissen over de urgentie van het voorstel. Na eene gedachtenwisseling waaraan deelnemen Dr. J. ten Brink, de Voorzitter, de HH. Greeve en Dercksen, onderwerpt de Voorzitter aan de Vergadering de vraag, of het voorstel urgent zal worden verklaard of niet. Daar evenwel de urgentie door 29 van de 44 leden wordt ontkend, kan er over het voorstel van Dr. J. ten Brink niet worden beraadslaagd. Verder verlangt niemand der Leden het woord, en wordt de Algemeene Vergadering door den Voorzitter gesloten.

**Mededeelingen gedaan in de vergaderingen van
de Maatschappij der Nederlandsche
Letterkunde te Leiden, 1873-1874.**

I. Aankopen VOOR DE bibliotheek der Maatschappij. MEDEGEDEELD DOOR J. Verdam.

In het laatst van het vorige jaar had te Brussel de verkooping plaats der belangrijke verzameling boeken en handschriften, nagelaten door Professor C.P. Serrure. De Catalogus had ook het Bestuur onzer Maatschappij uitgelokt, om te trachten, eenige dier schatten voor de bibliotheek te veroveren. Bij de beperkte middelen, waarover 'Letterkunde' te beschikken heeft, was het echter wel te voorzien, dat het fraaiste en belangrijkste der verzameling niet in het bezit der Maatschappij zou geraken. Wanneer men weet, dat één der Hss., opgehouden is voor de reusachtige som van 2700 francs, en dat een ander voor de Antwerpsche bibliotheek is aangekocht voor 1200 francs, begrijpt men, dat niet in éénen adem daarmee kan genoemd worden datgene, wat in het bezit der Maatschappij is gekomen. Toch is het aangekochte niet van belang ontbloot, en in elk geval is het goed, dat de leden weten, welke Hss. zich op de bibliotheek onzer Maatschappij bevinden.

Ik laat hier dus eene beschrijving volgen van de Hss., waarmede de bibliotheek is verrijkt.

Vooreerst is aangekocht: een fragment uit de 2e partie van den *Spieghel Historiael*. Het is één folioblad op buitengewoon groot perkament, met vier kolommen naast elkander, hetgeen men zelden aantreft. Het blad heeft waarschijnlijk een deel uitgemaakt van een Hs., dat den geheelen *Spieghel* moest bevatten; het is althans geheel hetzelfde formaat als de bekende Gentsche fragmenten. Het is een gedeelte van het zesde boek der 2^e partie, en kan dus nog door de bewerkers van dat Middelnederlandsche rijmwerk gebruikt worden.

Aan de eene zijde heeft het fragment veel geleden, vooral op den derden kolom. Het begint met de woorden:

¹ hise besiden ende an hare vant,

uit Cap. 61 en eindigt met de regels:

CCC scellinghe gavic haer mede,
Daer su sident mede wt dede
Hare kinder ende haren man.

uit Cap. 70.

2°. Twee² fragmenten uit Maerlant's *Historie van Troyen*. Het eerste is 4 foliobladen groot, met drie kolommen op iedere bladzijde, en bevat de geschiedenis van Jason en Medea en een deel van den eersten Trojaanschen oorlog. Het is uitgegeven door Blommaert in zijne *Oud-Vlaemsche Gedichten*, Deel II. bl. 75-91 en komt overeen met vs. 246-1733 van mijne uitgave.

Het tweede is één blad groot, eveneens met 3 kolommen en bevat een verhaal van Hector's heldendaden; het is uitgegeven in het eerste deel der genoemde *OVI. Ged.*

1 Het eerste woord van den regel is afgesneden.

2 Niet *drie*, zooals in den Catalogus van Serrure's nalatenschap wordt opgegeven. De beschrijver is waarschijnlijk afgegaan op den ongelijken vorm van het perkament.

bl. 52-56, en komt overeen met vs. 2380-2750 van mijne uitgave. De opgave in den Catalogus van Serrure's bibliotheek, dat deze fragmenten slechts gedeeltelijk uitgegeven zijn, is dus onjuist.

3°. Een door Willems in 1832 genomen afschrift van een Hulthems Handschrift, dat thans op de Bourgondische bibliotheek te Brussel berust. Het bevat allerlei physische en medische onderwerpen, en is reeds nauwkeurig beschreven door Clarisse, in zijne Inleiding op de Natuurkurde van het Geheel-al bl. 16-20.

4°. Een klein fragment uit den *Malegijs*, en niet uit den *Roman de Vivien*, zooals de Catalogus zegt. Het is een fragment van een blad met twee kolommen, en bevat 88 geheele en evenveel door de schaar gehalveerde regels. De geheele zijn door Bormans uitgegeven in zijne *Notae in Reinardum Vulpem*, bl. 16-18, alleen de halve regels zijn nog onuitgegeven.

Het fragment bevat eene episode aan het hof van koningin Oriande, waar Malegijs zich toen bevond, en waarheen nu Malegijs' broeder Vivien gezonden wordt door den heidenschen koning Athenor, in wiens dienst zich Vivien begeven had.

De Bibliotheek onzer Maatschappij bevat nog twee andere fragmenten van den Malegijs, die wel reeds lang in haar bezit zijn, maar toch nog nooit opzettelijk zijn vermeld. Zij zijn in 1860 door het lid der Maatschappij de Wind te Middelburg gevonden als schutbladen om eene rekening dier stad van het jaar 1561. De gelukkige vinder heeft ze aan de bibliotheek onzer Maatschappij ten geschenke aangeboden.

De fragmenten zijn tot nog toe onuitgegeven; alleen

zijn er eenige fac-similé's van vervaardigd, die evenwel niet zeer gelukkig zijn uitgevallen.

Elk der fragmenten is een folio-blad groot, met twee kolommen op iedere bladzijde; maar van het eerste is de tweede en derde kolom half, en van het tweede bijna geheel weggesneden.

Het eerste bevat eene episode uit den oorlog, dien Karel de Groote voert met Malegijs en Vivien.

De eerste regels zijn:

Dat hi was in ene lage
Gevangen al onvorsien,

en de slotregels:

Hi wapendem ende sat ter vaert
Up dat rike ors Beyart.

Het tweede bevat een verhaal van de heldendaden van den dwerg Spiet; het begint met de regels:

Spyet seide: 'al bem ic smal,
Ic sal u sciere matteren.

en eindigt met:

Spyet seide vor Madelgijs
Ende sprac: 'fel mastijn,
Oft u deert, comets toe sijn
Ende laet staen uwen....

Ook op de Antwerpsche Bibliotheek berustte vroeger een onuitgegeven fragment van 784 regels, dat door Mone, *Uebersicht* bl. 35, vermeld wordt, en waarvan hij de beginregels aanhaalt. Om dit ter leen te bekomen, heb ik mij gewend tot den Antwerpschen Archivaris Génard. Van hem heb ik reeds geruimen tijd geleden bericht ontvangen, dat men bezig is dit belangrijke fragment op te sporen, maar later heb ik, in weerwil van een vriendelijk verzoek om de uitkomsten van het onderzoek te mogen vernemen, geen bericht meer ontvangen, zoodat het te

vreezen is, dat het fragment verloren is geraakt. Dit is des te meer te bejammeren, omdat de fragmenten van den Malegijs met het Antwerpsche mede, ongeveer 1600 regels zouden bedragen en dus eene gezamenlijke uitgave overwaardig zouden zijn. Moge het vermiste fragment nog eenmaal op de Antwerpsche bibliotheek worden teruggevonden

II. Deensche studenten AAN Nederlandsche universiteiten DOOR Dr. W.N. du Rieu.

Bezig zijnde met het drukken van het Album van inschrijving der Leidsche Hoogeschool had ik gelegenheid verschillende aantekeningen te maken over de vele vreemdelingen, die gedurende de drie eeuwen van het bestaan onzer Universiteit zich als hare kweekelingen lieten inschrijven.

Ik deelde eene opmerking over het getal der Deensche studenten mede aan ons Medelid Dr. J.G. Burmann Becker te Kopenhagen; uit diens antwoorden op mijn schrijven acht ik het niet ongepast het volgende mede te deelen, dat ik met de gegevens in het Album vervat, zal aanvullen.

De reden waarom betrekkelijk weinige Deensche studenten in het Leidsche Album gevonden worden, laat zich daaruit verklaren, dat gedurende een vrij lang tijdverloop op het eind der 17^e en het begin der 18e eeuw, de voorname Denen naar Franeker gingen om daar

hunne studiën te voltooien. Zij, aan wie een meer schitterende loopbaan toelachte, kwamen wel te Leiden, maar zij lieten zich niet altijd opnemen onder de studenten. Zij vertoefden namelijk alhier, nadat zij te Franeker hadden afgestudeerd; hun doel was eigenlijk om een meer beschaafde opleiding te Leiden te verkrijgen; zij wilden ongestoord leeren waar zij nog behoefte aan gevoelden; zij namen les in de moderne talen, in dansen en paardrijden, terwijl zij eenige colleges over natuurlijke historie en meetkunde, over geschiedenis en staatkunde volgden.

Een en ander blijkt uit de dagboeken van die heeren, die nog in handschrift overig zijn. Zoo lezen wij in het Journaal van Corfitz Braem, die gedurende vele jaren gezantschapssecretaris aan verscheidene Deensche ambassades geweest is, en als burgemeester van Elseneur overleed, dat hij in October 1661 te Leiden kwam. Over de professoren Gronovius, Abraham Heidanus, Joh. Hoornbekius, Cocceius, Colonius, Georgius Hornius schrijft hij, over den hoogleeraar in de geschiedenis, David Stuart toen lector en kort daarop buitengewoon hoogleeraar in de bespiegelende wijsbegeerte, over den professor in de Hebreeuwsche taal Allard Uchtmannus. Hij had kamers gehuurd bij een kleermaker in de Houtstraat en liet zich op den 1ⁿ November inschrijven als Politics Studiosus, in den leeftijd van 23 jaren, even als twee dagen later de drie gebroeders Christianus, Casparus en Henricus, Ridders van Gersdorf, die in de Diefsteeg woonden. Hij vond te Leiden zijne landgenooten Otto Szeel en Olaus Borrichius of Ole Borch, toen reeds bestemd voor een academischen leerstoel te Kopenhagen en later een beroemd geneeskundige; deze was 21 Februari van 'tzelfde jaar ingeschreven en woonde op het Rapenburg 'in de Halve Maen', welk uithangbord in

1652 op den Ouden Rijn gevonden werd. Verder trof hij hier Nicolaas Stenonius aan, die weldra een voornaam anatoom is geworden, en sedert Juli van het vorig jaar hier bij jufvrouw Blasius woonde, alsmede den mathematicus Thomas Walgenstein, die reeds van November 1667 hier studeerde en later jaren achtereen de sterrekundige berekeningen voor de Deensche almanakken heeft bezorgd. Bovendien ontmoette hij den theologant Matthias Jacobi Matthiades, op 13 Februari 1661 ingeschreven en Georgius Hasebard, die den 14ⁿ September als studiosus politices historiaeque was opgenomen en ‘by Johannes Heermans in de Poolsche Saebel in de Clocstege’ woonde met den politices studiosus van 3 September, Petrus Schult of Schultzonius. Ook zijne landgenooten Magnus Friis, als theologus op 14 Juli geïmmatriculeerd, en Henning Mejer vermeldt hij; de laatstgenoemde in 1674 als Deensch gezant in Frankrijk tot den adelstand verheven, komt op 13 September 1667 in het Album voor. Ten slotte noemt hij nog als Leidsche studenten zijne landgenooten Olaüs Thureby, Bartolus Herlandt en Gisleus Wigfusius Islandus; de voorlaatste is als medicus reeds ingeschreven op 30 September 1658, toen hij ‘by Meester Thomas Cocq over de Academy’ woonde, doch in 1661 had hij zijne cubicula op het Gerecht; Vigfusius was theologant en woonde sedert 14 Maart ‘by Joannes Wildaes in de Blaeue Schort op de Houtmarct’. Den litterator Nicolaus Hals, die ook in Februari was aangekomen, noemt hij niet, evenmin als den mathematicus Fredericus Rotsteyn, die op 17 April 1662 in het Album voorkomt.

De bibliotheek te Kopenhagen bezit verscheidene inaugureele dissertaties door Denen te Franeker pro gradu verdedigd. Na afloop van hunne verplichte studiën kwa-

men die Dani of Cimbri naar Leiden, en namen les in de levende talen, zooals wij weten van Fredericus Rostgaard, die in 1692 overkwam en hier anderhalf jaar bleef op de kamers van de weduwe Stock op het Rapenburg. Het dagboek van dezen baljuw, die later voorzitter werd van de kanselarij, is overigens niet meer voorhanden; men zie daarover zijne levensbeschrijving door Dr. Chr. Bruun bibliothecaris te Kopenhagen.

Uit het in sierlijk Latijn geschrevene Journaal van Laurids Thura, die als bisschop van Ribe stierf, weten wij, dat deze na rector te zijn geweest op eene school te Thiöge op Seeland, overkwam als gouverneur van den 14jarigen Peder Hovenbeck en den 22jarigen Christianus Luxdorf naar Franeker en daarna ook Leiden bezocht, waar hij den 2n September 1692 werd ingeschreven en met den jeugdigen Hovenbeck woonde 'in de Choorsteeg in de Verlichte Wareld'. Zij volgden het collegie van Gronovius over Polybius, voor zoover zij geene uitstapjes maakten naar den Haag en Delft, naar Amsterdam of Antwerpen en Brussel. Thura prijst zeer de voorkomendheid der Leidsche professoren, hij beschrijft de Leidsche gewoonten en manieren, en is zeer ingenomen met den beschaafden toon, die er heerschte; het goede gezelschap van zoovele fatsoenlijke jongelieden uit de verschillende gedeelten van Europa maakte deze Hollandsche hoogeschool tot een school van beschaving en opvoeding.

Ook Utrecht werd door Thura bezocht en wel in de Paaschvacantie; daar sprak hij Graevius, die toen nog bezig was met het drukken van zijn Thesaurus Antiquitatum. Hij prijst de beleefdheid van dezen hoogleeraar, met wien hij over het damspel van de oude Romeinen sprak, en met wien hij het huis ging zien waar Paus Adriaan was geboren en het door dezen gebouwde paleis.

In den tuin van Graevius zag hij een Romeinsch altaar met eene inscriptie en een ander met een figuur in liggende houding en een beker in de hand.

In die dagen bezocht de Deensche Kroonprins, Frederik IV, ons land; van den Haag kwam hij naar Leiden, en stapte af in het 'Kruis van Bourgondie', zooals in den avond van den 2^{den} April de Deensche studenten Anker en Hemmer (Christianus Castani de Hemmer woonde sedert 11 Sept. 1688 met Nicolaus Scrupius bij den knoopmaker Ulrich op de Langebrug) aan Thura kwamen vertellen. Zij besloten den volgenden dag hunne opwachting bij Zijne Hoogheid te maken. Den 3^{den} te 9 uren kwam de prins beneden en ontving den Lutherschen predikant Walker, die met twee ouderlingen Z.H. kwam bezoeken om de arme kerk aan zijne weldadigheid aan te bevelen. Daarna ging de prins de Rariteitenkamer van professor Herman zien, bij wien hij een kop thee en confituren gebruikte. Vervolgens bezocht hij de Anatomie, en de zangeres Dora die zich zelve op de klavecimbaal accompaneerde. Hierop ging hij de Burg zien en vertrok na het middagmaal met een jacht naar den Haag.

Den 21sten April reisden de heeren Thura, Hemmer, Luxdorph en Hovenbek naar Utrecht, waar zij in 'den Domstoren' logeerden. Den volgenden dag reden zij met een gehuurd rijtuig over Amersfoort naar het Loo, waar zij geen hotel vonden, en bij een boer op het stroo moesten overnachten. Daags daarop bezichtigden zij het Vorstelijke lustslot en zagen er den koning met zijn gevolg; zijn pruik met twee lange krullen, die op zijn rug neerhingen, trok de aandacht. Willem III in een bruine jas gekleed sloeg een blauwen mantel om en stapte in een koets, waarna de Deensche studenten het park bezochten, dat Thura uitvoerig beschrijft.

Evenzoo geeft hij een schets van het Huis in 't Bosch en van het slot Hondsholredijk met de menagerie, die daar toen was. Hun aandacht trok een Indisch hert, Indische koeien, een eland, een casuaris en andere Indische vogels, witte pauwen, Turksche ganzen enz., en vooral de 600 reeën, de groote faisantentuin, en ten slotte een jong van een kameel en een merrie, dat een langen hals had en een bult op den rug, terwijl de staart gelijk was aan dien van een kameel.

Thura bezocht te Amsterdam den bekenden Balthasar Becker, met wien hij over de spoken redeneerde; hij verhaalde hem wat te Riöge gebeurd was met den heer Brunsmann, welk voorval hij te boek heeft gesteld en te Leiden in 1693 uitgegeven onder den titel van 'Energumeni Coagienses'. Evenzoo is in hetzelfde jaar bij Luchtmans verschenen een werk van den Deen Rostgaard, getiteld 'Deliciae quorundam poetarum Danorum'.

Een andere Deensche hoogleeraar in de Grieksche taal en assessor in het hoogste gerechtshof, Paulus Winding, Vindingius, 1659-1712, studeerde te Leiden van 2 Juli 1677 tot Mei 1678, waar hij op den Langebrug woonde met den theologant Christianus Mule of Molinius, die tegelijk met hem overkwam. Hij noemt tal van landgenooten op, die hij in Holland ontmoette: Holger Jacobaeus, die sedert 23 Juni 1674 in de Poolsche Sabel woonde met de gebroeders Casparus en Christophorus Bartolini, zoons van Thomas, alle medici, verder George Wind, Klingenberg, Christianus Smith een Noor, Johannes en Casparus Brochmannus, die op 11 Aug. 1677 en 12 Febr. 1678 waren ingeschreven, wonende in de houtstraat in het Hof van Gelderland. Hij noemt nog den jurist Johannes Lange, die 19 October 1677 hier kwam met zijn broeder Petrus, verder Johannes Ehmius als filosooph

den 26 Nov. opgenomen, en Eylerson, Arentson, Johannes Heister, Johannes Scröderus, Peter Motzfeldus, Leipsacker, Laurentius Baggerus, Laurentius Jacobi, Christianus Tuxenius, Severinus Erasmi, Monrad enz.; doch deze vond ik niet in het Leidsche Album, wellicht studeerden zij te Franeker of lieten zij zich niet inschrijven, toen zij Leiden bezochten.

De Heer Burmann Becker veronderstelt, dat alle Deenen die in Holland gestudeerd hebben, te Leiden hebben vertoefd. Hij noemt er verscheidene op, die ik in het Leidsche Album vind, b.v. den Holsteiner Theodorus Petraeus, orientalist, die 10 Juni 1664 honoris causa (dat is gratis) werd ingeschreven, en in 't Hof van Gelderland geruimen tijd leefde; de beide zoons van Olaüs Worm, Petrus de theologant van 1667 en Johannes de jurist van 1671, de mathematicus Erasmus Bartolin in Mei 1646-1647; maar ik zocht te vergeefs naar Olaüs Römer die in 1687-88 en naar Martinus Pauli Grum, philoloog en orientalist die in 1652 overleed en langen tijd in Holland moet geweest zijn. De medicus Jacobus Winslöv kwam hier 15 Maart 1697, maar Elias Resenius, die in 1651 in een der Amsterdamsche grachten verdronk, vond ik niet, wel Johannes Ericius Resenius, die op 5 Juni 1649 als philosophiae studiosus werd ingeschreven. Jacobus Bircherode, die in 1685 te Parijs in de Seine den dood vond, komt ook als philosophus voor in ons Album op 6 November 1648. Eric Rosenkrantz kwam in Juni 1631 als historiae studiosus hier en vertoefde tot 1634 in Holland; de jurist Christianus Rosenkrantz werd op 19 November 1637 als Nobilis Danus ingeschreven, terwijl in Juli van het volgende jaar Burcherus Rosenkrantz als historiae studiosus werd geïmmatriculeerd, toen hij met den jurist Henricus Pors hier kwam.

Petrus Schumaeker vertoefde 10 jaren buiten Denemarken, hij werd 17 Juli 1655 als student in de medicijnen ingeschreven met Johannes Finchius, met wien hij bij jufvrouw Blasius woonde; volgens den heer Burmann Becker studeerde hij hier in de Oostersche talen, hetgeen niet onmogelijk is, want hij moet zijn loopbaan als theologant begonnen zijn, behoorde later tot de eerste staatslieden van Europa, als de graaf van Griffenfeldt meer bekend. In een zijner brieven deelt hij mede, dat hij te Leiden een rijtuig had gezien, dat met een mechanisme van binnen werd voortbewogen; zonder paarden was de maker met 3 personen in korten tijd daarmede gereden van Leiden naar Utrecht, en had 100 Joachimsdaalders in een weddenschap daardoor gewonnen. Te Rotterdam zag hij een werktuig om de sterkste schepen mede te verbrijzelen. Deze geleerde, die van 1653 tot 1663 in Holland, Frankrijk en Engeland reisde, werd minister van staat, maar werd later bij gerechtelijk vonnis tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld.

Doch genoeg als proeve van de bijdrage voor de letterkundige geschiedenis welke het eerlang te verschijnen Album der Leidsche Hoogeschool oplevert.

**Levensberichten der afgestorvene medeleden
van de Maatschappij der Nederlandsche
Letterkunde.**

Bijlage tot de Handelingen van 1874. Leiden, E.J. Brill. 1874.

Levensbericht VAN Evert Masdorp .

Het was op een heerlyken Zondag-avond in den nazomer van 1831 of 32, toen een vijftal opgeruimde knapen, van veertien tot zestien jaar, den lommerloozen weg wandelde die, tusschen weelderig groene beemden, van Bergen naar Alkmaar slingert. Jan en Carel Ukena, Jan en Willem Sieuwerts¹ en Evert Masdorp - wie kende niet dat levenslustige groepjen van vijven, dat het nu en dan druk genoeg maakte in het kleene stadjen, waar alles toch 'zoo fatsoendelyk' toeging?

Zy hadden een genotvollen dag doorgebracht op de geele duinen en in het groene woud; zy hadden hun dorst gelescht aan de melkton van dezen of genen boer; zy hadden bun honger gestild met pannekoeken, in een landelyke woning aan den voet van het duin - maar bovenal hadden zy volop genoten van den rijkdom der natuurschoonheid, in dat oord zoo in overvloed aanwezig, en waarvoor die wilde knapen zulk een open zin bezaten. Daarby kwam dat zy wat natuurlyke historie liefhebber-

1 De familië-naam mijns tweeden vaders.

den, planten droogden, kevers en vlinders verzamelden, en vogels opzetterden, hetgeen hen zoo recht in het natuurleven rondom hen heen thuis maakte. Bovendien - en dit onderscheidde hen ook wel iets van de meesten hunner leeftijdgenoten binnen de goede stad - zy lazen gaarne, en hielden hunne lektuur gants niet besloten binnen de grenzen van het romangebied. Zoo was by voorbeeld aan een hunner het deel van Van Kampens Magazijn ter hand gekomen, waarin Prof. Van Lenneps voortreffelyke 'Verhandeling over het belangrijke van Hollands grond en oudheden voor gevoel en verbeelding' wordt gevonden - en wat één aantrok, werd gemeengoed voor allen, en het onderling bespreken daarvan was een krachtige bydrage tot gemeenschappelyke ontwikkeling.

Zóo ook die verhandeling. 'Grond en geschiedenis staan bij ons in naauwe betrekking. Er is schier geen plek in Holland, wier beschouwing ons niet in vroegere tijden terugvoert, aan welke niet òf edele krijsdeugd, òf dappere vrijheidsliefde, òf wakkere nijverheid en onvermoeid geduld eene grootsche herinnering verbonden hebben' - zulke woorden vonden een ontfankelyken bodem in die warme jongenszielen. Gebrekkige middelen hadden ze slechts tot hun dienst: één enkel boekenstalletjen, by de markten van Vrijdag en Saterdag opgeslagen, verschafte hun historie-schrijvers van de soort als Soeteboom, Schoemaker, Dirk Burger van Schoorl, en dergelyken, waaronder, gelukkig, ook nog wel een Joannes à Leydis liep. Langs dezen weg, hoe gebrekkig en vol doolpaden ook, leerden zy toch eenigermate een blik slaan in het verleden der schilderachtige landstreek, die zy met een niet geheel van pedanterie vrij te pleiten trotsch h u n K e n n e m e r l a n d noemden.

De voortbrengselen van Neêrlands poëzy in die dagen stijfden hen daarin: zy vierden Bilderdijk; zy hadden Tollens lief; maar zy dweepten met Van Lennep. Diens derde deel der frissche 'Nederlandsche Legendes' was

pas onder hen rond gegaan, en Berthaas lied van den Heer van Culemburg - hun toenmaals nog volkomen oorspronkelyk geldend - had een diepen indruk op allen gemaakt.

‘Heerlyk toch, om zoo iets, feit of legende, in een ballade tot waarheid te kunnen maken!’

‘En hoe rijk is niet ons Kennemerland daarin!’

‘Ja - maar wie zal er ooit een ballade dichten!’

Aldus klonk het by die knapen ondereen. En plotselyk uitte een hunner zich met een stoutmoedig zelfbewustzijn: ‘Ik.’

Het was Evert Masdorp, die dus sprak.

‘En wanneer?’ vroeg een ander.

‘Vandaag over een week!’ luidde het antwoord.

Nog een tweetal nam nu het zelfde besluit, en legde gelijke belofte af, zoodat de volgende Zondag te gemoet werd gezien met groote verwachting - die echter maar ten deele werd voldaan. De twee mededingers - hoewel een hunner in lateren tijd geen onbekende zou blijven op den ‘Nederlandschen Zangberg’ - hadden vruchteloos tegen de belemmerende macht van maat en rijm geworsteld, en durfden met hun mislukte proeve niet voor den dag komen. Evert daarentegen hield woord, en leverde een ballade, waarin een Jonkvrouw geroofd, een tweekamp gestreden, en een burcht in brand gestoken werd - alles plaats vindende binnen de grenzen der heerlykheid Bergen.

Dat was zijn eerste voetstap op letterkundig gebied; een voetstap in stilte, dien hy zich toenmaals - zelfs met al de levendigheid zijner fantazy - volstrekt niet voorstelde ooit in het openbaar te zullen herhalen.

De omstandigheden werkten trouwens daartoe niet mede.

Op den negentienden Januari 1818 geboren, was hy het tweede der negen kinderen uit het huwelyk van Dirk Masdorp en Grietje Maas. Zijn vader, die vroeger geva-

ren, maar zich vervolgens te Alkmaar als bakker had nedergezet, bezat al de rondheid en kloekheid van den zeeman; zijne moeder, van een geachte burgerfamilië te Hoorn, was een verstandige, fijngevoelende vrouw. Beiden wenschten niets liever dan hunnen kinderen een opvoeding te geven, die dezen tot degelyke burgers der maatschappij zou vormen, en de beklantheid hunner zaak stelde hen daartoe ook ruimschoots in staat; doch om den lees- en leerlustigen Evert, die reeds vroeg blijken van byzonderen aanleg gaf, voor een hooger wetenschappelyken werkring op te leiden - daartoe was het gezin te talrijk. De knaap toonde echter weinig lust voor eenig handwerk of eenige zoogenaamde zaak; de kleine boekerij zijns vaders - voor een niet gering gedeelte uit reisbeschrijvingen bestaande - en wat hy daarby van lektuur vangen en grijpen kon, trok hem daarentegen te sterker aan. Derhalven werd er geraadpleegd met den onderwijzer Prosman, by wien hy ter schole ging, en op diens aanraden kwam men tot het besluit dat hy schoolmeester zou worden.

Met wakkeren yver legde hy zich op het allengs verkrijgen der daarvoor benoodigde kundigheden toe, terwijl zijne uitspanningen van dien aart waren, dat zy de levendigheid zijner verbeelding onderhielden, en zijner scheppingsgave voedsel schonken. Het 'spelletjen van Mienikus,' een theater van marionetten, door een schoenmaker op diens zolder vertoond, en waar het jeugdig Alkmaar elken Zondag-avond, onder toezicht van meiden en knechts, niet gering was vertegenwoordigd, behoorde reeds vroeg als komedie tot de meest geliefkoosden dier uitspanningen; en toen de kindergeest toch wel wat al te zeer aan den vorm dier voorstellingen ontwassen geraakte, en de zucht naar heur genot toch aanwezig bleef, was er terstond ook een 'equivalent' aanwezig: de 'komedie van Thijs Nijssen,' waar jongelieden 's Zondags avonds voorstellingen gaven, of, zooals dit in de taal der toenmalige Alkmaarsche jeugd luidde:

‘levendige menschen speelden,’ en ‘Alewijn Arlekijn was.’

By den ouden schoenmaker was alles klassiek: in de dagen van Kerstmis plapperden de met groote rozen gestrikte schoenen van Gijsbrecht van Aemstel op de planken van het vrij breede, maar zeer lage en ondiepe tooneel; de overige avonden, voor en na, werden aangevuld door de groote scheppingen van Corneille, Racine, Voltaire - zooals *Nil volentibus arduum*, *Andries Pels*, *Jan Noms*, en dergelijken, die op Hollandsche schotels hadden opgedischt, in voortreffelyke harmonie overigends met de steeds in Alexandrijnsche maat draaiende koppen, op- en nedergaande handen, en stampende voeten.

De jonge timmerman Nijssen met de zijnen leefden daarentegen geheel en al in het tijdperk der romantiek, en men maakte daar kennis met *Clavigo*, met *Egmond*, met de *Roovers*, met den *Kluizenaar* op het eiland *Formentera*.

Voor den begaafden bakkerszoon vulden deze beide scholen aan, wat er in die van meester *Prosman* voor hem ontbrak. En toen hy het tot den rang van ‘kweekeling’ had gebracht, ten leeftijd waarop men ook - niet den ‘stukken,’ maar toch der ‘voorstellingswijze’ van - Nijssens komedie ontgroeide, schiepen hy en zijn kleine kring van meest vertrouwelyke speelmakkers zich een eigen perk, waarin zy voor hunne jongens-droomen bevrediging konden vinden.

Dat was in hoofdzake een ‘*Ridderbond*,’ volkomen begrepen als een zaak van ontspanning in vrije uren, maar in dien geest dan toch met den meest ernstigen jongenszin opgevat. De zolder boven den voormaligen stal achter het huis der *Ukenaas* werd hun door een toegevende moeder afgestaan, en zy herschiepen dien tot een ‘wapenzaal,’ waar een vijftal balksleutels weldra een gelijk getal aan een kloeken spijker hangende wapenrustingen overwelfde: helmen, kurassen, en schilden van

bordpapier, met zilverpapier overplakt, overkruist door houten zwaarden en bogen.

Zy vierden steekspelen, zy hielden tweekampen, zy oefenden het 'oud en edel spel van den handboge;' en toen Van Lenneps Pleegzoon verscheen, en onmiddelyk hun gemeenschappelyk eigendom geworden was, teekende een hunner - wien het niet aan aanleg voor schilder ontbrak - den door hen allen verafschuwden Eugenio met brutale krijstreepen levensgroot op een kolossaal doel, een groene zolderdeur, waarna er menige pijlspits den op kloeke hoogte geplaatsten pop in het harte drong.

Al die fraaie zaken werden gedurig afgewisseld - of eigendlyk beter nog gekompleteerd - door zwerftochten in Alkmaars heerlyken omtrek, en zoo hield de frissche natuur gezond, wat de romantiek anders waarschyjnlyk ziekeleyk had gemaakt.

Waarlyk - die jongens hadden een gelukkige jeugd!... en in Masdorp ontwikkelde zich langs dezen weg de kiem Rosmade.

Ik zal derhalven wel niet noodig hebben te verklaren waarom ik in de voorstelling van dat jongensleven zoo uitvoerig was.

Voor Max - dien naam droeg Evert nu in den 'Ridderbond', en wel zóo stevig, dat zelfs by zijne naaste bloedmagen zijn doopnaam er in onder ging - voor Max kwam de kim zich weldra droevig verduisteren. 'In de boeken zitten' was zijn lust en leven geweest, en hy droomde zich ook geen andere toekomst - toen het overlijden zijns vaders, Mei 1836, daar noodlottig tusschen kwam. De stervende was beangstigd voor het lot van zijn gezin, en slechts het betrouwen op de kloekheid des geestes van zijn oudsten zoon maakte hem het scheiden minder hard.

'Zorg voor uwe moeder, voor uwe broeders en zusters - bezorg de bakkerij.'

En de diep bedroefde zoon legde zijn hand in die zijns nu gerust stervenden vaders.

Zwaarder offer werd misschien nooit gebracht - maar het gegeven woord is onkreukbaar en mannelyk gehouden: eerst nadat ieder zijner zusters en broeders zich een eigen weg in het leven had verzekerd, heeft Max zich van het op zijne schouderen gelegde juk ontdaan; dertig jaren lang arbeidde hy getrouw en yverig in een aan zijne neigingen geheel vijandig beroep.

Toch trad hy nog in dien tusschentijd als auteur op, en wel onder den pseudoniem, die hem een blijvenden naam onder Neêrlands meest oorspronkelyke novellisten verzekert.

Onder een pseudoniem. In de bakkerij leerde hy zeer vroeg het leven kennen van die zijde, die men gewoon is de *p r a k t i s c h e* te noemen: hy begreep, dat, in het kleine stadjen, de *a u t e u r* Masdorp den *b a k k e r* nadeel zou berokkenen - en den bakker was het onderhoud eener moeder en acht zusters en broeders opgedragen!

Toch heeft hem die maatregel niet geheel kunnen vrijwaren van het kwaad dat hy vreesde: de naam 'geleerde bakker' werd hem door sommigen - natuurlyk achter den rug! - gants niet met edele bedoeling gegeven, en eenmaal is er zelfs de laagheid begaan om hem in een naamloos libel, op de flauwe leest der verouderde traktaatjens geschoeid, toe te roepen: 'Schoenmaker! houd u bij uwe leest!'

Inderdaad deed hy zulks dan ook, beter dan menig-een, die in maatschappelyken stand zoogenaamd boven hem stond: zijn handwerk met naauwgezet plichtgevoel drijvende, besteedde hy zijne weinige vrije uren immer aan den arbeid des geestes, en de roemwaardige helden van biliardstok en kaartenbladen hebben hem nooit tot de hunnen kunnen rekenen.

Eenigzins is dit een schaduwzijde: buiten den kleinen vriendenkring verkeerde hy te weinig in de samenleving, tengevolge waarvan zijne ontwikkeling niet zonder eenzijdigheid bleef, en zijne vormen immer iets hoekigs hebben behouden.

Te scherper zag hy daarentegen rondom zich heen. In de naauwe straat waar hy woonde, de Achterdam, had hy niets dan handwerkslieden, met enkele winkeliers daaronder, tot geburen. Met dezen en de hunnen ging hy dan ook als een 'trouwe buur' om - en niemand ten onzent heeft den kleinen burger dan ook beter dan hy geteekend. Evenzoo den Noordhollandschen, den Westfrieschen boer. Op marktdagen, Vrijdag en Saterdag, kwamen dezen naar oud gebruik hun koffie drinken en 'boltjens' eten in zijn winkel - en niet slechts in zijne novellen uit het daaglyksch leven, maar ook in zijne historische verhalen spreekt menigmaal het bewijs hoe degelyken blik hy in het karakter en de eigenaartigheden der Hollandsche landlieden geworpen had.

Zijn open zin vóór, zijn innige behoefte áan, zijn volkomen vertrouwheid mèt de schoone natuur, in al heur wisselingen, legde by hem den grondslag tot een gezonde, maar tevens diepe opvatting van de kunst - en ook dit openbaart zich in een aantal zijner geschriften. 'Der Geist in der Natur' eischte hy in een kunstwerk afgespiegeld te zien: door kleuren en tonen moest de bezielende gedachte zoowel heenstralen als door het levende woord, anders liet het hem koud. Herhaaldelyk spreekt het zich in zijne novellen uit, hoe edel het ideaal was dat hy zich van den kunstenaar vormde, terwijl ieder dier novellen, geen enkele uitgezonderd, steeds eene haar beheerschende gedachte tot grondslag heeft.

Halfheid en oppervlakkigheid wekten zijn afkeer op. 'Ieder, indien hij het kostbaar geschenk des levens waardeert, heeft aan hart en hoofd te arbeiden, en met beiden te arbeiden bij alles wat hij verricht' - heeft hy eenmaal gezegd, en dat niet als fraze: het was zijn grondstelling, zijn onwrikbare overtuiging, die hy zelf altoos getrouw beoefende.

En wanneer men nu den jongen man, by wien het

leven des geestes aldus rijkelyk ontwikkelde en krachtig werkzaam was, een bezoek bracht, vond men hem in den werktijd immer aan trog of oven, door en door bakker, met de opgestroopte hemdsmouwen en de in dat handwerk tradicioneele slaapmuts. De edele Van Lennep - zoo gewoon om het talent te waardeeren, wáar hy het ook aantrof - uit Alkmaar, waar hy gepleit had, teruggekomen, zeide my eens: 'Ik ben nog eens by je vriend geweest; hy zat weer tot aan zijne elbogen in het deeg!'

Toen zijne zusters gehuwd, zijne broeders tot zelfhulp in staat waren, en zijne moeder verzorgd genoeg was om in stillen eenvoud te kunnen leven, terwijl hy-zelf nu berekenen kon dat zijne pen in staat was om in zijne zeer weinig eischende behoeften te voorzien, ontdeed hy zich van de bakkerij - April 1866 - die hem geen behoorlyk bestaan meer verschafte.

De gelegenheid om nu en dan als reiziger voor een Alkmaarsche handelszaak bezig te zijn, maakte hy zich ten nutte om eindelyk van het Vaderland toch nog iets meer te zien dan de tot op dat oogenblik door hem nog naauwlyks overschreden provincie zijner geboorte, en aldus zijne kennis van menschen en maatschappelyke toestanden te verruimen. Hoe kort ook, helaas! - zonder degelyke vrucht is het by hem niet gebleven, want, zooals een vriend die hem sinds een tal van jaren kende en immer hooger leerde waardeeren, reeds elders van hem getuigde: 'Hy bezat die warme, levendige belangstelling, dat 's' interesser à tout,' waardoor uitstekende menschen gedreven worden om alles wat zy ontmoeten met een geopend oog te beschouwen, om stof tot nadenken en leering te vinden in het schijnbaar onbeduidende, en als by intuïtie aantrekkings-punten te ontdekken, waar ze den gewonen beschouwer ongeopenbaard blijven.'¹

1 Dr. D. Dorbeck.

Inmiddels smaakte hy meer en meer de voldoening, dat zijne buitengewone talenten ook in zijn door hem zoo beminde vaderstad allengs breeder kring van rechtmatige erkenning vonden. De Alkmaarsche Afdeeling der Maatschappij v.W. - waarvan hy, als nog de eenige Vereeniging waar kunst en wetenschap ten minste op kleine schaal werden beoefend, sinds jaren lid was - nam hem onder hare Bestuursleden op, even als vervolgens de in 1860 opgerichte Vereeniging tot viering van Alkmaars Ontzet; onze Maatschappij benoemde hem in 1870 tot haar lid. Van alle ydelheid warsch, en bescheiden in hooge mate, werd die waardeering hem toch een welkoom licht op zijn levenspad, dat door velen ongetwijfeld dor zou zijn genoemd, maar waarop hy - de ziel van idealen vervuld! - met kalme tevredenheid en rustigen moed voortwandelde.

Slechts nu en dan verontrustte een somber denkbeeld zijn kloeken geest: de opwelling eener vreeze dat, by het klimmen zijner jaren, de rijkdom zijner levendige scheppingsgave in omvang verminderen, en zijn arbeid van stellen daarby verzwaren mocht. Hy komponeerde namelyk gemakkelyk, en wat een allezins bevoegd beoordeelaar zijner werken van hem getuigde; dat hy zich onderscheidde door 'eene opmerkelijke frischheid van fantazie en oorspronkelijke stoutheid van conceptie in al wat hij schreef'¹ - is ten volle juist gezien; maar den bruisenden stroom binnen de perken houden, het vloeiende goud in den gepasten vorm te gieten, opdat het massief worden en een blijvende gestalte aannemen zou - dat bleef hem immer moeielyk.

In de maand Oktober 1871 viel er te Alkmaar een betrekking als schrijver aan de Waag open, die aan een karig salaris toch een overvloed van vrijen tijd verbond - en hierin achtte hy een redmiddel gevonden: de inkomsten

1 Dr. Jan ten Brink.

van dit ambtjen, gevoegd by die van de klerksbetrekking aan de Griffie der Arrondissements Rechtbank, door hem sinds eenigen tyd bekleed, waren voor hem de verzekering eener onafhankelyke toekomst. Meer dan één invloedrijk lid van den Stedelyken Raad zeide hem voorspraak en stem toe; hy was vol hope - maar naarmate de tijd der beslissing naderde, geraakte hy meer en meer in spanning, zijne zenuwen werden sterk geprikkeld.

Een maand te voren had hy voor de Aurora zijn laatste kleurige historische novelle, 'Een Heidensche Koningszoon,' afgewerkt. Daar luidt het aan het slot: 'En in het stille van den nacht verheft de Opperpriester van Hertha dankbaar den blik naar den sterrenhemel, en verdiept zich in gissingen over den onbekenden Schepper des heelals. Het zachte gerucht, verre over de duinen, door het ruischen der zee veroorzaakt, schijnt hem toe te fluisteren: 'Eenmaal altoos vrede!'

Noch hy, noch iemand rondom hem, vermoedde toen dat zijn 'altoos vrede' zoo naby was.

By de toezending der kopy schreef hy my: 'Met genoeg herinner ik mij steeds het laatste bezoek in uwe vriendelijke woning. Groet uwe gastvrije Gezellinne, en zeg haar dat ik spoedig de belofte van logeeren tot daad zal komen maken.'

Wy zouden elkander nimmer weêrzien.

Den vier-en-twintigsten Oktober ontving ik van ons beider veeljarigen vriend Dr. Dorbeck de grievende tijding van wat er plotselyk was geschied. 'Wy zijn verpletterd door den onverwachten dood van onzen goeden Max. Na een paar dagen wat ziek te zijn geweest, kreeg hy Zondag morgen' - den twee-en-twintigste - 'een hevigen aanval van koorts, in den vorm van febris apoplectica, welke terstond zijn bewustzijn wegnam, en hem in dezen toestand nog voor den dageraad van Maandag deed sterven. Wy hebben geen enkel woord, geen enkelen handdruk

meer van hem genoten. 't Is of ons een broeder is ontnomen; zelfs de kinderen zijn droevig gestemd. Ik schrijf zijn dood hoofdzakelijk toe aan groote overspanning van zijn zenuwstelsel, gedurende de laatste weken. In zekeren zin is zijn verlangen bevredigd: een kortstondig, zacht en kalm sterven was steeds zijn wensch - en hy is als 't ware ingeslapen, onze oude, goede vriend!'

Sinds den vijf-en-twintigsten Oktober daaraanvolgende rust zijn stof op het lommerrijk kerkhof by Alkmaar, te midden der schoone natuur die hem zoo lief was, onder de zerk die ook het gebeente zijner ouderen dekt. Een hartelyke vriend, de Bouwmeester en Steenhouwer Stoel, richtte er een klein, smaakvol gedenkteeken op, den eenvoud des edelen ontslapenen waardig.

Uitnemende gaven zijn met hem ten grave gedaald.

Minder ongunstige omstandigheden, meer klassiek wetenschappelyke opleiding - aan zoo menige middelmatigheid nutteloos verkwist! - en Rosmade ware een der schitterendste verschijningen geworden in onze Letterkunde, waarvan hy nu ten minste een der groote cieraaden blijven zal.

Amsterdam.

W.J. Hofdijk.

Werken VAN M.P. Rosmade.

1. Broederliefde of de zegepraal des Evangelies. Haarlem, J.J. van Brederode (*zonder jaarcyfer*).
2. De Heiden-Priester van Harrago. Amsterdam, Gebroeders Binger 1858.
3. Het Gouden Kruis. Amsterdam, Gebroeders Binger 1860.
4. Een klein klein Jokkentje. Alkmaar, P. Kluitman (*zonderjaarcyfer*).
5. Kuilen graven voor anderen. Klein Drama. Alkmaar, Johannes Roem. 1856.
6. Vader en Zoon. Het volk der West-Friezen in 1256-1296. Enkhuizen, J. Groot, 2e druk 1874.
7. Onder vreemde Overheersching. Drama 1863. (*ongedrukt*).

Zyn novellen zyn overal verspreid in jaarboekjens en tydschriften, vooral in *Tijdspiegel*, *Nederland*, *Album der schoone Kunsten*, *Aurora*, enz. enz.; zyn aesthetiesche opstellen in de *Kunstkroniek*; zyne lieve natuurstudien in *Onze Roeping*; zyn kleine dramatische stukjens in het *Jaarboekje voor Rederijkers*.

Levensbericht VAN J.J. Rambonnet .

De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde telt onder hare leden niet enkel beroemde auteurs, die door de belangrijkheid hunner geschriften de aandacht op zich gevestigd hebben, maar ook meer stillen in den lande, die slechts weinig van zich doen hooren, zonder dat het hun daarom aan wetenschappelijke bekwaamheid of aan getrouwen ijver in den kring hunner werkzaamheid ontbreekt. De soms niet geringe verdiensten dezer laatsten loopen licht gevaar voorbijgezien en vergeten te worden. Het is daarom goed, dat zij in deze Levensberichten niet onvermeld blijven. Ook om die reden heb ik mij niet willen onttrekken aan de taak, door het Bestuur mij opgedragen, om de gedachtenis te helpen bestendigen van den waardigen man, wiens naam aan het hoofd dezer weinige regelen staat uitgedrukt. Persoonlijk gekend heb ik hem niet, en onmogelijk is het mij, het beeld zijner persoonlijkheid scherp te teekenen; maar van den kant zijner nagelaten betrekkingen zijn mij de vereischte opgaven welwillend verstrekt geworden, en ik herinner mij op mijne eerste standplaats, te Eemnes Binnendijks, welke hij

acht jaren vóór mijne komst verlaten had, meermalen van hem te hebben hooren spreken met ingenomenheid en lof.

Jean Jacques Rambonnet werd op den 5^{den} December 1793 te Kampen geboren. Zijne ouders waren Frédéric Louis Rambonnet, in leven Secretaris dier stad, en Marguérite Henriette Bertrand Ranson. Na tot zijne voorbereiding voor de Academie het onderwijs van den bekwamen Rector Weijting aldaar genoten te hebben, werd hij in 1811 te Utrecht ingeschreven als student in de Theologie. Nauwelijks had hij er zijne propaedeutische studiën volbracht, of Heringa wist hem, toen hij begonnen was diens lessen bij te wonen, met ettelijke anderen te onderscheiden van wege den ijver, dien hij betoonde, en de meer dan gewone weetgierigheid en scherpzinnigheid, waarvan hij deed blijken. Hij rekende hem welhaast onder zijne meest uitstekende leerlingen, moedigde hem aan, om naar den graad van Doctor in de Godgeleerdheid te staan, en had het genoeg, hem, namens den Senaat, op den 15^{den} Juni 1818 die welverdiende waardigheid toe te kennen. Zijn *Specimen Academicum de secunda Epistola Johannea*, hetwelk hij vooraf openlijk verdedigd had, was met groote zorg bewerkt. Het kenmerkt zich door niet gewone volledigheid in het behandelen van het uiterst beperkte onderwerp. Niets van hetgeen tot de rechte kennis en waardeering van den 2^{den} Brief van Johannes in eenig opzicht dienstig zijn kon, wordt daarin voorbijgegaan. De oude getuigenissen der kerk aangaande dat geschrift komen er in voor; de echtheid er van wordt bepleit; naar de oorspronkelijke bestemming, den inhoud en het doel van den Brief wordt nauwkeurig onderzoek gedaan; de waarde daarvan wordt bepaald, en eindelijk de tekst, van woord tot woord, critisch zoowel als exegetisch, tot in de kleinste bijzonderheden behandeld. Kennelijk draagt dit stuk den stempel van de school van Heringa. Het is geheel in zijnen geest en trant en onder zijnen

invloed geschreven. Zoo vertoont het tevens een karaktertrek, die den leerling later in al zijne werkzaamheden eigen gebleven is. Maar mocht men niet billijkerwijze verwachten, dat de man, die met zulk een Proefschrift, als de rijpe vrucht van het genoten onderwijs, zijne intrede deed in de geleerde wereld, ten dienste der wetenschap nog wel iets meer zou te voorschijn brengen? Die verwachting is, helaas! niet vervuld. Op dat ééne *Specimen* zijn geene andere specimina van voortgezette studie gevolgd. Ik vermoed, dat de oorzaak hiervan, althans voor een goed doel, gelegen was in de zucht voor het minutieuse, waartoe hij bij zijn onderzoek placht af te dalen, en in de vrees, om iets te leveren wat niet volkomen afgewerkt heeten zou. Bij de behandeling van onderwerpen van ruimeren omvang was Rambonnet, verbeeld ik mij, niet licht gereed en ook niet spoedig over zich zelven voldaan. Men kan in de rechtmatige eischen, die men zich stelt, ook te ver gaan. Bovendien schijnt hij, en dit strekt hem tot eere, anderen doorgaans uitnemender dan zich zelven geacht en zich door groote bescheidenheid gekenmerkt te hebben. En zeker heeft, bij de nauwgezetheid, die hem eigen was, zijn dienstwerk in de gemeente al zijn tijd zóózeer in beslag genomen, dat hij slechts oogenblikken voor eigen oefening overhield, geen uren om voor de pers te werken.

Reeds vóór zijne promotie was Rambonnet als predikant opgetreden, en wel in de gemeente van Eemnes Binnendijks. Op den 1sten Maart 1818 was hij er door Heringa zelven bevestigd met eene leerrede over Marc. VI: 30. De keus van den tekst zijner intrede komt mij, in verband met zijn karakter, opmerkelijk voor. Het was hem behoefte, volgens 2 Kor. IV : 7, uitdrukkelijk der gemeente te herinneren, dat de predikers van het evangelie hunnen *schat in aarden vaten* hebben, *opdat de uitnemendheid der kracht Godes zij, en niet uit hen*. Niet minder

dan twaalf volle jaren heeft hij op deze zijne eerste standplaats doorgebracht, terwijl de meeste zijner tijdgenooten in dat tijdperk tot allengs ruimeren werkkring geroepen werden. Het is mij niet gebleken, dat hij daaronder geleden heeft. Met opgewektheid verrichtte hij zijn predikwerk; ook in het onderwijs der jeugd en het herderlijk bezoek der gemeente schoot hij niet te kort, en hij genoot de algemeene achting; maar opgang maakte hij niet, en elders werd hij niet begeerd. Was hij misschien bij de voordracht sterk aan zijn schrift gebonden, of misten zijne leerredenen, ofschoon met overgrootte zorg opgesteld, ja, mogelijk juist daardoor, verheffing en gloed? Ik weet het niet. Maar in 1829 gaf hij eene *Leerrede* in druk *ter nagedachtenis van* Ds. J.J. de Jongh, die op jeugdigen leeftijd tot groote droefheid der gemeente van Eemnes Buitendijks bezweken was, en deze rede getuigt niet slechts van hartelijke vriendschap voor den ontslapen ambtsbroeder en hooge vereering zijner voortreffelijke gaven, maar ook van heiligen ernst en van ware ingenomenheid met de evangeliebediening, waarin hij werkzaam was. Zij mag wel zijne aanbeveling geweest zijn voor de beroeping, in 1830 te Hillegom op hem uitgebracht. Aldaar trad hij den 18^{den} April op. En twee jaren later werd hij in zijne vaderstad begeerd, ofschoon niet dan nadat men er eene en andere vruchteloze beroeping had gedaan. Op den 22sten September 1832 deed hij er zijne intrede met Rom. I : 11, 12, en hij heeft er het herder- en leeraarsambt bekleed tot 1 Juni 1866, op welk tijdstip het emeritaat inging, hem op zijn verzoek eervol verleend.

Gedurende dat belangrijk tijdperk zijns levens is hij te Kampen met al dien ijver werkzaam geweest, dien men van hem verwachten mocht. Aan zijne leerredenen besteedde hij steeds de uiterste zorg, en nooit - zoo wordt er van hem getuigd - trad hij zonder de meest ernstige voorbereiding op. Zijne stukken waren zóó afgewerkt, dat

er, althans op den oogenblik, waarop hij ze voordroeg, door hem zelven niets meer aan kon verbeterd worden. Drie proeven daarvan hebben achtereenvolgens, op aandrang zijner hoorders, het licht gezien In 1845 verscheen zijne *Leerrede over Joh. VIII : 12, Jezus het licht der wereld*, uitgesproken op den Hervormingsdag. In den Jaargang 1854 der *Leerredenen tot bevordering van Evangelische kennis en Christelijk leven*, die maandelijks te Arnhem bij Van der Wiel plachten te verschijnen, is de *tweede*, over 1 Kor. VI : 20a, van zijne hand. *Jezus* wordt daarin voorgesteld als *de dure losprijs der zonde*, en de preek moet dienen tot inleiding der jaarlijksche lijdensprediking. En een jaar vroeger had hij, op verzoek en ten voordeele der Christelijke Vrouwen-vereeniging te Kampen, eene leerrede uitgegeven over Matth. VI : 33, waarvan het thema luidt: *Het ware lidmaatschap van Gods koningrijk, een waarborg voor Gods voorzienig bestuur in onze tijdelijke aangelegenheden*. Zij was gehouden op den Overijsselschen biddag voor den oogst. Ik waag het, deze laatste, hoeveel goeds zij ook bevatten moge, van de vier, door hem uitgegeven, de minst gelukkige te noemen, maar zij heeft in de gemeente hare goede werking gedaan, blijkens de sterk begeerde uitgave, en voor deze proef op de som moet de critiek verstommen. Overigens was improviseeren zijn werk niet; hij miste daarvoor de oefening en de vereischte vlugheid. Anderen, boven hem begaafd, mochten meer de algemeene aandacht tot zich trekken, hij stelde er zijne eer in, om nooit met iets onbeduidends op te treden, en ging voorts in nederigheid zijnen weg. De uitstekende gaven, die hij voor het catechetisch onderricht bezat, bleef hij, ook nadat hij reeds het emeritaat verkregen had, tot heil van velen op woeker zetten. Ook zijn herderlijk werk verrichtte hij met ijver. En wat zijne geestesrichting betreft; ik behoef nauwelijks te zeggen, dat hij, uit de school van Heringa voortgekomen, tot de libe-

rale Godgeleerden behoorde. Bij de voortzetting zijner studiën gevoelde hij voor den arbeid der Groninger Theologen de meeste sympathie, zonder daarom de oogen te sluiten voor de gebreken, daaraan eigen. Ik meen daarvan in de preek over 1 Kor. VI : 20a de duidelijke sporen op te merken. Maar voor den invloed der moderne richting was hij te oud geworden; zij trok hem niet aan, al wist hij haar streven te waardeeren. Zelf werd hij gewaardeerd door allen, die hem kenden. In lager en hooger kerkbestuur, van den kerkeraad af tot de Synode toe, maakte hij zich verdienstelijk, zonder zich te ontveinzen, dat hij aan de bestuurstafel minder op zijne plaats was dan in het stille studeervertrek, in de catechisatiekamer of op den predikstoel. Onze Maatschappij bracht hulde aan zijne erkende bekwaamheid door hem in 1831, toen hij in de nabuurschap van Leiden gevestigd was, onder hare leden op te nemen.

Rambonnet is tweemalen gehuwd geweest, eerst den 4^{den} Juni 1818 te Utrecht met Sara Magdalena van Loenen, die hem vier kinderen schonk, daarna den 14^{den} October 1835 te Kampen met Josina Cornelia de Vriese, wed. J.C. Renno, uit welk laatste huwelijk nog drie kinderen geboren zijn. Zelf is hij den 5^{den} April dezes jaars, op bijna tachtigjarigen leeftijd, ontslapen. De dank van velen, voor wie hij gedurende zijn leven nuttig is geweest, volgde hem in zijn graf, en, al heeft hij niet beantwoord aan de grootsche verwachtingen, eenmaal van hem opgevat, zijne nagedachtenis bloeit te Kampen in onverwelkelijke eere.

Leiden, 1 Nov. 1873.

J.J. Prins.

Levensschets VAN Sarus Adriaan Jacob de Ruever Groneman.

Sarus Adriaan Jacob Groneman werd geboren den 12^{den} December 1810 te Alphen aan den Rijn, waar zijne ouders Albertus Groneman en Elizabeth de Ruever, door wie hij aan den beroemden Adriaan Reland vermaagschapt was en wier geslachtsnaam hij later aannam, met ter woon gevestigd waren. Van drie kinderen, uit dezen echt gesproten, twee dochters, waarvan de oudere op jeugdigen leeftijd stierf en de jongere, later gehuwd met den heer Beresford Schwiens, onlangs te Brussel overleed, was hij het tweede. Te Alphen kreeg hij als kind zijne eerste opvoeding, totdat zijn vader, na een kortstondig verblijf te Koudekerk, in 1819 zich te Utrecht vestigde. Aldaar genoot hij het eerste onderwijs op de middelbare school van den heer J.J. Verhoeff, onder wiens leiding hij bleef, totdat hij in 1824 het gymnasium Hieronymianum bezocht, om voor de Academische lessen zich voor te bereiden. Gedurende de vier jaren, aan het gymnasium doorgebracht, had hij, naar zijne eigene getuigenis, voor zijne vorming veel te danken inzonderheid aan Dr Ekker, destijds praeceptor en later rector van het gymnasium, van wien hij

ook buiten de gewone schooluren privaatonderwijs ontving. Wat hij aan dezen, om zijne methode van onderwijs, bij de letterkundige faculteit te Utrecht, inzonderheid bij Van Heusde hoog aangeschreven leermeester te danken had, bleef bij den leerling voortdurend in dankbare herinnering. Na met vrucht de lessen aan het gymnasium gevolgd te hebben, werd hij den 29sten November 1828 als student te Utrecht ingeschreven voor de studie der godgeleerdheid. De vriendschap, die reeds aan het Gymnasium hem verbond aan Van Heusde's oudsten zoon, den later Groningschen hoogleeraar, bracht hem in kennis met den beroemden vader, die hem, zoowel om zijn uitnemenden aanleg en onverdroten ijver, als wegens zijn innemend karakter in bescherming nam en hem den toegang gaf tot het bijzonder huisonderwijs aan zijnen zoon geschonken. Het was van dien tijd af, dat steller dezes, eenige maanden vroeger als student ingeschreven, hem leerde kennen en dat de grond gelegd werd tot eene vriendschap, die ons sedert voortdurend aan elkander verbond. Reeds toen had ik gelegenheid, zijne bereids verworven kennis, inzonderheid van het Grieksch, te waardeeren, zoo dikwerf wij onder de leiding van den geliefden leermeester, Grieksche auteurs, met name de Phoenissae van Euripides lazen, en reeds toen den invloed leerden beseffen, dien de kennis der oudheid, niet slechts uit een taalkundig oogpunt beschouwd, maar ook ter vorming van den goeden smaak en ter veredeling en beschaving van den geheelen mensch, uitoefent. Zoo gingen wij te zamen als vrienden om, totdat in het najaar van 1830 ons dagelijksch verkeer werd afgebroken, toen een goed deel van het studentencorps, tot eene vrijwillige jagercompagnie vereenigd, de Academiestad verliet, om, gedurende den opstand in België, het vaderland te dienen. Groneman, te zwak van lichaam, zag tot zijn spijt zich genoodzaakt achter te blijven. Doch terwijl hij als krijgsman zijn land niet dienen

kon, begreep hij te meer zijne roeping, om door de ijverige voortzetting zijner studiën, zich te vormen voor den stand, dien hij in de maatschappij hoopte te bekleeden. Terwijl wij anderen in het leger weinig gelegenheid hadden om ons wetenschappelijk te oefenen, verraste hij zijne leermeesters en afwezige vrienden, toen hij de schrijver bleek te zijn eener historische verhandeling over de *militēs praetoriani*, waaraan door de letterkundige faculteit te Utrecht de gouden eerepenning was toegewezen. Het gevolg hiervan was, dat na de terugkomst der uitgetrokken studenten, het niet alleen voor mij en zijne vroegere vrienden, maar ook voor anderen eene eer werd in zijn omgang te mogen deelen. Aan dit loffelijk begin beantwoordde de verdere voortzetting zijner studiën. Kort na den behaalden eereprijs deed hij, ofschoon voor de theologie bestemd, het mathesisexamen voor de letteren, daarop in 1832 het voorbereidend letterkundig examen voor de theologie en een jaar later het candidaatsexamen ad summos honores in de letteren. Zoo voorbereid en met eene rijkere kennis der voorbereidende wetenschappen toegerust, dan gewoonlijk aan de in de theologie studeerenden, na het door de wet voorgeschreven propaedeutisch examen, eigen is, ging Groneman, tot dusver gansch en al iterator, tot de scholen der godgeleerdheid over. Op dit gebied nam zijne studie van lieverlede een meer bepaald historisch karakter aan, waaruit zijne voorliefde te verklaren is voor het onderwijs van Royaards in de kerkgeschiedenis, ofschoon intusschen het wijsgeerig element, door Van Heusde in hem geplant en voortdurend aangekweekt, niet sluimerde, maar onder de leiding van Heringa zich gaande weg ontwikkelde tot die echt liberale opvatting van het Christendom, die hem zijn leven lang een geopend oog deed behouden voor den algemeenen vooruitgang, die in alle takken der theologie zich later heeft geopenbaard. Na tweejarige studie verkreeg hij den graad van candidaat

en, na afgelegd doctoraal-examen, den 24sten Juni 1837, dien van doctor in de godgeleerdheid. Zijne *Diatribes in Joh. Wicliffi, Reformationis prodromi vitam, ingenium, scripta* maakte hem die eer overwaardig. Royaards had hem uit zijne rijke bibliotheek bronnen voor zijn onderzoek en andere boeken geleend of van elders voor hem weten te verkrijgen, maar had aan de samenstelling, de redactie en het historisch onderzoek geen deel. Wat Groneman geleverd had was, zooals zijne vrienden weten, de vrucht van eigen onderzoek, en hij verwierf zich hierdoor, daar het boek in den handel verkrijgbaar gesteld werd, eene eereplaats in de rij der kerkhistorische geleerden. Veel droeg hiertoe ook bij zijne toen meer dan thans zeldzame vertrouwdheid met het Engelsch, die hem in staat stelde de werken der Engelsche geleerden over Wiclif, inzonderheid Robert's Vaughan *The Life and opinions of John de Wycliffe*, voor zijn doel te raadplegen.

Inmiddels waren zijne ouders gestorven, zonder aan hun zoon een vermogen na te laten, voldoende, om in zijn levensonderhoud te voorzien. Hij liet zich dus de betrekking welgevallen van huisonderwijzer te Renswoude, alwaar hij, gedurende drie jaren, den zoon van den Baron Taets van Amerongen van Renswoude door zijn onderwijs en zijn gemeenzamen omgang voorbereidde voor de Academische lessen. Ook geraakte hij aldaar in kennis met den predikant der gemeente, den heer Berns, met wien hij ook later eene nauwe vriendschapsbetrekking bleef onderhouden. Door deze betrekking te Renswoude ontstond vertraging in de loopbaan, die hij zich gekozen had, en was het hem eerst een jaar later, den 3^{den} October 1838, mogelijk, het examen voor het leeraarsambt af te leggen bij het hem aangewezen provinciaal kerkbestuur van Utrecht. Intusschen zette hij te Renswoude zijne godgeleerde studiën met ijver voort en wijdde er al den tijd aan, die van de uren zijner verplichte bezigheden

hem overbleef. Eene predikantsplaats te verkrijgen, reeds wegens den overvloed van candidaten in die dagen eene moeilijke zaak, viel hem te minder gemakkelijk, daar zijne betrekking niet gedoogde, de noodige reizen te doen, om bij voorkomende vacaturen op het beroep te prediken. Wat hij echter niet opzettelijk zocht viel hem ten deel, toen de heer Mr E.R. van Nes, ambachtsheer van Meerkerk, in zijne hoedanigheid van collator, hem de predikantsplaats aldaar, door mijn vertrek naar Franeker in het najaar van 1840 opengevalen, aanbood. Hij aanvaardde dit ambt in Februari 1841 en werd als predikant te Meerkerk door zijn Renswoudschen vriend Berns bevestigd. Zijne zwakke gezondheid maakte hem echter, in weerwil van de goede gezindheid der gemeente, de vervulling der opgenomen taak zwaar. Zijn predikwerk was uitstekend en zijne voordracht duidelijk en gekenmerkt door goeden smaak, gezond verstand en vastheid van overtuiging, maar voor het herderlijke werk in eene groote gemeente schoot weldra zijne kracht te kort. Men zag dus voor hem naar eene andere betrekking om, die hem dan ook waarschijnlijk aan de Academische bibliotheek te Utrecht door tusschenkomst van Royaards ten deel zou gevallen zijn, indien hij er niet om voor hem geldende redenen van had afgezien. Na een diensttijd van acht jaren, achtte hij zich eindelijk verplicht zijn ambt neer te leggen en werd hij in 1849 op zijn verzoek eervol ontslagen.

Na een kort verblijf te Oost-Capelle in Zeeland op het huis ten Duinen, toebehoorende aan een zijner oude Academievrienden, den heer Mr De Jonge van Ellemeet, wiens rijke bibliotheek hij catalogiseerde, vestigde zich Groneman, nu ambteloos burger geworden, te Utrecht en wijdde zich sedert onverdeeld aan het onderzoek der wetenschap, inzonderheid op het gebied der godgeleerdheid. De omstandigheid echter, dat zijne eenige zuster in België gehuwd was, werd de aanleiding, dat ook hij zelf zich

derwaarts met ter woon begaf, eerst te Mechelen, daarna te Antwerpen en eindelijk te Brussel. Gedurende dien tijd maakte hij op eene der kleine reizen, die hij jaarlijks ondernam, te Straatsburg kennis met de aldaar zich bevindende theologische hoogleeraars, inzonderheid met Bruch, die hem, door vroegeren arbeid reeds gunstig bekend, van toen af persoonlijk leerde hoogschatten. De vriendschap van beide mannen was wederkeerig. Groneman voelde zich door den even diepzinnigen als helderen geleerde aangetrokken en droeg er niet weinig toe bij, dat menig belangrijk werk van Bruch, in een Hollandsch kleeid gestoken, onder ons bekend en met vrucht gelezen werd. Hoe zeer ook Bruch, van zijne zijde, hem waardeerde, bleek uit het gastvrij onthaal dat Groneman te zijnen huize genoot, uit de innemende wijze, waarop deze den Hollandschen vriend uitnoodigde hem op een uitstap naar Baden-Baden te vergezellen en niet het minst uit hetgeen hij na zijn overlijden aan zijne zuster schreef: 'Il a été bien cher à mon coeur et je savais combien de son côté il m'était attaché. Jamais de ma vie je n'oublierai les services qu'il m'a rendus. - C'est lui qui a fait connaître mon nom en Hollande, et c'est lui, qui par la traduction de plusieurs de mes ouvrages a répandu mes idées chez les savants théologiens de ce pays. Ma correspondance avec lui m'a été infiniment douce et souvent consolante. Il était le confident de toutes mes études et de tous mes projets littéraires.'

Gelijk gezegd is, was de kerkgeschiedenis Groneman's lievelingsstudie. Van daar, behalve zijne dissertatie over Wiclif, later gevolgd door eene mededeeling in het tijdschrift 'Waarheid in Liefde' over de bijbelvertaling van Wiclif met een overzicht van de literatuur zijner levensbeschrijvingen, min of meer oorspronkelijke verhandelingen, meestal naar aanleiding van buitenlandsche schriften, over het Irvingisme (1851), het wezen van het liturgisch be-

standdeel in de christelijke eerdienst (1852), over Hippolytus en zijn tijd (1856), over het leven en de werken van Gieseler (1857), mitsgaders vertalingen van onderscheidene stukken over kerk- en dogmengeschiedenis uit diens nalatenschap uitgegeven door Redepenning (1858, 1859, 1861, 1862, 1863), over Tertullianus en het Montanisme (1861), over Mattheus Zell, den eersten evangelischen herder en leeraar te Straatsburg en Katharina Schutz zijne huisvrouw (1866), over de *Institutio* van Calvijn (1866), over Luther als exegeet (1867), over Savonarola, als voorlooper der Reformatie (1871) en over Meister Eckhart (1873). Doch ook behalve deze onderwerpen van historischen aard, trok hetgeen op wijsgeerig en dogmatisch gebied en in de kritiek der schriften van het N.T. in en buiten ons vaderland geleverd werd, zijne warme belangstelling. Zoo gaf hij eene verhandeling over den Canon van het N.T. volgens het Fragment van Muratori (1855) alsmede een verslag van de 'Geschichte der H. Schriften N. Ts van Reuss (1853) en van mijne Inleiding tot de schriften des N. Vs (1857). Zijn eigen theologisch standpunt kwam, behalve in de keus dezer onderwerpen, vooral uit in de wijze, waarop hij de denkbeelden van Tholuck, Scherer, Bunsen en anderen, ook bij ons, over den Bijbel en zijne verhouding tot het Christelijk geloof, inzonderheid de wijsgeerig theologische werken van Bruch ter kennis van het Nederlandsch publiek bracht. Daarenboven hadden Nederlandsche schrijvers aan hem de nauwkeurige, van groote zaakkennis getuigende registers te danken, die voor het gebruik hunner schriften onmisbaar waren. In 1853 werd hij tot Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde benoemd.

Uit deze korte mededeeling blijkt de veelzijdigheid van zijne studie, waardoor hij bewaard bleef voor de bekrompenheid van sommigen, die, in den engen kring van een bepaalde specialiteit zich opsluitend, over de waarde van

andere wetenschappen en het verband van deze met hunne eigen studie zich weinig of niet bekommeren.

Zulk eene aanhoudende werkzaamheid was te meer te waardeeren, naarmate, bij het klimmen zijner jaren, zijne gezondheid steeds meer begon te wankelen. In het voorjaar van 1872 bezocht hij mij te Leiden en liet mij den treurigen indruk achter, dat dit bezoek wel het laatste zijn zou. Aan zijn wensch, nog in het begin van 1873 geuit, om, als naar gewoonte, in het voorjaar zijne vrienden in Holland weer te zien, kon hij niet meer voldoen. Eene pijnlijke ziekte, waaraan hij reeds sedert jaren bij tusschenpoozen leed, ondermijnde steeds meer zijne kracht en sleepte hem in Juni 1873 op 63jarigen leeftijd ten grave. Nog den avond vóór zijnen dood ontving hij aan zijn ziekbed een bezoek van zijnen trouwen vriend Van Heusde, van wien hij, met volle onderwerping aan den wil des Hemelschen Vaders en in de hoop des beteren levens afscheid nam. Op den dag zijner begrafenis, den 19^{den} Juni, wijdde de protestantsche leeraar Rochedieu, naar aanleiding van Rom. VIII : 14, in het sterfhuis een indrukwekkend in het fransch uitgesproken woord aan de nagedachtenis van den man, dien ook hij niet slechts om zijn wetenschappelijken omgang, maar vooral ook om zijne echt christelijke vroomheid had liefgehad. 'Groneman', sprak hij, 'was een geleerde, een denker, een man van studie. Hij droeg een werkzamen geest vol kracht en leven om in een zwak lichaam, een schat in een aarden vat. Zijn weten bestond niet enkel in het opsommen en rangschikken van feiten of in het bijeenvergaderen van kundigheden, die geen rechtstreekschen invloed op het leven hebben en op de zedelijke ontwikkeling van den mensch, maar bewoog zich op het gebied van het geestelijk leven, van wijsbegeerte en van godsdienst. Op hem kan men het woord van den ouden wijze 'ken u zelve' toepassen. Den mensch toch te leeren kennen, zijn oorsprong, zijne

bestemming, zijne betrekking tot God was zijn lust en leven. Doch onder gelukkiger omstandigheden geplaatst dan de Grieksche wijze, zocht hij die kennis bij het licht van het Evangelie, in de school van Hem, die het licht der wereld was.' In deze woorden is zijn beeld naar waarheid geteekend, en al wat de begaafde spreker nog verder deed opmerken omtrent zijn edel karakter en de innige vroomheid, die hem bij groote zelfstandigheid en onafhankelijkheid in het theologische kenmerkte, was niet anders dan de weerklank van de getuigenis zijner vrienden, bij wie zijne nagedachtenis in eere en dankbare her innering zal blijven.

Leiden, Maart 1874.

J.H. Scholten.

Lijst der in het licht verschenen schriften van S.A.J. de Ruever Groneman.

1. *Commentatio de militum Praetorianorum apud Romanos historia.* - Responso ad quaestionem: 'Sic enarretur militum Praetorianorum, ab Augusto inde ad Septimum Severum, historia, ut demonstretur simul, quam illi vim, hoc temporis spatio, in imperium Romanorum habuerint'. - Praemio ornata, die 26m. Martii. A. 1831. (In de Annales Academiae Rheno-Trajectinae, ann. 1830-1831. Traj. ad Rhen. 1832. pag. 101 sqq. - Ook afzonderlijk gedrukt, Traj. ad Rhen. apud Joh. Altheer, 1832).
2. *Diatribes in Johannis Wicliffi, Reformationis prodromi, vitam, ingenium, scripta.* Pro gradu doctoratus summisque in Theologia honoribus et privilegiis, in Acad. Rheno-Traj. rite et legitime consequendis, publico ac solenni examini submissa, d. 24 Junii a. 1837 Traj. ad Rhen. apud Rob. Natan. 1837. (Ook in den handel verschenen).
3. *De idée van God, de grondslag der Godsdienst.* - *De mogelijkheid om God te kennen.* - *Christelijke Godsidée.* Eene Christelijk-wijsgeerige beschouwing, getrokken uit het werk: Die Lehre von den göttlichen Eigenschaften, dargestellt von Dr J.F. BRUCH. Hamb. 1842. - Uit het Hoogduitsch. Utrecht, 1851.
4. *Het Irvingisme.* Uit het Hoogduitsch. Utrecht, 1851.
5. *De critiek en het geloof.* Twee brieven van EDMOND SCHERER. Uit het Fransch. Leiden, 1851.

6. *De Bijbel*. Door A. THOLUCK, Hoogleraar te Halle. Uit het Hoogduitsch. Utrecht, 1852.
7. *Het wezen van het Liturgisch bestanddeel in de Christelijke eeredienst*. Volgens het geschrift van den Hoogleraar BRUCH 'Ideen zur Abfassung einer der Bedürfnissen der Deutsch-Protestantischen Kirche Frankreichs entsprechenden Liturgie. - Ein Beitrag zur Liturgik', medegedeeld. Utrecht, 1852.
8. *De Heilige Schrift in hare verhouding tot het geloof*. Utrecht, 1853.
9. *Wat is het Rationalisme?* Door EDM. SCHERER. Uit het Fransch. Utrecht, 1853.
10. *Onderzoek naar de Wijsbegeerte der Hebreëen*. Medegedeeld uit het werk van den Hoogleraar BRUCH: Weisheitslehre der Hebräer. Ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie. Strasz. 1851. Uit het Hoogduitsch. 's Hertogenbosch, 1853.
11. *Het vraagstuk der inspiratie en de genetische ontwikkeling er van*. Door EDM. SCHERER. Uit het Fransch. 's Hertogenbosch, 1854.
12. *Wijsgeerige Aphorismen*. Door CHR. C.J. BUNSEN, Doctor in de Wijsbegeerte en Regtsgeleerdheid. Uit het Hoogduitsch. 2 Stukken. Utrecht, 1854.
13. *De kracht van het Christendom tot verlossing der wereld, in haar beginsel beschouwd*. Door Dr J.F. BRUCH, Hoogleraar te Straatsburg. Uit het Hoogduitsch. Utrecht, 1857.
14. *JOH. CARL LUDW. GIESELER'S Leven en Werken, en de uitgave zijner nagelaten schriften*. Door Dr E.R. REDEPENNING. Uit het Hoogduitsch. Utrecht, 1857.
15. *De Protestantsche vrijheid*. Eene zamenspraak. Door Dr J.F. BRUCH, Hoogleraar te Straatsburg: Uit het Hoogd. Utrecht, 1857.
16. *Inleiding tot de Dogmengeschiedenis en Algemeene Dogmengeschiedenis*. Door Dr J.C.L. GIESELER. Uit zijne nalatenschap uitgegeven door Dr E.R. REDEPENNING. Uit het Hoogd. Utr., 1858.
17. *Bijzondere Dogmengeschiedenis*. Door Dr J.C.L. GIESELER. Uit zijne nalatenschap uitgegeven door Dr E.R. REDEPENNING. *Eerste Periode*. Uit het Hoogduitsch. Utrecht, 1859.
18. *Bijzondere Dogmengeschiedenis*. Door Dr J.C.L. GIESELER. Uit zijne nalatenschap uitgegeven door Dr E.R. REDEPENNING. *Tweede en Derde Periode*. Uit het Hoogduitsch. Utrecht, 1860.

19. *Het wezen der menschelijke ziel*. Medegedeeld uit het geschrift: Die Lehre von der Präexistenz der menschlichen Seelen, historischkritisch dargestellt von J. FR. BRUCH, Prof. der Theol. und Prediger in Straszburg. Straszburg. 1859. Uit het Hoogd. Utr., 1860.
20. *De verdraagzaamheid en hare toekomst. Proeve van beschouwing*. Door AD. SCHAEFFER. Uit het Fransch. Rotterdam, 1860.
21. *Nieuwe Kerkgeschiedenis*. Door Dr JOH. CARL LUDW. GIESELER. - *Van de Reformatie tot den Westphaalschen vrede*. 1517-1648. Eerste stuk. - De tekst met eenige aantekeningen. Uit het Hoogduitsch. Utrecht, 1861.
22. *Nieuwe Kerkgeschiedenis*. Door Dr JOH. CARL LUDW. GIESELER. - *Van de Reformatie tot den Westphaalschen vrede*. 1517-1648. Tweede stuk. - De tekst met eenige aantekeningen. Uit het Hoogduitsch. Utrecht, 1862.
23. *Nieuwe Kerkgeschiedenis*. Door Dr JOH. CARL LUDW. GIESELER. - *Van den Westphaalschen vrede tot den vrede van Parijs*. 1648-1814 (Kerkgesch. der 18de eeuw.) Uit zijne nalatenschap uitgegeven door Dr E.R. REDEPENNING. - Uit het Hoogduitsch. Utrecht, 1863.
24. *Theorie van het bewustzijn*. - *Inleiding*. - *Het feit, de ontwikkeling, de kenmerken en het grondbeginsel van het bewustzijn*. - *Het religieuse en het Christelijke bewustzijn*. Medegedeeld uit het werk: Theorie des Bewusstseins. Ein psychologischer Versuch, von Dr J. FR. BRUCH. Strassburg. 1864. Uit het Hoogd. Utr., 1865.
45. *Matthaeus Zell, de eerste Evangelische Herder en Leeraar te Straatsburg, en Katharina Schütz, zijne echtgenoot*. Levensschets, medegedeeld uit het Hoogduitsch. Utrecht, 1866.
26. *Frans Hemsterhuis, de Nederlandsche wijsgeer*. - Verslag van het werk van den Heer E. GRUCKER: Franç. Hemsterhuis, sa vie et ses oeuvres. Paris, 1866. - Utrecht, 1867.
27. *Het wezen van het Christendom*, door Dr J. FR. BRUCH. Uit het Hoogduitsch. Utrecht, 1868.
28. *Uit 's levens strijd*. Aphorismen. Door G. VON OERTZEN. Uit het Hoogduitsch. Utrecht, 1869.
29. *Vraagstukken des Christendoms in den tegenwoordigen tijd*. Vier redevoeringen, gehouden in de Protestanten-vereeniging te Carlsruhe, door Dr BLUNTSCHLI, Dr HOLTZMANN, Dr ROTHE

Dr SCHENKEL, Hoogleraren aan de Universiteit te Heidelberg. Uit het Hoogduitsch. Utrecht, 1869.

30. *Het Christendom en de Natuurwetenschappen*. Eene Verhandeling van H. KRAUSE, Theol. Doct. Uit het Hoogd. Rotterd., 1870.
1. *Het Register* op H.J. ROYAARDS, *Hedendaagsch Kerkregt bij de Hervormden in Nederland*. 2 deelen. Utrecht, 1834, 37.
 2. *Het Register* op H.J. ROYAARDS, *Compendium Historiae Ecclesiae Christianae*. 2 Fasciculi. Traj. ad Rh. 1840, 45.
 3. *Het Register* op H.J. ROYAARDS, *Gesch. van het gevestigde Christendom en de Christelijke Kerk in Nederland gedurende de middeleeuwen*. 2 Deelen. - Afzonderlijk uitgegeven. Utr., 1854.
 4. In het *Register* der Zaken en Personen, uitmakende het XI^{de} deel van het *Archief voor kerkelijke Geschiedenis inzonderheid van Nederland*, door N.C. KIST en H.J. ROYAARDS. Leiden, 1840, alles wat daarin voorkomt op de stukken van Prof. Royaards in genoemd Archief.
 5. *Het Register* op J.H. SCHOLTEN, *De Leer der Hervormde Kerk in hare grondbeginselen, uit de bronnen voorgesteld en beoordeeld*. 1e en 2e uitg. - Bewerkt naar de beide uitgaven der twee deelen. Leiden, 1852. Afzonderlijk uitgegeven.
 6. *Het Register* op den *derden vermeerderden druk* van hetzelfde werk. Leiden, 1855. Gevoegd bij het werk zelf.
 7. *Het Register* op den *vierden, vermeerderden druk* van hetzelfde werk. Leiden, 1862. Gevoegd bij het werk zelf.

In het werk: *Onze Tijdgenooten*. Levensschetsen van voorname mannen en vrouwen uit alle landen der aarde. Vrij gevolgd naar het Hoogd. werk: 'Männer der Zeit, Biographisches Lexicon der Gegenwart', en verrijkt met levensschetsen van Nederlanders. Utrecht, bij C. van der Post Jr. 1859-60. *Twee artikels*:

1. *Levensberigt* van JOHANNES HENRICUS SCHOLTEN. bl. 451-456.
2. *Levensberigt* van JOHANN FRIEDERICH BRUCH. bl. 456-459.

In Tijdschriften:

A. 1. *Algemeene Konst- en Letterbode*. Voor het jaar 1849. Aankondigend verslag van: *De Leer der Hervormde Kerk in hare grond-*

beginselen, uit de bronnen voorgesteld en beoordeeld door J.H. SCHOLTEN, Hoogleeraar te Leiden. I^{ste} Deel. Leiden, 1848. in N° 45, bl. 295-299; N° 46, bl. 310-314; N° 47, bl. 330-334; N° 48, bl. 340-346; N° 49, bl. 368-370.

2. Voor het jaar 1850. Verslag van het II^{de} Deel van dat werk, Leiden, 1850. in N° 36, bl. 151-160; N° 37, bl. 169-172; N° 38, bl. 184-188; N° 39, bl. 199-206.

3. Voor het jaar 1853. Aankondiging van: *Leerredenen* van J.H. SCHOLTEN, Hoogleeraar te Leiden. 's Hertogenbosch, 1853.

B. *Het Kerkelijk Weekblad*, 1864. Augs. Aankondiging van: MUURLING, *Practische Godgeleerdheid*. II^{de} Deel, 1ste Stuk; bijzonder de 3de Afdeeling in dat Deel, welke handelt over de *Liturgiek*.

C. Het Tijdschrift, *Waarheid in Liefde*. Jaarg. 1843. II^{de} Stuk.

1. bl. 411-446, *Wijsgeerige beschouwing van het Christendom* door J.F. BRUCH. Verslag van: *Études philosophiques sur le Christianisme* par J.F. BRUCH. Paris et Strasb. 1839.

2. Jaarg. 1847. IV^{de} Stuk. bl. 676-696. *Gedachte over de lastering tegen den heiligen Geest*.

3. Jaarg. 1851. II^{de} Stuk. bl. 357-418. *Over het wezen des Christendoms*, volgens de beschouwingwijze van Dr J.F. BRUCH in *Betrachtungen über Christenthum und christlichen Glauben*. In *Briefen*. 2 Theilen. Strassb. 1845 u. 46.

4. Jaarg. 1854. II^{de} Stuk. bl. 383-411. Dr CHR. C.J. BUNSEN, *Hippolytus en zijn tijd. Aanvang en uitzigt van het Christendom en van de menschheid. Brief aan een' vriend*.

5. Jaarg. 1856. I^{ste} Stuk, bl. 163-183. *De geschiedenis der Heilige Schriften van het Nieuwe Testament*. Verslag van: *Die Geschichte der Heiligen Schriften Neuen Testaments, entworfen von* EDUARD REUSS. 2te Ausg. Braunschweig, 1853.

D. Het Tijdschrift, *Godgeleerde Bijdragen*, Jaarg. 1855. Sept.

1. *De Canon van het N. Test., volgens het Fragment van Muratori*.

2. Jaarg. 1856, IX^{de} Stuk. bl. 745-750. BRUCH, *Het Gebed des Heeren. Das Gebet des Herrn, erklärt und entwickelt in neun Predigten, von Dr J.F. BRUCH*. Strassb. 1853.

3. Jaarg. 1857. II^{de} Stuk, bl. 112-137; III^{de} Stuk, bl. 222-256; IV^{de} Stuk, bl. 333-366. Verslag van: *Historisch-Kritische Inleiding tot de Schriften des Nieuwen Testaments*, door J.H. SCHOLTEN, Hoogleeraar te Leiden. 2de druk. Leiden, 1856.

4. Jaarg. 1857. XI^{de} Stuk, bl. 932-936, Aankondiging van:

L'Église, les membres de l'Église et la vérité. Discours par A. RÉVILLE, Pasteur de l'Église Wallone de Rotterdam. Delft, 1857.

5. Jaar 1861. 6de Stuk, bl. 471-500. *Tertullianus en het Montanisme. - Études sur Tertullien, par A. RÉVILLE.*

6. Jaarg. 1863. Deel XXXVII. 2e Stuk, bl. 729-662. *De Catechese of het onderwijs in de Christelijke Godsdienst. - Ueber den christlichen Religionsunterricht bis zur Confirmation, von J.W. BAUM. Strassb. 1854. - Manuel d'instruction religieuse, par A. RÉVILLE. Paris, 1863.*

7. Jaarg. 1863. Deel XXXVII. 2de Stuk. bl. 939-942. Aankondiging van: *Histoire des Dogmes par le Dr J.C.L. GIESELER, traduite de l'Allemand, avec l'autorisation de l'éditeur, par J.F. BRUCH, Doyen de la Fac. de Théol. et Prof. an Sémin. prot. de Strasbourg, et A. FLOBERT, Docteur-ès-Lettres, Pasteur de l'Égl. réformée. Dieppe, 1863.*

8. Jaarg. 1864. Deel XXXVIII. 2de Stuk, bl. 899-934. *De Bijbelvertaling van Johannes Wycliffe, en een Overzicht van de Litteratuur zijner Levensbeschrijving.*

9. Jaarg. 1865. Deel XXXIX. 2e Stuk, bl. 801-811. *Stellingen over den invloed der vorderingen, die de natuurkundige wetenschappen in nieuweren tijd gemaakt hebben, op de Theologie en het Christelijk leven.*

10. Jaarg. 1866. Deel XL. 1ste Stuk, bl. 353-398. *Het Materialisme en het Pantheïsme in strijd met het zelfbewustzijn.* Getrokken uit het werk van Dr J.F. BRUCH, 'Theorie des Bewusstseins'. Strassb., 1864.

11. Jaarg. 1866. Deel XL. 1ste Stuk, bl. 171-176. *Joannis Calvini Institutio Christianae Religionis.*

12. Jaarg. 1867. Deel XLI. 1ste Stuk, bl. 1-53. *Luther beschouwd als exegeet. - Luther considéré comme exégète. Thèse par CHARLES THÉODORE GEROLD. Strasbourg, 1866.*

13. Jaarg. 1867. Deel XLI. 2de Stuk, bl. 777-798. *De Apostel Paulus. - CH. J. TRIP, Paulus nach der Apostelgeschichte Historischer Werth dieser Berichte. Leiden, 1866. - A. HAUSRATH, Der Apostel Paulus. Heidelberg, 1865.*

E. Het Tijdschrift: *Vaderlandsche Letteroefeningen.*

1. Nieuwe Serie. 6de Jaargang. N°. 3. Maart, 1870. bl. 167-183. *Het Boek Job. Das Buch Hiob.* Vortrag gehalten in der Nicolaïkirche, d. 8 Febr. 1869, von EDUARD REUSS. 2te Aufl. Strassburg, 1869.

2. Nieuwe Serie. 6de Jaargang. N° 10. October, 1870. *De Apostel Paulus. De voortgaande ontwikkeling zijner Christelijke beschouwingen en leeringen.* - *L'Apôtre Paul. Esquisse d'une histoire de sa pensée.* Par A. SABATIER. Strasb. et Paris, 1870.

3. Nieuwe Serie. 7de Jaargang. N° 12. December, 1871.

Girolamo Savonarola, 1452-1498. Savonarola, Ein Vorläufer der Reformation. Von H. ZIEGLER, Gymnasiallehrer. Berlin, 1870.

4. Nieuwe Serie. 9de Jaargang, N° 1, Januari, 1873.

De Duitse Mystiek in de XIV^{de} eeuw. - *Meister ECKHART.* - *Essai sur le Mysticisme spéculatif de Maître Eckhart.* Thèse par A. JUNDT. Strasb., 1871.
Nog ingezonden bij de Redactie van *de Tijdspiegel* eene verhandeling over de *godsdienstige denkbeelden van SCHILLER.*

Levensschets VAN Mr. Wiardus Willem Buma.

Gaarne voldoe ik aan de uitnoodiging van het Bestuur van de Maatschappij der Ned. Letterkunde, om eene levensschets te geven van Mr. Wiardus Willem Buma, een vriend mijns vaders, wien ik gedurende de laatste twintig jaren van zijn leven meer van nabij leerde kennen, en voor wien ik in menig opzigt hooge achting koesterde.

Wiardus Willem Buma werd den 11 October 1802 te Leeuwarden geboren, en was de vierde zoon van Mr. Bernardus Buma, die destijds lid van het Departementaal Bestuur van Friesland was¹, en van Rolina Maria Hora Siccama. Nadat hij eerst op eene der stadsscholen lager onderwijs en vervolgens op de school van den heer Waubert de Puisseau onderwijs in het Fransch had genoten, heeft hij daarna, zoo als ik vermoed, eenigen tijd privaatonderrikt in de eerste beginselen der oude talen gehad; immers in Mei 1815 werd hij dadelijk in de prorectorsklasse der Latijnsche school geplaatst, zoodat hij de prae-

1 Zie over hem het *Stamboek van den Frieschen adel*, II, bl. 291 aantek. 20, en over het geslacht Buma Ald. I, bl. 414 volg. en II, bl. 288 volg.

ceptors- en conrectorsklassen moet zijn overgesprongen. Hier genoot hij het degelijk onderwijs van den bekenden Valentinus Slothouwer, en verkreeg hij die klassieke vorming, waardoor het vroegere geslacht in het algemeen boven het tegenwoordige uitmuntte. Onder de leiding van Slothouwer leerde hij de schoonheden der klassieken, vooral van Horatius kennen en waardeeren, en werd deze dichter zijn lievelingsauteur, gelijk hij tot het laatste van zijn leven is gebleven. Onder zijne medeleerlingen behoorden C.A. Bergsma, als hoogleeraar te Utrecht overleden, en de nog levende hofprediker G. Ruitenschild, tegen welke laatsten vooral hij een zwaren kamp te strijden had. In July 1818 promoveerde hij van de Latijnsche school, doch bleef nog, waarschijnlijk wegens zijn jeugdigen leeftijd, gedurende een jaar de lessen aan die inrigting bijwonen onder den titel van *studiosus*. Nadat hij den 3 Mei 1819 als student aan de Hoogeschool te Groningen was ingeschreven, vertrok hij in September van dat jaar derwaarts. De hoogleeraar Gratama onderwees daar destijds het Romeinsche regt en het natuurregt, Holtius het hedendaagsche-, burgerlijk-, handelsen procesregt, en de Wal de encyclopaedie, het staatsregt, volkenregt en strafregt. Dat Buma zich met grooten ijver op de studie moet hebben toegelegd is duidelijk, als men bedenkt, dat hij reeds den 21 Juny 1823 onder den hoogleeraar de Wal promoveerde na verdediging eener dissertatie *de Jure Gratiae* en dat hij dus nog geen volle vier jaar aan de Hoogeschool heeft doorgebracht. Hij had dan ook toen reeds de gewoonte, die hem zijn geheele leven is bijgebleven, om 's winters zoowel als 's zomers altijd 's morgens om zes uur op te staan en zich aan 't werk te begeven¹.

1 Onder de spreuken, welke op Buma's studeerkamer aan de wand bevestigd waren als gidsen op zijn levensweg, kwam ook deze voor:

‘Early to bed, and early arise
Makes a man healthy, wealthy and wise’.

Aan de Akademie knoopte hij vriendschap aan met W. van Swinderen, den nog levenden Raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof van Groningen G.G.H. van Imhoff, en J. Potter van Loon, als procureur te Appingadam overleden, bekend door een commentatie over Gajus.

Reeds zeer kort na zijne promotie, den 10 July 1823, trad Buma in het huwelijk met Maria de With, dochter van Jan Minnema de With, notaris te Buitenpost en Catharina van Haersma, uit welken echt twaalf kinderen zijn geboren, waarvan nog tegenwoordig zeven in leven zijn. Meer dan een halve eeuw heeft dit gelukkig huwelijk geduurd, en 't is Buma nog vergund geweest, in redelijken welstand, met zijne echtgenoot het gouden echtfeest te vieren, en de plaats nog weer te bezoeken, waar voor vijftig jaar het huwelijk gesloten was.

Den 1 October 1823 werd hij als advokaat beëdigd voor het Hoog Gerechtshof in 's Hage, waarna hij zich te Leeuwarden vestigde. Tot July 1831 oefende hij daar de praktijk uit. Met de hem eigene zorg en naauwkeurigheid behandelde hij de belangen zijner cliënten; zijn manier van pleiten was scherpzinnig en zakelijk, doch hij muntte niet uit door welsprekenheid. Behalve in de advokatuur was hij ook nog in andere betrekkingen gedurende dit tijdvak werkzaam. Zoo was hij van 1830 af lid en thesaurier der stedelijke commissie tot ondersteuning der betrekkingen van uitgetrokken schutters, tot aan de ontbinding dier commissie in 1835, en werd, even als zijne medeleden, in 1836 deswege door den Raad der stad met een zilveren medaille begiftigd. In 1833 werd hij Kapitein bij het 15^e Bataillon Reserve-Schutterij, en als zoodanig Kommandant van het Detachement van dat Bataillon te Leeuwarden, en in het volgende jaar, nadat hij de rangen van 2^{en} en 1^{en} luitenant had bekleed, Kapitein, en van Juny 1834 tot 17 November 1835, Kommandant van de dienstdoende Schutterij aldaar.

In Juny 1829, wegens den Landelijken Stand, uit Westergo, verkozen tot lid der Provinciale Staten, werd Buma den 7 July 1831 lid der Gedeputeerde Staten van Friesland. Deze betrekking heeft hij tot 1845, gedurende de beste jaren zijns levens, gelijk hij zelf zich uitdrukte, bekleed, en zich daarin jegens de provincie zeer verdienstelijk gemaakt. Bepaaldelijk met opzigt tot de provinciale waterstaatsbelangen was Buma een hoogst nuttig lid van het collegie. Dit gewigtig onderwerp, hetwelk, in de waterrijke en met vele kanalen doorsnedene provincie Friesland, steeds in hooge mate de belangstelling van het gewestelijk bestuur moest trekken, mag wel gezegd worden het gebied te zijn geweest, waarop onverdroten onderzoek tot zijne lievelingsstudiën behoorde. Ten blijke hiervan kan er op gewezen worden, dat het belangrijk punt der regeling van den onderhoudslast van vaarten, wegen enz. en het constateren daarvan door behoorlijke leggers in hem een voornamen medewerker vond, en hij een aanzienlijk deel had in het ontwerpen van het Reglement op het onderhoud dier voorwerpen, 't welk door onderhoudplichtigen gezamenlijk en uit ééne hand moet geschieden, goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 16 Juny 1836 n°. 33. Toen vervolgens bij slatting van vaarten en kanalen in onderscheidene gemeenten (destijds nog grietenijen) de grondslag zelf der onderhoudplichtigheid herhaaldelijk aanleiding gaf tot verschil in de toepassing op de betaling der slattingskosten¹, was het vooral Buma, die door zijn grondig onderzoek in de oude oorkonden, reeds dagteekenende van het einde der 14e eeuw, in verband met hetgeen in dit opzigt in Fries-

1 Zulk een verschil deed zich aanvankelijk voor in *Hemelumer-Oldephaert* en *Noordwolde* en in *Doniawerstal*, vervolgens ook met *Sneek*, en na Buma's aftreden als lid van Gedeputeerde Staten met *Idaarderadeel*, *Achtkarspelen*, *Tietjerksteradeel*, *Leeuwarderadeel*, *Utingeradeel* en *Wijmbritseradeel*. Een belangrijk rapport hiertoe betrekkelijk komt voor in de gedrukte *Notulen der Staten*, 1845 bl. 240-245.

land steeds *van ouds* was gehandhaafd, meerdere klaarheid verspreidde. Aan hem mag men het hoofdzakelijk toeschrijven, dat toen bij Gedeputeerde Staten het beginsel is op den voorgrond getreden, hetwelk later ook bij onderscheidene Koninklijke Besluiten is bekrachtigd, dat het onderhoud der vaarten en kanalen, dienstig voor waterlossing en scheepvaart, niet rustte op de provincie, maar dat, zoolang van geene tegenstrijdige overeenkomsten of bepalingen blijkt, de vastigheden in iedere grietenij of stad verplicht zijn de vaarten in hare jurisdictie te slatten. Wel is waar is in het stelsel van onderhoudplichtigheid door de invoering der Gemeentewet eene groote verandering gekomen, zooals ook door het Hof van Friesland in zijn belangrijk arrest van 8 April 1868 over de slatting der *Lemsterrien*, onder voorzitterschap van Buma geweest, is beslist¹, maar 't staat tevens vast, dat de vóór de invoering dier wet bestaande onzekerheid omtrent de onderhoudsverplichting destijds werd uit den weg geruimd door het onvermoeid onderzoek van den kundigen Buma. Hierdoor verkreeg de zaak van het onderhoud een tijdelijke stabiliteit, waardoor het mogelijk werd, dat menig nuttig slattingwerk, 't welk anders welligt nog lang had moeten worden uitgesteld, tijdig uitvoering erlangde, zeer in het belang van landbouw en scheepvaart. In verband hiermede lag het ook in den aard der zaak, dat Buma bij eenigzins aanmerkelijke vaartslattingen, steeds optrad als medecommissaris tot de uitvoering van zoodanig werk van wege Gedeputeerde Staten. Om slechts op enkele zeer belangrijke voorbeelden te wijzen, was dit het geval bij de slatting der vaart van Leeuwarden naar Harlingen in 1838, en van het belangrijk kanaal van Leeuwarden naar Dokkum, de Dokkumer-Ee, hetwelk een voornaam deel uimaakt van het groot scheepsvaartwater van de Nieuwe Zijen naar

¹ *Weekbl. v.h. regt*, n°. 2994.

Harlingen. Bij dit laatste werk, waartoe onderscheidene gemeenten en corporatiën voor uiteenlopende aandeelen als slatpligtigen waren gehouden, deden zich vele en ingewikkelde geschillen voor omtrent den omvang en de maat van den onderhoudslast. Buma, die mede gecommiteerd werd tot het onderzoek der bij de betrokkene gemeentebesturen aanwezige leggers van onderhoudpligtigen, vatte dit onderwerp met zijne gewone grondigheid aan en leverde als vrucht daarvan eene 'Nota over de Ee van Leeuwarden naar Dokkum enz., de in en langs dezelve gelegen hebbende of nog liggende dijken, bruggen en sluizen en de slattingen van dien stroom'. In dit hoogst belangrijk stuk, eerst in 1846, na de aftreding van Buma als lid van Gedeputeerde Staten, geheel voltooid, hetwelk een geschreven boekdeel vormt van ruim 200 bladzijden, afgedeeld in 6 hoofdstukken en 101 § §, is alles wat betrekking heeft tot het ontstaan en den alleroudsten toestand van de Ee als hoofdstroom van Oostergo, en al wat de vroegere slattingen van dit kanaal en de daarbij gerezene geschillen in 1503-1508, 1561-1597 en 1660-1777 betreft, met de meeste zorg en nauwkeurigheid bijeenverzameld. Het praktisch nut dier nota heeft zich vooral doen gevoelen, toen bij de voorgenomene nieuwe slatting, die eerst in 1853 kon worden voltooid, gelijk vroeger, tal van bezwaren rees over den onderhoudslast. Zij toch verspreidde een helder licht over de voorheen aangaande den onderhoudslast en zijne toepassing bij den kostenomslag geconstateerde feiten en omstandigheden.

Ik geloof, dat het hier de plaats is, om van een paar kleine geschriften van Buma melding te maken, die wel behooren tot een later tijdperk van zijn leven, maar met het zoo even besproken onderwerp in verband staan. Het eerste is een *Adres aan de Provinciale Staten van Friesland, buitengewoon vergaderd op den 2 Mei 1854, ingediend betrekkelijk het Dokkumer-diep*. Zoowel bij het Gewestelijk

Bestuur als bij het Rijk bestond de meening, dat de Friesche Provinciale kas der zes opcenten, en niet het Rijk onderhoudplichtig was aan het Dokkumer-diep. In dit Adres wordt nu het tegendeel betoogd. Uit de geschiedenis wordt aangetoond, dat in 1798 de Souvereine Provincie Friesland met het onderhoud belast was. Door de amalgamering van lasten en lusten zijn toen de waterstaatswerken gekomen voor rekening der Bataafsche Republiek. Bij het Koninklijk Besluit van 17 December 1819, genomen krachtens de bij art. 218 en 219 der Grondwet van 1815 aan den Koning toegekende bevoegdheid, is het Dokkumerdiep niet overgedragen aan de provincie, en alzoo is het onderhoud ten laste van het Rijk gebleven. Sedert de Grondwet van 1848 heeft de Koning niet meer het regt, om eenig bij het Besluit van 1819 niet overgedragen werk aan eene provincie in beheer en bekostiging over te dragen. Tegen dit Adres, hetwelk opgenomen werd in het *Friesch Weekblad*, n°. 11, werden bedenkingen aangevoerd door A. in n°. 14 en 17 van genoemd *Weekblad*, welke hoofdzakelijk de uitlegging van art. 1 van het Koninklijk Besluit van 1819 betroffen. Daartegen werden wederom tegenbedenkingen aangevoerd, evenwel naar 't schijnt niet door Buma zelve, welke mede werden geplaatst in het *Friesch Weekblad*, n°. 19. Een en ander is later ook afzonderlijk uitgegeven. Bij de Staten heeft het Adres geen gunstig gevolg gehad. Het rapport der Commissie over de verbetering van het Dokkumer-diep trad in eene ampele bestrijding der argumenten van den adressant, en daarmede vereenigde zich de meerderheid der Staten¹.

Het andere geschrift, dat ik op het oog heb, is meer van zuiver geschiedkundigen, dan van praktischen aard. In den Gemeenteraad van Leeuwarden was den 2 November 1854 een rapport uitgebragt betrekkelijk de te ver-

1 Zie *Notulen der Zomerzitting*, 1854, bl. 135-151 en 163.

strekken bijdrage tot de kosten van verdieping van het Dokkumer-diep, en besloten tot het doen drukken en ronddeelen van dat stuk aan de Provinciale Staten. Wat aan de conclusie van dat rapport voorafging bevatte eenige geschiedkundige beweringen, waarmede de Gemeenteraad scheen intestemmen. Daaronder kwamen twee hoofdstellingen voor: 1. dat het verlaat bij Leeuwarden door die stad gesticht zoude zijn, ten behoeve van het Leppe-verbond, krachtens het contract daarmede gesloten den 2 September 1477 (*Charterb.* I, 670) en onder beding van het genot der visscherij en der bij dat contract bepaalde tollën; 2. dat het verlaat vroeger niet aan de kerk van Oldehove had behoord en in 1580 niet met de overige geestelijke goederen aan Leeuwarden was overgegeven. In het belang der historische waarheid gevoelde Buma zich gedrongen daartegen op te komen. Hij plaatste daarom, onder den pseudoniem *Leopardia-Frisius*, in het *Friesch Weekblad* van 15 November 1854 een artikel met het opschrift: *Het verlaat bij Leeuwarden, a. niet begrepen in den Leppebrief van 1477. b. wel van ouds het eigendom van de kerk van Oldehove.* Daarin wordt mijns inziens overtuigend aangetoond, dat het verlaat, waarvan in den Leppebrief sprake is, een geheel ander is dan het verlaat bij Leeuwarden, en wel een verlaat voor de Nydamster- (Irnsumer-) zijl, en dat de kerk van Oldehove vroeger het beheer en genot heeft gehad en door Leeuwarden zelve als eigenares is erkend van het bij die stad gelegen verlaat, en dat dit in 1580 met alle andere goederen dier kerk onder het beheer der stad is gekomen.

Na deze korte uitweiding keer ik terug tot de werkzaamheden van Buma als lid van Gedeputeerde Staten. Was de binnenlandsche waterstaat het terrein, waarop hij zich met groote zaakkennis bewoog, niet minder ijver en kunde betoonde hij in alles, wat de provinciale zeeeringen aanging. Uit den aard der zaak valt het evenwel

moeijelijk hierbij bijzonder op deze of gene punten te wijzen, welke zijne groote werkzaamheid ook in dit opzigt in het licht zouden kunnen stellen, dewijl de verschillende rapporten en ontwerp-besluiten, daarbij door hem geleverd, zamensmolten met het werk der commissien, waarvan hij deel uitmaakte. Ik acht het evenwel nog al opmerkelijk dat zijn tweede zoon, bij het verlaten der akademie een punt uit het Friesche dijkwezen tot onderwerp voor een dissertatie koos¹. Mij dunkt, de belangstelling, die zijn vader had in alles wat dit onderwerp betrof, zal op die keuze wel van eenigen invloed zijn geweest. Die belangstelling blijkt ook nog uit een opstel, dat ik bij deze gelegenheid gevoegelijk kan vermelden. Kort na den watervloed van 1825 maakte Buma met zijn vrouws broeder Mr. D. de Blocq van Haersma de With eene wandeling langs de geheele Friesche kust, om overal de verwoestingen, die de overstroming had aangerigt, van nabij naauwkeurig op te nemen. Wat hij daaromtrent destijds had opgesteld, werd in eene winteravond-vergadering van het Friesch Genootschap, 20 February 1868, door hem medegedeeld² en is, onder het opschrift: *Wandeling langs de Friesche kust kort na den watervloed van 1825*, opgenomen in de *Vrije Fries*³. ‘De veelvuldige zeer harde winden’, zegt hij in den aanhef van dat opstel, ‘die op den 31 January en 1 February (1868) overgingen in een buitengewoon zwaren storm uit het zuidwesten, herinnerden mij levendig aan den storm en watervloed van 4 February 1825, die op dien dag in 1868 voor de 43^e maal zou verjaren. En die herdenking verlevendigde tevens bij mij de herinnering aan

1 *J. Minnema Buma, Bijdrage tot de geschiedenis van het dijkregt in Friesland, inzonderheid met betrekking tot de contributie der vijf deelen*. Leid. 1853.

2 Zie *Verslagen van het Friesch Genootschap*, 1867/68, bl. 168.

3 Dl. XII, bl. 135.

wat ik zelf, weinig dagen later in 1825, daarvan had gezien, en deed mij eene daarvan toen gehoudene aantekening weder in handen nemen. De herlezing maakte mij indachtig, dat veel van hetgeen toen vrij algemeen bekend was, bij de meesten van het thans levend geslacht in 't vergetelboek is geraakt, en velen zich kwalijk meer de mogelijkheid kunnen voorstellen van hetgeen toen is geschied. Juist echter gelijke vergeting van het voorledene had tot in 1825 onze zeeweringen doen verwaarloozen, en was zóó middellijk de aanleiding tot de bezwijking daarvan op zoovele punten. Wel is men toen zeer onzacht wakker geschud uit den dommel; wel is sedert ontzaggelijk veel verbeterd, en waren onze zeeweringen nimmer zoo sterk als thans. Maar toch, de zee blijft ons altijd een gevaarlijke en nimmer te vertrouwen nabuur. Van lieverlede zou ook, in de toekomst 'vergeten' weder gevaarlijk kunnen worden. Het gezegde van Cicero: 'Historia magistra vitae', geldt ook in deze. Het getal voort van hen, die toen ooggetuigen waren, is reeds sterk gedund en zal binnen weinige jaren geheel te niet gaan. Van hier, dat ik meende, dat het eenvoudig verhaal door een ooggetuige, van wat hij toen zag, ook thans nog, eensdeels, nuttig kan zijn, anderdeels, juist omdat het van een ooggetuige is, belangstelling kon inboezemen, en tevens, als bijdrage tot de geschiedenis van Frieslands dijkwezen, hier op zijne plaats zou zijn'. Een dergelijke bijdrage had hij ook reeds vroeger geleverd¹ door de mededeeling van een *Berigt wegens den storm in den nacht tusschen den 20 en 21 November 1776, volgens het handschrift van Mr. Lollius Adema, in leven Secretaris van Wymbritseradeel*, mede opgenomen in de *Vrije Fries*².

Eindelijk moet ik als met het dijkwezen in verband

1 Zie *Verslagen*, 1861/62, bl. 401.

2 Dl. IX, bl. 295.

staande, bij deze gelegenheid nog melding maken van een ander geschrift van geheel praktische strekking, door Buma als persoonlijk belanghebbende bij de zaak opgesteld. Het is de *Reclamatie tegen het, ter inzage van belanghebbenden, in April 1865, ter Secretarie van het Dijksbestuur te Harlingen, ternedergelegde besluit van het Dijksbestuur der Contributie van der vijf deelen zeedijken binnendijks tot klassificatie der eigendommen in deze Contributie*. Leeuw. 1868. In 1863 was door de Staten eene verordening vastgesteld tot vervanging der floreenen door het kadastraal inkomen, als maatstaf van onderhoudplichtigheid en stembevoegdheid bij de waterschappen in Friesland¹. Volgens art. 1 van die verordening was het kadastraal inkomen der gebouwde en ongebouwde eigendommen de maatstaf der dijkplichtigheid, terwijl volgens een later besluit tot aanvulling dier verordening genomen² door het kadastraal inkomen met betrekking tot de gebouwde eigendommen werd verstaan het belastbaar inkomen. Bij art. 7 dier verordening was aan de waterschapsbesturen de bevoegdheid gegeven, om, indien de eigendommen niet allen een gelijk belang bij de werken hadden, een klassificatie daarvan vast te stellen. Krachtens dat art. besloot nu het Dijksbestuur der vijf deelen binnendijks tot eene klassificatie, volgens welke de ongebouwde eigendommen zouden worden aangeslagen naar het volle bedrag van het kadastraal inkomen, de gebouwde naar de helft, en de fabrieken, trafieken en fabriekmolens naar een vierde van dat inkomen. Tegen dit besluit, dat ter visie van belanghebbenden werd neêrgelegd ter Secretarie van het Dijksbestuur, leverde Buma, als ingeland van het waterschap, eene reclame in. Twee bezwaren werden daartegen door hem aangevoerd. Het eerste was dit, dat het Dijksbestuur in

¹ *Provinciaal Blad van Friesland*, 1864, n°. 13.

² *Prov. Blad*, n°. 91.

het algemeen volgens de Grondwet onbevoegd was tot zoodanige klassificatie, omdat de waterschapsbesturen alleen voordragten kunnen doen aan de Provinciale Staten, doch zelve geene bepalingen kunnen maken en vaststellen, en omdat de Provinciale Staten hunne grondwettige magt tot regeling der waterschappen ook niet, gelijk bij evengenoemd art. 7 was geschied, bij delegatie kunnen overdragen aan de waterschapsbesturen. Het tweede en subsidiaire bezwaar bestond hierin, dat naar de provinciale verordening zelve, uit kracht waarvan het Dijksbestuur handelde, dat bestuur niet bevoegd was, om eene klassificatie van eigendommen te maken, waarbij in het algemeen tusschen gebouwde eigendommen als zoodanig tegenover ongebouwde als zoodanig, en tusschen verschillende soorten van gebouwde eigendommen als zoodanig, tegenover elkander, op grond van hoogere of latere tauxatie van hun kadastraal inkomen, verschil van belastingplichtigheid werd vastgesteld. De bedoeling van de verordening was, zooals uit hare geschiedenis wordt aangetoond, dat zoowel gebouwde als ongebouwde eigendommen beide, naar de door het kadaster van 1833 aangewezen huurwaarde onderhoudplichtig zouden zijn, en op dit beginsel werd door de klassificatie inbreuk gemaakt. Het gevolg dezer reclame was, dat de voorgestelde klassificatie door de volmagten niet werd vastgesteld, zoodat de reclamant dus in dezen beter succes had, dan op het straks door mij medegedeelde adres aan de Staten betrekkelijk het Dokkumer-diep. Bij gelegenheid der behandeling van het zeedijksreglement voor het waterschap *de zeven grietenijen en de stad Sloten* in 1867 werd door Gedeputeerde Staten aan de Staten o.a. mede in afdruk toegezonden het eerste gedeelte der reclamatie; Buma stelde er nu prijs op, dat dit stuk in zijn geheel ter kennis der Staten mogt komen, te meer omdat het onderwerp der klassificatie nog nader bij die vergadering in behandeling zou worden gebragt. Hij liet daarom de

reclamatie in haar geheel drukken en bood aan ieder van de leden der Staten een exemplaar daarvan aan bij eene Missive, gedagteekend 'Leeuwarden, den 4 February 1868, zijnde de drie en veertigste verjaardag van den watervloed in 1825'.

Het waren evenwel niet alleen de waterstaatsbelangen, die Buma, als lid van Gedeputeerde Staten, zich bijzonder aantrok; niet minder verdienstelijk maakte hij zich met opzigt tot het provinciaal financieuzen. In zijne particuliere zaken in hooge mate ordelievend, naauwkeurig en spaarzaam, als een diligens paterfamilias, kenmerkte diezelfde geest ook zijne handelingen als lid van het collegie, waar het de financiële belangen der provincie raakte. Het is evenwel moeilijk ten aanzien van dit punt op bepaalde bijzonderheden te wijzen, daar ook hier zijne werkzaamheden van die zijner medeleden niet wel zijn af te scheiden.

Ten slotte moet ik nog de opmerkzaamheid vestigen op een paar onderwerpen, waaraan Buma, gedurende zijn lidmaatschap van het collegie, mede veel studie wijdde; ik bedoel het floreenwezen en de zoogenoemde leenen of beurzen ad studia.

Ten aanzien van het floreenwezen stelde zijn uitgebreide bronnenkennis hem in staat, om menige duisterheid, welke in dit reeds van den aanvang der 16^e eeuw dagteekend onderwerp heerschte, op te helderen. Zorgvuldig en oordeelkundig verzamelaar van wat betrekking heeft op de instelling van het floreenwezen, op zijn aard en werking in verband met de vroegere grondbelasting tot aan de vervanging door de zoogenaamde verponding, op den bestendigen invloed dier instelling op dijkszaken en kerkelijke zaken bij de hervormden, was hij in 't collegie van Gedeputeerde Staten bij uitnemenheid de man tot voorlichting bij alle meer of minder ingewikkelde zaken, welke met het floreenwezen in verband stonden. Met erkentelijkheid wordt hij dan ook genoemd in de voorrede van het

akademisch proefschrift van Jhr. J.H.F.K. van Swinderen¹ en wordt hem daarin dank toegebracht voor de inzage van belangrijke stukken en de mondelinge raadgevingen en inlichtingen. In de vergadering van het Friesch Genootschap van 14 February 1861 hield hij eene voorlezing over dit onderwerp², terwijl hij in de February-vergadering van 1863 nog weêr daarop terugkwam³. Zijne groote belangstelling in deze zaak blijkt eindelijk nog uit eene olografische beschikking van 14 Augustus 1872, waarbij hij aan het Friesch Genootschap vermaakte de door zijne zorg en op zijne kosten vervaardigde afschriften van 1. de Registers van den Aanbreng van 1511 in Oostergo en enkele in Westergo; 2. het Register van den Aanbreng van 1511 in Wymbritseradeel; 3. eene verklaring op dien aanbreng in 1540 in Ferwerderadeel; 4. het Register van den Aanbreng in 1546 van landen onder de Buitendijksdijkagie begrepen in Barradeel, Franekeradeel, Harlingen en Wonseradeel; 5. over de kortingen in den jaartaux door de vrije heerschappen en over de redemptie der taxen; en 6. onderscheidene afschriften en aantekeningen de floreen betreffende, met verzoek dat een en ander door het Genootschap zou worden uitgegeven, voorzien van de vereischte voorrede of inleiding, aantekeningen of wat dies meer mogt zijn, en voor welke uitgave hij eene aanzienlijke geldsom beschikbaar heeft gesteld.

Met betrekking tot de leenen heeft men het vooral aan Buma te danken, dat de oude oorkonden en stukken, welke tot de stichting of herkomst dier instellingen behooren, in een register werden verzameld, en dat tevens over-

1 *Over den oorsprong en de geschiedenis van de belasting op de floreenen in Friesland*. Leeuw. 1861.

2 Zie *Verslagen van het Friesch Genootschap*, 1860/61, bl. 403.

3 Zie *Verslagen*, 1862/63, bl. 70.

eenkomstig het Koninklijk Besluit van 2 December 1823 op het beheer meer regelmatige orde werd gesteld. Ook was hij zelf sedert 19 November 1842 medebestuurder en ontvanger van het St. Jobsleen te Oldehove, en moet het vooral aan zijn invloed worden toegeschreven, dat voor deze belangrijke stichting in 1852 een reglement is vastgesteld.

In hoedanigheid van lid van Gedeputeerde Staten presideerde Buma in 1831 en 1832 de kantonale vergaderingen over het kadaster, welke hij met grooten takt wist te leiden. Tevens werd hij uit het midden van dat collegie den 29 Maart 1842 benoemd tot voorzitter van de Provinciale Commissie van onderwijs, welke betrekking hij tot zijne aftreding als Gedeputeerde in 1845 bleef bekleeden. Als zoodanig maakte hij zich vooral verdienstelijk door zijne bemoeijingen omtrent een Reglement tot instelling van een weduwen- en weezenfonds voor onderwijzers in Friesland en eene daarmede in verband staande nieuwe classificatie der scholen. Ook in lateren tijd bleef hij belang stellen in het onderwijs. Den 6 February 1845 werd hij door den Raad benoemd tot curator van het stedelijk Gymnasium, en deze betrekking vervulde hij gedurende twintig jaren, totdat hij den 12 Juny 1865 op zijn verzoek eervol werd onslagen. Vermeerdering van werkzaamheden door de benoeming tot President van het Geregts-hof was de aanleiding tot dit verzoek.

Voorts installeerde hij, als daartoe gecommitteerd lid van Gedeputeerde Staten, bij de invoering der regterlijke organisatie, den 28 September 1838 de arrondissementsregtbank te Heerenveen, en maakte hij in July 1841 deel uit van de plegtige bezending van drie leden uit de Provinciale Staten, die aan den toen te Leeuwarden aanwezigen Koning de hulde der Staten, volgens art. 55 der Grondwet, overbragt.

Zoo is dus Buma gedurende zijn veertienjarig lidmaat-

schap van het collegie van Gedeputeerde Staten in onderscheidene functien werkzaam geweest, en gerust mag worden beweerd, dat hij gedurende dat tijdverloop zeer veel ten nutte der provincie in velerlei opzigten heeft gedaan. Hij vond in die betrekking ruime gelegenheid om zijne groote kunde dagelijks in toepassing te brengen, terwijl zij hem te gelijker tijd eene gretig benuttigde aanleiding bood, om aan zijn regtsgeleerde wetenschap die uitgebreide administratieve kennis toe te voegen, waarvan zoovele bewijzen voorhanden zijn. Zijne benoeming tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, 28 November 1840, was een welverdiende hulde voor zijne onvermoeide werkzaamheid in het belang van Friesland.

Den 3 July 1834 was hij door de Provinciale Staten tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal verkozen, voor welke benoeming hij evenwel bedankte hoofdzakelijk wegens zijn nog betrekkelijk jeugdigen leeftijd en de opvoeding zijner kinderen. Den 8 September van datzelfde jaar werd hij regter-plaatsvervanger bij de regtbank van eersten aanleg te Leeuwarden, en bij de organisatie werd hij, 16 September 1838, benoemd tot lid van de arrondissements-regtbank aldaar, doch hij nam deze benoeming niet aan, en werd daarop den 24 Juny 1839 wederom tot regter-plaatsvervanger bij die regtbank benoemd, welke functie hij aanvaardde. In 1845 werd hij tot hoogere regterlijke betrekking geroepen door zijne benoeming tot Raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof van Friesland, bij besluit van 26 February van dat jaar, zoodat hij nu de administratieve loopbaan voor goed verwisselde tegen de regterlijke. Voor eene benoeming tot lid van de Gemeenteraad in 1853 bedankte hij. Gedurende achttien jaren bekleedde hij de betrekking van Raadsheer, tot dat hij den 11 July 1863 tot president van het Gerechtshof werd benoemd, ter vervanging van Jhr. Mr. H.M. Speelman Wobma, die wegens gevorderden leeftijd op zijn ver-

zoek eervol was ontslagen. Bij gelegenheid zijner installatie, den 1 October, hield hij eene vrij uitvoerige rede, waarin een geschiedkundig overzicht werd gegeven van het regtswezen in Friesland, en waarbij het 25jarig bestaan onzer nationale wetgeving werd herdacht¹. Wat hij in de betrekkingen van lid en later van voorzitter van het Hof is geweest, is op uitnemende wijze geschetst door zijn opvolger Mr. S.W. Tromp, bij gelegenheid van diens installatie. ‘Op hoe jeugdigen leeftijd’, zoo sprak deze, ‘en na hoe korte academische studie, de maatschappij ingetreden, had hij zich toch een schat van meer dan gewone regtskennis verworven, in haren ganschen omvang. En, woekeraar met zijn tijd, schier zonder wederga, had hij zijne zucht naar kennis en wetenschap in den meest breeden kring bevredigd en gevoed. Mogt hij hierdoor een vraagbaak zijn, die niemand zonder een voldoende en juist antwoord van zich behoefde te laten gaan, met zijn helderen blik, zijn scherpzinnig oordeel, zijn onvermoeibare werkzaamheid en zijn kalm gemoedsbestaan, was hij vooral op den regterstoel te huis. Maar allermeeft op den voorzitterstoel, waarvoor hij als geboren scheen te zijn. Met welk een onovertrefbaren takt toch leidde hij de beraadslagingen, steeds het juiste punt, waarvan de beslissing behoorde af te hangen, vattend, geen enkel argument, hetzij in de schrifturen bijgebracht, of bij de mondelinge behandeling voorgedragen, voorbijziend en immer indachtig aan het nobile judicis officium, om, waar de partijen zelve waren te kort geschoten, hunne regtsgronden ambtshalve aan te vullen. En bij de openbare behandeling der zaken, wie zou hem daar overtreffen? wie bij de behan-

1 Deze rede is opgenomen in het Bijvoegsel tot de *Leeuwarder Courant*, van 13 Oct. 1863, n°. 82. Een verslag van de plegtige teregtzitting wordt gevonden in de *Leeuwarder Courant* van 2 Oct. 863, n°. 79.

deling van burgerlijke zaken? wie, bovenal, bij de behandeling van strafzaken, waar het standpunt van onpartijdig regter zoo naauw verbonden is met den pligt om schuld of onschuld zelfstandig aan het licht te brengen en zoo ligtelijk met dien pligt in collisie komt? Aan de meest naauwgezette eerbiediging van het regt van verdediging paarde hij toch niet slechts de strengste inachtneming van alle voorschriften van vorm, naar evenzeer het volhardendst onderzoek naar de waarheid. Kwam locale kennis te pas, iedere plek van dit gewest scheen hij te kennen alsof het zijne woonplaats ware. Werd de voorlichting van deskundigen vereischt, hij zelf scheen dikwerf hun meester, hij zelf de deskundige bij uitnemendheid te zijn. Ziet, in zijn studievertrek had hij naast den stoel, waarin hij te midden zijner boeken en van eeuwenoude charters, het grootste gedeelte van zijn leven, van den vroegen ochtend af, heeft doorgebracht, met de uiterste zorgvuldigheid een aantal plaatsen uit gewijde en ongewijde schriften, met spelden aan den wand bevestigd, die voor den bezoeker niet toegankelijk, voor hemzelve een gids waren op zijn levensweg. Daaronder behoorde ook deze voortreffelijke schets van wat een regter behoort te zijn, door Cicero in zijne Oratie voor Cluentius gegeven: ‘Est enim sapientis iudicis, cogitare, tantum sibi a populo Romano esse permissum, quantum commissum sit et creditum: et non solum sibi potestatem datam, verum etiam fidem habitam esse meminisse: posse, quem oderit, absolvere; quem non oderit, condemnare: et semper, non quid ipse velit, sed quid lex et religio cogat, cogitare: animadvertere, qua lege reus citetur, de quo reo cognoscat, quae res in quaestione versetur. Cum haec sunt videnda, tum vero illud est hominis magni atque sapientis, quum illam iudicandi causa tabellam sumpserit, non se putare esse solum, neque sibi, quodcunque concupierit, licere; sed habere in consilio legem, religionem, aequitatem, fidem: libidinem au-

tem, odium, invidiam, metum, cupiditatesque omnes amovere: *maximique aestimare*' (en dit had hij onderstreept) '*conscientiam mentis suae, quam ab diis immortalibus accepimus, quae a nobis divelli non potest; quae si optimorum consiliorum atque factorum testis in omni vita nobis erit, sine ullo metu et summa cum honestate vivemus*'¹. IJverig en volhardend heeft hij gestreefd, om het hem voorgestelde ideaal te verwezenlijken, en de vrucht van een gerust geweten, die Cicero als de grootste belooning daarvan achtte, zal hem niet ontgaan zijn. Was hij streng in zijn oordeel, hij was in de eerste plaats streng jegens zich zelve. Geen stip op een *i* vergetend, was zijn schrift een getrouwe afspiegeling van zijn geheele bestaan. Niets deed hij ten halve, niets ten deele. Verschoonde hij niet gemakkelijk anderen verzuim, nog waakzamer was hij voor eigen verzuimen. Man van het strikte recht, man van orde en gezag, verzaakte hij allerminst de hem zelve voorgeschrevene regelen'.

Gedurende den tijd, dat Buma zitting had in het Hof, zijn door dat regtscollegie onderscheiden belangrijke arresten geweest, waarvan sommigen blijvende wetenschappelijke waarde hebben. Om slechts enkele voorbeelden te noemen, wijs ik op het arrest van 15 January 1851 over de pastoriegoederen van Eernewoude, Garyp en Suameer², waarin de geschiedenis dier geestelijke goederen vóór en sedert de kerkhervorming uitvoerig wordt uiteen gezet; het arrest van 1 February 1860, tusschen de voogden van het Sint Anthony Gasthuis te Leeuwarden en den burgemeester dier gemeente geweest, over de classificatie van dat gesticht

1 In de rede bij gelegenheid der installatie door Buma gehouden wordt deze plaats ook aangehaald.

2 *Weekbl. v.h. regt*, n°. 1201. Ook afgedrukt achter Buma's geschrift, *De onbevoegdheid der algemeene synode* enz., waarover straks nader.

volgens de armenwet¹; het arrest van 11 September 1861 over de Oude-Bildtsomslagen, waarin de geschiedenis der gemeente het Bildt van den aanvang af naauwkeurig wordt in 't licht gesteld²; het vroeger door mij reeds genoemde arrest van 8 April 1868 over de onderhoudplichtigheid tot de Lemsterrien³, en het arrest van 13 April 1870 over het waterschap de Lemstersluis⁴, welk laatste vooral naar mijn inzien een meesterstuk van historiesch juridiesch betoog is. Nu moge men al, welligt met eenigen grond, tegen enkele dier arresten de aanmerking kunnen maken, dat zij meer overeenkomst hebben met geschied- en regtskundige verhandelingen, dan met regterlijke gewijsden, en dat daarin misschien het een of ander voorkomt, hetwelk gemist had kunnen worden, toch zal men de groote kennis, die er in doorstraalt, en de zorgvuldige, naauwkeurige motivering moeten bewonderen. Zonder aan de verdiensten der overige leden van het Hof, welke met Buma in die zaken hebben zitting gehad, iets te kort te willen doen, meen ik toch wel te mogen gissen, dat hij in de gegevene beslissingen en de motivering daarvan een be-

1 *Weekbl. v.h. regt* n°. 2153 en 2154; ook afzonderlijk uitgegeven, even als al de overige stukken tot dat belangrijk proces betrekkelijk, en niet minder dan 113 bladzijden druks beslaande. Door de behandeling dezer zaak kwam Buma nader in kennis met het hoogst belangrijk archief van dit gasthuis, hetwelk thans gedrukt wordt; bij dezen arbeid is de voorlichting van Buma ook van groot nut geweest.

2 Gedeeltelijk opgenomen in het *Weekbl. v.h. regt*, n°. 2342; ook afzonderlijk uitgegeven met het dwangbevel, de akte van verzet en dagvaarding, de conclusie van den officier van justitie bij de arrondissements-regtbank te Leeuwarden, het vonnis dier regtbank en de conclusie van den procureur-generaal bij het Hof. In deze uitgave beslaat het arrest 104 bladzijden druks.

3 *Weekbl. v.h. regt*, n°. 2994.

4 *Weekbl. v.h. regt*, n°. 3226. Ook afzonderlijk gedrukt, 55 bladzijden groot.

langrijk aandeel zal hebben gehad. In de meeste dier procedures toch kwam het hoofdzakelijk aan op vroegere kerk- of staatsregtelijke toestanden in deze provincie, en in de kennis daarvan was Buma doorkneed. Hoewel hij ook een degelijk civilist was, behoorde hij toch tot de oudere school, en had vooral Glück, die, sedert den omkeer door de historische school in de regtswetenschap te weeg gebragt, wel eenigzins verouderd is, bij hem nog zeer groot gezag. De hoofdverdienste van Buma moet dan ook mijns inziens gezocht worden in zijne kennis van de geschiedenis, het kerkregt en het vroegere staatsregt van Friesland. Onderzoek van charters en oude oorkonden, om daaruit de vroegere geschiedenis en den regtstoestand van dit gewest op te helderen, was wel zijne lievelingsstudie. Van enkele zijner geschriften, waaruit dit blijken kan, maakte ik reeds melding; ik zal thans nog meer opzettelijk nagaan, wat behalve het reeds genoemde, nog verder door hem in het licht is gegeven.

In de eerste plaats moet ik de aandacht vestigen op zijne kerkregtelijke geschriften, die evenals het meeste wat men van zijne hand bezit, hunne aanleiding vonden in de tijdsomstandigheden en vooral eene praktische strekking hadden. Zij waren meerendeels gerigt tegen de pogingen der Synode tot uitbreiding van hare magt¹.

De Synode had in 1848 een Gerevideerd Algemeen Reglement voor het bestuur der hervormde kerk ontworpen en provisioneel vastgesteld. Bij eene beschikking van den Grietman van Baarderadeel van 27 January 1849 werden ten aanzien van de in dit Reglement voorkomende bepalingen omtrent het beheer der kerkelijke goederen de open aanmerkingen gevraagd van de kerkvoogdijen, waaronder ook die van Weidum. Kerkvoogden van Weidum

1 Verg. daarover Mr. W. Heineken, *De rechtstoestand der kerkelijke goederen bij de hervormden*. Amst. 1873, bl. 120 volgg.

voldeden aan dit verlangen door een berigt, hetwelk door Buma, die mede kerkvoogd was, was opgesteld en den 3 Maart 1849 aan den Grietman werd ingezonden. Dit berigt, vervolgens overgebracht bij het Provinciaal Collegie van toezigt, en door dit Collegie met eene menigte andere aan de Synode opgezonden, begon al spoedig de aandacht te trekken, en het werd daarom door den schrijver, met toestemming zijner mede-kerkvoogden, in het licht gegeven, onder den titel: *Het regt der hervormde floreenpligtigen, ten platten lande in Friesland, op de verkiezing van predikanten en op het beheer van de kerkegoederen, toegelicht en verdedigd door de hervormde kerkvoogden van den dorpe Weidum in Maart 1849, met een naschrift over art. 15 van het Algemeen Reglement op het bestuur der Nederlandsche hervormde kerk van 1816*. Leeuw. Dec. 1849. Daarin wordt in de eerste plaats het voornemen der Synode bestreden, om de beroeping van predikanten op te dragen aan een grooten kerkenraad in vereeniging met oude kerkeeraadsleden. Uit de geschiedenis wordt aangewezen, dat in Friesland ten allen tijde, zoowel vóór als sedert de kerkhervorming, het regt tot verkiezing der geestelijken bij de leeken heeft berust en aan het grondbezit verknocht was, zonder dat noch de hoogere, noch de lagere geestelijkheid hierover iets te zeggen had; dat het oude stemregt in 1795 gesurcheerd, in 1804 aan floreenpligtigen, of belastingschuldige grondbezitters, werd teruggegeven; dat sedert dien tijd bij de opvolgende wettelijke bepalingen de regten der floreenpligtigen steeds zijn geëerbiedigd, en dat zij door geen Koninklijk Besluit, veel min door de Synode, maar alleen door eene wet tegen voorafgaande schadeloosstelling van hun regt kunnen worden ontzet¹. In de tweede plaats

1 Dit zelfde onderwerp is destijds ook behandeld door Dr. J.H. Reddingius, *De oorsprong, geschiedenis en aard van het regt van verkiezing van predikanten, dat door floreenpligtigen in Friesland wordt uitgeoefend, eene bijdrage tot de kerkelijke geschiedenis van Friesland*. Sneek, 1849. Hij komt tot dezelfde conclusie als Buma. Zie het voorberigt bij Buma, bl. IV volg.

komen de kerkvoogden op tegen het plan der Synode, om het beheer over de kerkegoederen over te brengen op administrateurs, die kerkelijke personen zouden zijn, leden van den grooten kerkeraad, te kiezen door de mansledematen uit een viertal, door den grooten kerkeraad op te maken, 'en aan den kerkeraad rekenplichtig. Daartegen wordt betoogd, dat in de provincie Friesland de leeken ten allen tijde het beheer hebben gehad over de kerkegoederen, hetwelk zij uitoefenden door kerkvoogden; dat de zaak der kerkegoederen altijd behandeld is als eene zaak, welke de staatsmagt en niet het geestelijk gezag aanging, en dat overigens de geschiedenis der kerkegoederen geheel denzelfden gang heeft genomen, als de geschiedenis van de verkiezing der geestelijken. De conclusie, waartoe de steller van het geschrift komt, is deze, dat de kerkegoederen in blooten eigendom behooren aan de gezamenlijke hervormde schotschietende grondeigenaren (floreeplichtigen) van ieder dorp; dat, van wege dezen, kerkvoogden die goederen in bezit hebben en beheeren, onder oppertoezicht der wereldlijke magt; dat deze stand van zaken eeuwen oud is; dat nimmer de kerkelijke magt eenig gezag over die goederen, veel min ze in bezit heeft gehad of nog heeft, maar dat alleen de kerk het regt heeft, om de opkomsten dier goederen ter vervulling der behoeften van de openbare godsdienstoefening te zien aanwenden¹. In

1 Het gevoelen, dat de kerkegoederen in eigendom zouden behooren aan de gezamenlijke hervormde schotschietende grondeigenaren, floreeplichtigen, is door mij bestreden in mijn opstel *over de kosteriegoederen in Friesland*, in *Tijdschrift voor Nederlandsch regt*, Dl. II, bl. 244 volg. en door Mr. A. van der Laan, *Frieslands hervormde floreeplichtigen, in verband met eene nieuwe regeling van het beheer der kerkelijke goederen*, Leeuw. 1870, bl. 41 volg. Het schijnt wel, dat hier, evenals in de brochure: *De onbevoegdheid der Algemeene Synode*, waarover straks nader, en in het *arrest van 't Hof* van 15 January 1851 de floreeplichtigen worden geïdentificeerd met de vroegere stemgerechtigde grondeigenaren; daartegen zijn opgekomen Reddingius, in een latere brochure: *Gedachten over de benoeming van predikanten door floreeplichtigen enz.*, Franeker 1851 en B.B. van der Veen, *De floreeplichtigen en de gereformeerde gemeenten ten platten lande enz.* Sneek 1858. Verg. mijne *Kosteriegoederen*, in het *Tijdschr.*, Dl. II, bl. 35, 47 volg., 58 volg. Zie evenwel ook ald. Dl. VI. bl. 37 noot 4. In het arrest over de Lemstersluis wordt zeer juist onderscheiden.

de derde plaats wordt er op gewezen, dat de ontneming van de regten van verkiezing der predikanten en beheer over de kerkegoederen aan de floreenpligtigen tot nadeel zou strekken van den hervormden godsdienst op het platteland in Friesland, omdat aan die regten de verpligting verbonden is om den eeredienst in stand te houden. Met eene aanmerking op den vorm van het ontwerp-reglement wordt het geschrift besloten; de Synode wil arresteren en den Koning alleen de bekrachtiging overlaten, terwijl volgens art. 15 van het Algemeen Reglement van 1816 de Koning alleen daarin veranderingen maken kan op voorstel der Synode. Aan het Berigt der kerkvoogden is nog een naschrift toegevoegd over gezegd art. 15. Het was nl. toen het Berigt werd opgesteld, aan kerkvoogden onbekend dat dit artikel bij Koninklijk Besluit van 25 July van 1843 in dier voege was gewijzigd, dat de magt om veranderingen in het Reglement te maken aan de Synode werd toegekend, behoudens bekrachtiging door den Koning. Die verandering, zoo wordt nu in het naschrift betoogd, is evenwel van geen invloed op hetgeen in het Berigt uit art. 15 omtrent het onwettige van den vorm is geargumenteed; want die verandering is niet regtsgeldig tot stand gekomen, omdat de Synode bij haar voorstel daartoe verzuimd had de consideratiën der Provinciale

Kerkbesturen in te winnen, zoodat mitsdien het art. 15, zooals het oorspronkelijk luidde, van kracht is gebleven¹.

Dit geschrift bleef niet zonder gevolg. De Synode, kennis genomen hebbende van de menigvuldige bezwaren van alom tegen het ontworpen en provisioneel vastgesteld Reglement bij haar ingezomen, besloot in 1849 tot de behandeling der zaken van het beheer, afzonderlijk van die van het bestuur. Dien overeenkomstig werden bij de Synode den 6 September 1850, twee concepten, als zoodanig, d.i. als concepten, aangenomen². Het eene, getiteld: *Concept Reglement voor het Bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk*, werd aan de Provinciale Kerkbesturen toegezonden, om daarop in 1851 te dienen van consideratiën en advies; het andere, *Concept Algemeen Reglement voor het Beheer der Fondsen en Goederen van de Nederlandsche Hervormde Kerk*, werd, op verzoek der Synodale commissie, door den Minister voor de Zaken van den Hervormden Eeredienst, aan de Provinciale Collegiën van toezigt op de kerkelijke administratie toegezonden, om daarop o.a. mede de kerkvoogden te hooren. Ook de kerkvoogden van Weidum zagen zich dus verplicht omtrent dit onderwerp, nu ten aanzien van dit laatste concept Reglement, hunne op- en aanmerkingen mede te deelen, zooals zij deden bij hun Berigt van 4 April 1851, ingezonden aan den Grietman van Baarderadeel, overgebracht bij het Provinciaal Collegie van toezigt, en door dit Collegie aan den Minister opgezonden, bij welk Berigt als bijlagen werden gevoegd een gedrukt exemplaar van het vorige Berigt van 1849 en het arrest door het Provinciaal Gerechtshof in Friesland den 15 January 1851 gewezen, waarvan ik vroeger reeds melding heb gemaakt. Ook dit Berigt, mede door Buma gesteld, werd met toestemming van zijn mede-

1 Verg. hierover ook Heineken, t.a. pl. bl. 126 volg.

2 Verg. Heineken, bl. 127 volgg.

kekvroegd, in druk gegeven onder den titel van: *De onbevoegdheid van de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, tot het regelen van het beheer der plaatselijke kerkegoederen, nader betoogd door de hervormde kerkvoogden van den dorpe Weidum, bij Berigt van 4 April 1851, benevens het als bijlage daarbij gevoegd arrest van 't Provinciaal Gerechtshof van Vriesland, van den 15 January 1851, over de pastoriegoederen van Eernewoude, Garijp en Suameer*. Leeuw. Juny 1851. Het beheer en toezigt, zoo luidt het betoog, is geregeld door den Koning bij Besluit van 12 December 1823, waarbij alle verandering daarin aan den Koning alleen is voorbehouden; de Synode kan geen Koninklijk Besluit intrekken, maar zij schijnt te hopen op medewerking in dezen van het staatsgezag. Het staatsbelang brengt evenwel niet mede om het toezigt te laten varen, en het besef van dat belang zal ook wel de reden zijn geweest, waarom ook na 1798 de staat zich het beheer heeft blijven aantrekken. Ook de hervormde kerk heeft belang bij het staatstoezigt, en het is dus te hopen, zoowel om het staats- als om het kerkbelang, dat de staat het bestaande niet zal intrekken. Gesteld evenwel, dat het staatsgezag het besluit van 1823 introk, dan zou daardoor de Synode toch geene bevoegdheid erlangen tot regeling van het beheer. De geestelijke goederen toch behooren in eigendom aan de floreenpligtigen, die door hunne kerkvoogden het beheer uitoefenen; nooit heeft eenige kerkelijke magt daarover gezag gehad; de kerk heeft alleen het regt om de opkomsten te zien aanwenden voor de openbare godsdienstoefening. Dat dit reeds vóór de reformatie hetgeval was, is ten aanzien der kerkegoederen aangetoond in *Het regt der hervormde floreenpligtigen*, en ten aanzien den pastoriegoederen in 's Hof's arrest van 15 January 1851. In geene den opvolgende kerkordeningen komt iets voor omtrent het beheer, en het was dus ook zeer natuurlijk, dat in 1816 aan de toen ingestelde Synode

en de verdere kerkelijke collegien alleen bestuur werd opgedragen. De staat was in 't eeuwenheugend bezit van het toezigt op het beheer en bleef daarin. Trekt nu de staat de regeling van 't beheer in, dan wordt iedere plaats geheel vrij van toezigt; de Synode verkrijgt er geen regt door. De Koning kan zijn regt van reglementering, hetwelk hij heeft als hoofd van den staat, ook niet afstaan aan de Synode, en evenmin zijn regt tot verandering der reglementen. Beweert men, dat de Koning nooit regt tot reglementering heeft gehad¹, dan zou eene cessie nog minder beteekenen; want die geen regt heeft, kan ook geen regt afstaan. Evenmin kan art. 15 van het Algemeen Reglement van 1816, zooals dat in 1843 is gewijzigd, de Synode eenig regt geven, omdat 1. die verandering niet in behoorlijken vorm is geschied, zooals reeds in het naschrift op *Het regt der floreenpligtigen* was aangetoond, 2. het niet uitgemaakt is, of de berusting der gemeenten, welke als de verbindende kracht voor het Algemeen Reglement van 1816 wordt aangenomen, zoo ver kan worden uitgestrekt, dat zij ook zouden hebben toegestemd daarin, dat de reglementerende magt op een ander zou overgaan. Bovendien geeft art. 15 geen regt tot reglementering van het *beheer*, en ware dit al zoo, dan zou aan de Synode nog ontbreken de berusting der gemeenten, welke eerst dagteekent van 1819 tot 1823, en niet verder gaat dan die beheersregelingen zelve, welke met de kerkenorde van 1816 niets te maken hebben. Men zoude nog kunnen vragen: heeft de kerk, van den staat gescheiden, niet van zelf en uit den aard der zaak het regt, om haar eigen goed te administreren, en daarover te reglementeren? Maar dan moet het antwoord luiden, vooreerst dat de Synode de kerk niet verder vertegenwoordigt dan volgens haren

1 Verg. hierbij mijne *Kosterie-goederen* in *Tijdschr. v. Ned. regt*, Dl. VI, bl. 81 volg. 91 en de aldaar aangehaalde schrijvers.

lastbrief: tantum permissum quantum commissum, en ten andere dat het hier geen goederen der Nederlandsche hervormde kerk geldt, maar goederen, waarvan de eigendom in de gemeenten, in iedere haar eigen, is gevestigd. Ten slotte wordt, na de opmerking, dat de Synode hare onbevoegdheid tot regeling zonder toestemming der gemeenten zelve erkent, nog de onuitvoerbaarheid van haar plan betoogd en ernstig gewaarschuwd tegen de intrekking der reglementen.

Het is bekend, dat het Concept-reglement op het beheer algemeen tegenstand heeft ondervonden, en dan ook nooit tot stand is gekomen¹. Zeker zal ook het Berigt van kerkvoogden van Weidum hiertoe wel het zijne hebben bijgedragen.

Een derde kerkregtelijk geschrift, dat hier naar tijdsorde volgt, is de *Geschied- en regtskundige nota over de voormalige pastorie-goederen van de dorpen IJsbrechtum, Tjalhuizum en Tirns in de grietenij Wijmbritseradeel*, Leeuw. 1856. Tusschen den predikant der gecombineerde hervormde gemeenten van genoemde drie dorpen en de kerkvoogden van IJsbrechtum was een geschil ontstaan; terwijl de eerste beweerde regt te hebben op het vruchtgebruik der pastoriegoederen, waren de laatsten van oordeel, dat hij enkel aanspraak kon maken op eene vaste jaarwedde. De kerkvoogden, waarvan een, Mr. S. van Welderen baron Rengers, met Buma bijzonder bevriend was, verzochten dezen, om een naauwkeurig geschied- en regtskundig onderzoek in te stellen naar de zeer oude retroacta, waarop de predikant zich had beroepen. De uitvoerige nota, welke met de bijlagen 110 bladzijden druks beslaat, was de vrucht van dat onderzoek. Het gewigt der zaak en de belangrijke geschiedkundige bijdragen voor de kennis van het kerkelijke

1 Zie Heineken, t.a. pl. bl. 132 volgg. Dr. J.J. Prins, *Het kerkrecht der Nederlandsche hervormde kerk*. Leid. 1870, bl. 110.

regt in Friesland, welke daardoor aan het licht waren gebracht, en bovenal de zucht van kerkvoogden, om hunne committenten, de floreenpligtigen, volledig in kennis te stellen met de stukken en bescheiden, waarop beroep was gedaan, noopte dezen om de nota met alle daarbij behoorende stukken door de drukpers openbaar te maken. Daar dit geschrift evenwel, naar 't mij voorkomt, meer een speciaal dan een algemeen belang heeft, acht ik het onnoodig er hier verder over uit te weiden. Alleen wat daarin, in § 6 en 7, omtrent de afkopen wordt medegedeeld, is ook van algemeen belang. Voor 't overige is deze nota ook weêr een treffend bewijs van de naauwkeurigheid en grondigheid, waarmede Buma gewoon was alle zaken te behandelen.

Van zuiver historischen aard zijn een paar kleine bijdragen, tot het gebied van het kerkregt behoorende, in vergaderingen van het Friesch Genootschap medegedeeld, en vervolgens opgenomen in het tijdschrift *De vrije Fries*. De eerste, voorgedragen in de winteravondvergadering van 18 November 1858, is een *Extract uit het kerke-boek van Wirdum, van 1555-1620*, bl. 20, bevattende eene beslissing van den Commissaris-generaal van Oostergo, waarbij aan Jou Jousma de vicarie te Wirdum wordt toegewezen, mits hij die door een geschikt kapellaan late bedienen, gegeven te Leeuwarden den 18 Julij 1525, met eene vertaling in het Nederduitsch en enkele ophelderende aanmerkingen¹. De andere bijdrage is een stuk uit het Provinciaal archief, mede in het Latijn opgesteld, behelzende eene beslissing van den Leeuwarder bisschop Cunerus Petri van 10 Februarij 1570 in een huwelijksgeding, medegedeeld in de winteravondvergadering van 15 Maart 1860². Het

1 Zie *Verslagen van het Friesch Genootschap*, 1858/59, bl. 291. De bijdrage komt voor in *De Vrije Fries*, Dl. VIII, bl. 439 volg.

2 Zie *Verslagen*, 1859/60, bl. 354.

werd onder den titel: *Des Bisschops eerste geregt, of Aleph van Alewa en Anna van Deeckema*, met eene inleiding, vertaling en aantekeningen, mede opgenomen in *De Vrije Fries* ¹.

De nieuwe regeling der quotisatie ten behoeve der klassikale kas, welke de Synode in 1863 had voorgenomen en het door dit collegie voorloopig aangenomen reglement op de kosten van het bestuur der hervormde kerk, gaf Buma wederom aanleiding tot het opstellen van een geschrift van praktischen aard. Het Provinciaal Collegie van toezigt had in October 1863 over deze stukken het gevoelen gevraagd van de kerkvoogdijen in Friesland. De kerkvoogdij van Weidum had dientengevolge hare gedachten omtrent dit onderwerp aan voormeld Collegie medegedeeld bij missive van 31 December 1863 en bijlagen. Die missive, door Buma gesteld, waarin de hernieuwde pogingen der Synode tot magtsuitbreiding krachtig werden bestreden², werd, met toestemming zijner mede-kerkvoogden, in het licht gegeven onder den titel: *De regeling der quotisatie en van de kosten van het bestuur der Nederlandsche hervormde kerk, die door de Algemeene Synode is voorgenomen, bestreden door de Hervormde Kerkvoogden van den dorpe Weidum in hun Berigt van 31 December 1863*. Leeuw.

1 Dl. IX, bl. 177 volg.

2 Ook Mr. A. Roelvink, in een artikel: *Scheiding van Kerk en Staat*, in de *Arnhemsche Courant* van 14 en 15 December 1863 en Mr. A. van der Laan in eene brochure, getiteld: *De hervormde Kerk en de Staat. Bedenkingen tegen de nieuwe regeling der quotisatie van de kerkelijke gemeenten voor de classicale kosten, voorloopig aangenomen door de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk*, Leeuw. 1864, hadden bezwaren tegen de voornemens der Synode aangevoerd. Tegen een en ander kwam wederom eene brochure in het licht, getiteld: *Teregtwijzing van bedenkingen tegen de voorgenomen regeling der quotisatie en der kosten van het bestuur der hervormde kerk*. Leeuw. 1864.

Febr. 1864. De bedoeling der Synode, zeggen kerkvoogden, was om de magt, die het staatsgezag uitoefende, zoo ten aanzien van de vaststelling der hoofdsom over alle gemeenten, als van 't bijzonder aandeel in die hoofdsom voor iedere gemeente, overtebrengen voor de hoofdsom op de Synode, voor de quota's op de klassikale vergaderingen, en om bovendien die magt aanzienlijk uittebreiden. De Synode geeft in hare circulaire eene onjuiste voorstelling der feiten, waartegenover door kerkvoogden de ware stand van zaken wordt uiteengezet. Na deze herstelling van de omstandigheden in hare ware gedaante, gaan zij over tot de behandeling der zaak zelve. Zij betoogen, dat zoo de gemeenten al sedert 1816 door voortdurende betaling geacht mogen worden in de vaststelling der quota's door het staatsgezag te hebben berust, zij er nooit in hebben berust, dat die vaststelling door het Kerkelijk Bestuur van Synode of Klasse zou geschieden. Zij toonen vervolgens aan, dat de Synode nog meer magt, dan de staat bezit, tot zich wil trekken, daar deze de gemeenten ook wil laten betalen voor het Synodaal en Provinciaal kerkbestuur en de algemeene jaarlijksche klassikale vergaderingen. De reden daarvoor vinden zij hierin, dat in de laatste jaren het hoogere kerkbestuur op een meer omslagtige en kostbare leest is geschoeid; wat de Synode deswegens niet van het Rijk kan verkrijgen, wil ze nu als belasting van de gemeenten heffen; maar zij heeft daartoe geen regt, want tusschen de Synode en de bijzondere fondsen der gemeenten bestaat geen de minste financiële regtsbetrekking tot belastingheffing; 't is hier een vernieuwde poging om zich het meesterschap over de gemeentegoederen aantematigen. Bovendien bestaat er geene behoefte aan verhooging der quota's, omdat hetgeen sinds jaren is overgehouden van de kerkvisitatien geheel ten onregte is overgestort in de Synodale weduwenbeurs. Tot betoog van dit laatste is aan het Berigt toegevoegd eene uitvoerige nota over de voormalige

en tegenwoordige wijze van hoeding van de hervormde kerkbestuurskosten met twee bijlagen, de eerste betreffende de reiskosten tot de Kerkvisitatie, de tweede bevattende eene opgave van de toelagen uit 's Rijks kas tot de kosten van bestuur der Hervormde kerk.

Ook bij deze gelegenheid heeft de Synode wederom algemeen tegenstand ontmoet, en heeft Buma de voldoening mogen smaken, dat zij hare plannen heeft opgegeven¹.

Nadat ten gevolge der bekende Koninklijke Besluiten van 9 Februarij 1866 (Sbl. n°. 10) en van 3 Februarij 1869 (Sbl. n°. 2) met 1 October van dat jaar de provinciale reglementen op de administratie der kerkelijke fondsen en op de kosten van eeredienst bij de hervormde gemeenten en alle andere op dat beheer betrekking hebbende besluiten en reglementen vervallen waren, en er dus voor de nu geheel vrij geworden gemeenten eene nieuwe regeling noodig werd, stelde Buma een *Ontwerp-Reglement op de administratie der kerkelijke fondsen en de kosten van de eeredienst* op, hetwelk in Augustus 1869 te Leeuwarden in druk verscheen, en waarvan reeds den 15 September een tweede druk werd uitgegeven. Daarbij werd tot grondslag genomen het toen nog van kracht zijnde reglement voor Friesland, vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 12 December 1823, met inlassching, ten aanzien van het stemregt, van de betrekkelijke artikelen der Publicatie van het Departementaal Bestuur van Friesland van 1 Februarij 1803. Dit was een nuttige leiddraad, waarvan zeker door vele gemeenten gebruik zal zijn gemaakt².

Het laatste geschrift van kerkregtelijken aard, - te gelijk het laatste geschrift van Buma, door hem opgesteld

- 1 Zie *Antwoord van de hervormde kerkvoogden van den dorpe Weidum* enz. Leeuw. 1872, bl. 7, over welk geschrift zoo aanstonds nader.
- 2 Voor Weidum, Wirdum en Oosterwierum, in welke drie dorpen Buma kerkvoogd was, werden soortgelijke reglementen vastgesteld.

toen hij reeds in zeer ziekelijken toestand verkeerde, - is het *Antwoord van de Hervormde Kerkvoogden van den dorpe Weidum aan de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk te 's Gravenhage, betreffende een door die Synode voorgenomen Reglement op de kosten voor het bestuur der kerk* . Leeuw. Dec. 1872. Hoezeer zwak van ligchaam en lijdende aan een pijnlijke kwaal, bleef hij nog steeds belang stellen in de kerkelijke zaken, en was zijn geest nog helder en zijn ijver onverflauwd. Het hoofdbeginsel, zoo wordt in dat Antwoord gezegd, hetwelk aan de handeling der Synode ten grondslag ligt, heeft twee voor de betrokkene gemeenten belangrijke strekkingen. Vooreerst, om ten aanzien der gewone kosten van klassikale besturen, de magt, die het staatsgezag, volgens het Koninklijk Besluit van 30 July 1816, uitoefent, over te brengen op de Synode, en tevens de verpligting der gemeenten uit te breiden tot alles wat boven eene onbepaalde rijkstoelage, naar het goedvinden der Synode, voor die besturen wordt vereischt; ten andere, om aan de gemeenten een tot dus verre ongehoorden last op te leggen, tot hoeding der kosten van de Synode, de Provinciale kerkbesturen en de algemeene klassikale vergadering, voor zoo verre het Rijk daarin, naar het oordeel der Synode, niet voldoende voorziet. De Synode wil het door staatsgezag in 1816 geschapen bestaan van haar zelve, van de Provinciale kerkbesturen en van de algemeene klassikale vergaderingen vergemakkelijken en bestendigen ten koste der gemeenten, - eigenmagtig en zonder dat deze geraadpleegd zijn. Het is hier dus eene herhaling van de in 1863 mislukte poging tot uitoefening eener aan de Synode niet toekomende magt, en de kerkvoogden vermeenen daarom zich te kunnen gedragen tot den inhoud van hun vorig Berigt van December 1863 en de daarbij gevoegde bijlagen. - De zaak, waarop dit Antwoord betrekking heeft, is nog bij de Synode hangende.

Hiermede stap ik van Buma's kerkregtelijke geschriften af, om over te gaan tot een paar opstellen van anderen aard. In de eerste plaats bedoel ik het *Antwoord aan den heer D.H. Andreae te Kollum, handelende namens eene commissie uit Gedeputeerde Staten van Groningen, op een voorstel betreffende de afsluiting van het Reitdiep door een dijk van de Zoutkamp tot Nittertshoek*. Leeuw. 1868. Door den heer Andreae was, op verzoek eener commissie uit Gedeputeerde Staten van Groningen, aan Buma, als eigenaar van binnen de eventueel voorgenomene afsluiting vallende buitendijksche gronden, voorgesteld, om bij te dragen in eene voor de bekostiging daarvan verlangde som van f 70.000. Op dat voorstel bevat dit uitvoerig geschrift, in 91 § § verdeeld, groot 53 bladzijden druks, het antwoord. Daarin wordt in de eerste plaats een naauwkeurig overzicht gegeven over al wat er ten aanzien van voorgenomene indijkingen der Lauwerzee was voorgevallen; hoe er eerst in 1847 het plan had bestaan tot eene geheele indijking door aandamming van Schiermonnikoog aan Groningen en Friesland, welk plan bij Groningen een meer gunstig onthaal, bij Friesland daarentegen sterken tegenstand had ontmoet; hoe, ten gevolge van een zeer ongunstig rapport daarover door deskundigen uitgebragt, dit plan in duigen was gevallen, en men tot een plan van meer beperkte indijking was gekomen, waartegen door Buma bij eene Memorie van 7 October 1853 aan eene commissie uit de Staten van beide provincien ingediend (gedrukt in Groningen in 1854) gewigtige bezwaren waren aangevoerd; hoe vervolgens was voorgesteld den Koning te verzoeken om de zaak door het Rijk te doen ondernemen, tegen welk voorstel de Staten van Friesland zich hadden verklaard; en welke onderhandelingen en correspondentien daarna tusschen Gedeputeerde Staten van Friesland en Groningen sedert 1859 hadden plaats gehad. Vervolgens wordt het nu voorgestelde plan behandeld, bestaande in eene afslui-

ting van het Reitdiep door een dijk van de Zoutkamp op Nittertshoek, met behoud van de uitwatering op Munnekezijl. Hierdoor waren de hoofdbezwaren vervallen. Groningen verkreeg gelegenheid tot verbetering van 't Reitdiep op eigen kosten, met subsidie van het Rijk, niet in opbreng van land; beide provincien, Friesland en Groningen werden door dit plan duurzaam gebaat. Daarna volgt eene belangrijke historische mededeeling over de verandering van den uitloop der Lauwers in 1754 en de grensbepaling tusschen beide provincien in 1759 en 1780. Ten slotte worden de punten besproken, welke ter beoordeeling van het ontwerp in aanmerking kwamen, waarbij werd voorgesteld om het bestaande buitenkanaal niet te verlengen, maar te verleggen.

De commissien uit Gedeputeerde Staten vereenigden zich intusschen niet met het plan tot verlegging van het afwateringskanaal¹. In de wintervergadering der Staten van 1870 diende Buma een adres in, waarbij op de daarin ontwikkelde beschouwingen, alsnog aangedrongen werd op een naauwkeurig plaatselijk onderzoek. Bij die beschouwingen werd nader uiteengezet het wenschelijke van eene verlegging van het buitenkanaal van Munnekezijl, in stede van eene verlenging daarvan, met het oog op de afstrooming. Het aangegeven denkbeeld vond evenwel ook nu weder geen ingang. Bij besluit der Staten van 10 November 1870 n°. 5 werd ten slotte aan Groningen eene subsidie toegekend van *f* 70.000 bij de uitvoering van het ontwerp.

Met het *Antwoord aan den heer Andreae* staat in verband een der laatste van Buma's geschriften van meer historischen aard. In § 40 en volgg. van het *Antwoord* was kort uiteengezet, dat de Lauwers, de aloude grensscheiding tusschen Friesland en het tegenwoordige Groningen, oorspronkelijk had geloopt ten oosten van Schier-

1 Zie *Notulen der statenvergadering*, zomering 1870, bl. 210.

monnikoog, zoodat dit eiland altijd had behoord tot Friesland bewesten de Lauwers. In de winteravondvergadering van het Friesch Genootschap van 26 Maart 1868 vestigde Buma de aandacht op een belangrijk charter van 1465 uit het Provinciaal Archief, waaruit bleek, dat reeds destijds sedert menschegeheugenis Schiermonnikoog tot Friesland en wel tot het klooster Klaarkamp behoorde¹. Tegen die stelling, dat Schiermonnikoog sinds onheugelijken tijd altijd tot Friesland zou hebben behoord, kwam Dr. R. Westerhoff op met de bewering, dat dit eiland oudtijds zou behoord hebben tot Groningen, en dat de oude Lauwers zoude geloopt hebben ten westen van dat eiland, en hij beriep zich daarbij op een charter van Albrecht van Beijeren van 1398². In de vergadering van 29 February 1872 kwam Buma, naar aanleiding van de vertoogen van Dr. Westerhoff nog nader op dit onderwerp terug, en voerde het een en ander tot wederlegging daarvan aan³. Wat hij bij die gelegenheid slechts met korte trekken had aangestipt, werd later in het najaar van 1872, toen zijne kwaal hem verhinderde de kamer te verlaten, uitvoeriger uiteengezet en zoo ontstond het geschrift: *Schiermonnikoog - De Lauwers - De Scholbalg*, hetwelk opgenomen werd in *De Vrije Fries*⁴. Daarin wordt, naar 't mij voorkomt, zeer overtuigend en afdoend betoogd 1. dat Schiermonnikoog nooit tot Groningen behoord heeft, en 2. dat de Lauwers, toen die tijdens Karel den Groote de grensscheiding was tusschen Friesland en het land, dat nu de provincie Groningen uitmaakt, aan de oostzijde van Schiermonnikoog in de Noordzee uitliep. Voor de eerste stelling

1 Zie *Verslagen*, 1867/68, bl. 169.

2 *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde, inzonderheid van de provincie Groningen*, Dl. VIII, bl. 292 volgg. en IX, bl. 175 volgg.

3 Zie *Verslagen*, 1871/72, bl. 213.

4 Dl. XII, bl. 337 volgg.

beroept Buma zich op het reeds genoemde charter van 1465, waaruit blijkt dat het eiland boven menschen geheugenis behoorde aan het klooster Klaarkamp, onder het bisdom Utrecht, en dus tot Friesland; de inhoud van dat stuk wordt bevestigd door een nog ouder charter van 23 October 1440; terwijl ook nog uit een vredesverdrag van 1 October 1401 tusschen Oostergo en Westergo en den Hertog van Beyeren blijkt, dat het eiland onder Friesland behoorde. De argumentatie van Westerhoff uit een giftbrief van 1400 wordt vervolgens uitvoerig wederlegd. Wat de tweede stelling aangaat, beroept de schrijver zich op den aard der zaak in verband met de plaatselijke gelegenheid, op de daarmede overeenstemmende oude berigten en bescheiden, op een charter van 1485 en op eene reeks van betrouwbare kaarten van 1558 af. Het charter van 1465 met eene vertaling en een facsimilé, dat van 1440, de giftbrief van 1400 en het stuk van 1485 zijn als bijlagen aan het opstel toegevoegd.

Reeds een en andermaal maakte ik melding van mededeelingen door Buma gedaan in vergaderingen van het Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Hij was daarvan in 1834 lid geworden. In 1858 was hij tot lid van het Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, en in 1860 tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden benoemd. Van het Friesch Genootschap was hij een der ijverigste leden; hoogst zelden verzuimde hij eene vergadering, en hoezeer hij slechts enkele malen met een eigen bewerkt stuk als spreker optrad, gaf hij bijna in elke bijeenkomst een kleinere mededeeling hetzij van geschiedkundigen, hetzij van oudheidkundigen, soms ook wel van taalkundigen aard; vooral vestigde hij meermalen de aandacht op oude charters en onuitgegevene stukken, die hem, vroeger als lid van Gedeputeerde Staten, later als lid van 't Hof, onder de oogen waren gekomen, en gaf daardoor soms ook weêr aan anderen aanlei-

ding tot onderzoek. Om Buma in zijne geheele werkzaamheid te leeren kennen, acht ik het noodig ook hierbij nog stil te staan, te meer omdat sommige zijner mededeelingen ook zijn opgenomen in *De Vrije Fries*, en dus in de lijst zijner geschriften niet ontbreken mogen.

Onder de meer uitvoerige bijdragen noem ik, behalve de vroeger reeds vermelde opstellen over de floreenen en de wandeling langs de Friesche kust, eene levensschets van Viglius van Aytta van Zwichem, in eene der winteravondvergaderingen van 1854/55 voorgedragen, bij welke gelegenheid de spreker tevens den inhoud mededeelde eener commissie, aan Viglius verleend in 1569, als President van den Raad van State, met ontslag uit het voorzitterschap van den Geheimen Raad¹. Met dit onderwerp staat eenigzins in verband, en wordt daarom hier door mij mede vermeld, een voorstel in de vergadering van 6 Augustus 1863 door Buma gedaan, om de onuitgegevene brieven van Joach. Hoppers aan Viglius van Aytta, waaruit door Prof. H.W. Tydeman een en ander was medegedeeld² uit te geven. Buma werd toen met Mr. J. Dirks en Dr. J.G. Ottema in commissie benoemd, om te onderzoeken, of die briefwisseling belangrijk genoeg en voor de uitgave wel geschikt zoude zijn³, doch dit onderzoek heeft tot geen voldoende resultaat geleid. In de vergadering van 20 January 1858 sprak hij over een merkwaardigen ouden drinkhoren, met zilveren beslag, uit de 15^e eeuw, welke aan den Patroon te Roordahuizum had toebehoord, en deelde daarbij eenige genealogische onderzoekingen mede omtrent de personen, wier namen op den horen voorkomen⁴. Deze bijdrage werd met een afbeelding van den

1 Zie *Verslagen*, 1854/55, bl. 88.

2 Zie *Vrije Fries*, Dl. X, bl. 152 volgg.

3 Zie *Verslagen*, 1863/64, bl. 81.

4 Zie *Verslagen*, 1858/59, bl. 293.

horen opgenomen in *De Vrije Fries* ¹. Bij eene latere gelegenheid sprak hij over de verschillende tijdperken, waarin de Hertogen van Saksen zich persoonlijk in Friesland hebben opgehouden². Toen hij in October 1864 zijn 63^{en} geboortedag beleefde, gaf dit hem aanleiding om een onderzoek in te stellen omtrent den oorsprong en de beteekenis van de benaming het ‘moordjaar’ voor het 63^e levensjaar. De vruchten van dat onderzoek deelde hij mede in de February-vergadering des Genootschaps³, en dit opstel werd vervolgens geplaatst in het tijdschrift *De Vrije Fries* ⁴. In den winter van 1869/70 gaf hij mededeelingen over Mad. de Nerah, en sprak hij over het waagregt aan steden en later ook aan enkele dorpen in Friesland verleend, en over den nadeeligen invloed van den inval der Munsterschen in 1672, o.a. blijkbaar uit de mindere opbrengst der zoutgelden⁵.

Herhaaldelijk werden door Buma belangrijke onuitgegeven oude stukken medegedeeld, hetzij met, hetzij zonder nadere toelichting, of werd daarop door hem de aandacht gevestigd. Als zoodanig vermeld ik een extract uit een Resolutieboek, berustende ter griffie van Gedeputeerde Staten van Friesland, hetwelk een request behelsde van vele aanzienlijke mannen, om Suffridus Petrus tot Landschaps Historieschrijver te benoemen, benevens een appointement daarop gesteld van 28 October 1590, inhoudende 's mans aanstelling daartoe op eene jaarwedde van *f* 300⁶, welk stuk is opgenomen in *De Vrije Fries* ⁷. Later deelde Buma stukken mede uit het stedelijk politieboek van Leeuwarden,

1 Dl. IX, bl. 65 volg.

2 Zie *Verslagen*, 1860/61, bl. 388.

3 Zie *Verslagen*, 1864/65, bl. 115.

4 Dl. XI, bl. 193 volg.

5 Zie *Verslagen*, 1869/70, bl. 192 volg.

6 Zie *Verslagen*, 1835/36, bl. 178.

7 Dl. I, bl. 78.

en toonde daarin overblijfselen aan van het oude stadsboek, waarbij ook van elders bewijzen werden aangevoerd voor het bestaan van dit stadsboek in 1433 en 1481¹ terwijl hij in eene der winteravondvergaderingen van 1865/66 de aandacht er op vestigde, dat te Sneek in het stedelijk archief nog het Sneeker stadsboek in originali aanwezig is, welk origineel ook het slot, dat in het *Charterboek* ontbreekt, en nog al belangrijke afwijkingen van den gedrukten tekst bevat². Ongelukkig heeft deze mededeeling tot geene resultaten geleid, daar het Bestuur van het Genootschap op eene aanvraag bij het Bestuur van Sneek ten antwoord heeft ontvangen, dat men het stuk niet had kunnen vinden. Bij eene andere gelegenheid deelde hij den inhoud mede van een charter, bewaard in het archief van Epema-State te IJsbrechtum, hetwelk belangrijke bijzonderheden bevatte omtrent het bestuur en de wijze van regtspleging in de grietenij Baarderadeel in de 15^e eeuw³. Voorts vestigde hij de aandacht op een stuk onder de HSS. van Junius voorkomende op de Bodleyaansche bibliotheek te Oxford, getiteld: *Dit is wilker thes Nyelandis tuiska Walters Gersdam by suda and dine salte zee by norda toe op Aestergo Nyelanden*⁴, en op een ander daar aanwezig HS., bevattende de Willekeuren van Wijns, door Jhr. Mr. M. de Haan Hettema vermeld in den *Frieschen Volksalmanak* voor 1854⁵. In eene der winteravondvergaderingen van 1854/55 berigtte hij, dat een vroeger door hem te vergeefs gezocht charter van 11 Januarij 1583, betreffende de tauxatie van huizen, in het stedelijk archief te Leeuwarden gevonden was, en dat dit stuk nu bleek wel in het *Charterboek* opgenomen, maar slechts gedeeltelijk, en op eene verkeerde plaats gesteld te zijn⁶. In eene der vergaderingen

1 Zie *Verslagen*, 1849/50, bl. 372.

2 Zie ald. 1865/66, bl. 138.

3 Zie ald. 1852/53, bl. 11.

4 Zie ald. 1853/54, bl. 61.

5 Zie ald. 1861/62, bl. 43.

6 Zie ald. 1854/55, bl. 88.

van het volgende jaar behandelde hij eene Resolutie van Gedeputeerde Staten van Friesland van 23 Junij 1608, waarbij deze protesteerden tegen Sicco van Dekema, die den titel van Heer van Jellum had aangenomen, ten blijke dat in deze provincie de heerlijke regten onbekend waren¹. Dit stuk werd met eenige toelichtende aanteekeningen opgenomen in *De Vrije Fries*². Bij eene latere gelegenheid deelde hij drie charters mede van 1289 en 1290, waaruit bleek van eene tot dusverre onbekende leenregtelijk-geestelijke jurisdictie van den Aartsbisschop van Keulen in deze provincie³. In de winteravondvergaderingen van 1860/61 leverde hij onderscheidene bijdragen; hij deelde toen mede een stuk uit het archief van het St. Anthonij-gasthuis te Leeuwarden, zijnde eene presentatie van een priester te Lekkum, door den Stadhouders Hendrik van Stolberg, namens Hertog George van Saksen, aan den Proost van St. Salvator te Utrecht, van het jaar 1507; een adres van zekeren Pieter Hendriks, figuursnijder, van 1576, aan het Hof, om admmissie te erlangen tot het oprigten eener drukkerij te Leeuwarden, en eene aanstelling en instructie voor den scherpreger van 1577, beide uit *'s Hof's Commissieboek*. Voorts vestigde hij de aandacht op twee charters, bij v.d. Bergh vermeld, het eene uit de eerste helft der 13^e eeuw, waarbij die van Leeuwarden aan de burgers van Lubeck vrijen toegang gaven tot hunne haven, welk stuk belangrijk is voor de geschiedenis der Middellzee; het andere van 19 Februarij 1298, waarbij Ouderman, Schepenen en Rigters van Leeuwarden en Dokkum Graaf Jan van Holland verzoeken, hunne kooplieden, naar Holland komende te beschermen, belangrijk voor de kennis van den stedelijken regeringsvorm in de 13^e eeuw; en op de aanteekeningen van den notaris Anthonis Joosten over hetgeen te Leeu-

1 Zie ald. 1855/56, bl. 129.

2 Dl. VII, bl. 379 volgg.

3 Zie *Verslagen*, 1856/57, bl. 172.

warden merkwaardigs is voorgevallen in de jaren 1566-68, welke aantekeningen vooral daarom zoo belangrijk zijn, omdat zij zijn opgesteld door een ooggetuige, die Roomschgezind was, en de gebeurtenissen van zijn tijd daardoor uit een ander oogpunt beschouwde dan de meeste zijner tijdgenooten¹. Deze aantekeningen zijn onder den titel van *Ephemerides Leovardienses* opgenomen in *De Vrije Fries*². Later gaf hij nog eene overzetting van een wel uitgegeven, doch min bekenden brief van Eggerik Beninga aan den pastoor te Jarsum, waarin een gesprek wordt medegedeeld tusschen een landheer en een huurder over de oorzaken van het verval van den landbouwersstand, belangrijk voor de kennis der betrekking tusschen landeigenaren en huurders in de 16^e eeuw³. In eene winteravondvergadering van het volgende jaar deelde Buma eene sententie mede van het oude Friesche Hof van 1529, gewezen tegen eenige personen, die te Sneek opschudding hadden veroorzaakt, bij gelegenheid van de heffing van een hoofdelijken omslag tot bekostiging van de fortificatien dier stad⁴, en later weder eene sententie van dat Hof van 1516, waarbij Wybe Saeckles, vroeger Schepen te Leeuwarden, veroordeeld werd om onthoofd te worden, wegens het crimen laesae majestatis, omdat hij de zijde des Konings verlaten had en overgegaan was tot de Gelderschen, die Leeuwarden toen belegerden⁵, welk stuk werd opgenomen in *De Vrije Fries*⁶. In eene der winteravondvergaderingen van 1863/64 deelde hij als bijdrage mede twee sententien van het Hof betrekkelijk betering van injurie⁷, later drie stukken uit de Rekening van den Rentmeester-generaal van Friesland en uit 's Hof's Sententie-

1 Zie *Verslagen*, 1860/61, bl. 400 volg.

2 Dl. IX, bl. 387 volg.

3 Zie *Verslagen*, bl. 403.

4 Zie *Verslagen*, 1861/62, bl. 42.

5 Zie ald. 1862/63, bl. 71.

6 Dl. XI, bl. 393.

7 Zie *Verslagen* 1863/64, bl. 89.

boeken, het eerste betrekkelijk eene reis van den Procureur-generaal in 1527 naar Witmarsum, waar hij de kisten van den Pastoor en Vicaris had opengebroken en daaruit de boeken van Martinus Luther en diens aanhangers had gehaald; het tweede eene veroordeeling en eed van Epe Bockes te Kollum, die den Grietman Ballinck Faesma in 1529 valschelijk verweten had omgekocht te zijn, om een vonnis tot zijn nadeel te vellen, waarom hij hem duizend duivelen in het lijf had gevloekt; en het derde een uitvoerige criminele sententie van 1527, ten laste van Dr. Petrus van Cammingha, wien zijne betrekking van Advokaat en Volmagt ten Landsdage, en de Keizerlijke privilegien, die hij als edelman genoot, ontnomen werden, met verbeurte eener geldboete van 800 Car. guldens, omdat hij smadelijk van den Stadhouders Raad gesproken en den Landsdag door een valsch rapport misleid had¹. Ook in de winteravondvergaderingen van 1866/67 werden weêr een paar belangrijke stukken door Buma medegedeeld, en wel het eerste een stuk van 1523, waarbij Tjaard van Burmania, Rentmeester van het Bildt, aan Karel V de heerlijkheid Heeg, Ylst en Hommerts verkoopt, die hij verkregen had van Jan van Wassenaar, wiens erven het nog bezaten als een vroegere gift van Hertog Albrecht van Beijeren; het andere een stuk van 9 July 1527, bevattende een nieuwe organisatie van het Friesche Hof². In de February-vergadering van 1869 deelde hij bijzonderheden mede omtrent huizen en gronden, welke het Bolswarder geslacht Jongama te Leeuwarden bezat, en gaf hij daarbij ophelderingen over het altaarstuk van Frans Minnema in Frieslands Kabinet van Oudheden bewaard; voorts deelde hij een vonnis mede van het Gerecht te Leeuwarden over een geschil tusschen Wyts Jongama en de pachters van gronden der huizen bij de Waag, ten nadeele der pachters uitge-

1 Zie ald. 1864/65 bl. 114.

2 Zie ald. 1866/67, bl. 158 volg.

sproken, die de betaling geweigerd hadden, op grond dat Wyts nagelaten had hun bij de betaling, als vroeger, een vetten ketel of maaltijd te geven, en een latere beslissing van hetzelfde Geregte van 1559, ten nadeele der eischeres geweest; terwijl hij later nog tot nadere aanvulling dezer bijdrage te kennen gaf, dat hem in de bij het Hof berustende Stadsproclamatieboeken onderscheidene grondpachten waren voorgekomen, bezwaard met een blank bekegeld; tot verklaring hiervan merkte hij op, dat, als de pachters kwamen om de pacht te voldoen, het gebruik medebragt, dat zij, aan tafel zittende, een braspenning gaven¹. Eindelijk in de Januaryvergadering van 1871 vestigde hij de aandacht op een stuk van 1492, mede bezegeld door Hidde van Camminga, pastoor te Anjum; hij opperde naar aanleiding daarvan de gissing, dat het jaartal 1472 in het Register van pastoors welligt foutief en 1492 zou moeten zijn; daar ook in het Register van aanbreng van 1511 een heer Hidde van Camminga, zijn huis en zijn leen te Dokkum voorkomen, vermoedde hij, dat deze eerst pastoor te Anjum en later te Dokkum zal zijn geweest². Dit onderwerp staat in verband met de vraag, wanneer de zoo hoogst merkwaardige eerste druk der Oude Friesche wetten moet zijn vervaardigd³.

Nu en dan vestigde Buma ook de aandacht op punten van tijdrekenkundigen aard. Zoo deelde hij in eene der winteravondvergaderingen van 1851/52 eene opmerking mede over den sterfdag van Graaf Karel van Brimeu, Heer van Megen, den 7 January 1572, en verklaarde de bijzonderheid, dat deze als reeds overleden vermeld wordt in een stuk, voorkomende in het *Charterboek*, III, 877, gedagteekend 15 Maart 1571, uit de omstandigheid, dat

1 Zie ald. 1868/69, bl. 181 volg.

2 Zie ald. 1870/71, bl. 204.

3 Zie daarover *Vrije Fries*, Dl. VII, bl. 362 volg. VIII, bl. 45 en 364 volg.

Paschen van dat jaar inviel op den 6 April, zoodat het jaar, hetwelk naar den stilus curiae, met Paschen aanving op 15 Maart 1572 nog 1571 genoemd werd¹. Later sprak hij over de verbeurdverklaring der goederen van Hendrik van Brederode, als niet geschied voor dat zijn vonnis was geveld, maar gedagteekend volgens den stilus curiae². En bij eene andere gelegenheid vestigde hij de aandacht op de uitdrukking: *de stijl 's Hof's van Utrecht*; en opperde de gissing, dat die stijl hierin zou hebben bestaan, dat men het jaar begon met eersten kerstdag, van welke wijze van tijdrekening in de 16^e eeuw in Friesland vele sporen voorkomen, en waarmede in verband staat de benaming van driekoningendag als *twaalfdag*, en de aanduiding van het tijdperk tusschen eersten kerstdag en driekoningendag door den naam van *de twaalf nachten*³.

Dat ook de oudheidkunde, zoowel de monumenteele, als de kennis van vroegere zeden en gebruiken, belangstelling bij hem vond, kan wel geen bevreemding baren. Reeds noemde ik zijn opstel over den ouden drinkhoren. Een en ander hiertoe betrekkelijk moet ik hier nog verder aanstippen. Het was op uitnoodiging van Buma, dat door het Friesch Genootschap in 1852 pogingen werden aangewend tot bekoming van een afschrift van den ouden gedenksteen aan den toren te Minnertsga, waarvan zeer foutieve lezingen bestonden⁴, en dat later van den fraaijen grafsteen van den beroemden Raadsheer Pieter van Dekema en Catharina van Loo, welke op het Oldehoofster kerkhof te Leeuwarden aan het licht was gekomen, eene afteekening werd vervaardigd⁵. Hij was het ook, die voorstelde, om in overleg met den Provincialen Archivaris, aan Gedeputeerde Staten te verzoeken, om op kosten der provincie af-

1 Zie *Verslagen*, 1851/52, bl. 372.

2 Zie ald. 1855/56, bl. 129.

3 Zie ald. 1863/64, bl. 69.

4 Zie ald. 1852/53, bl. 24.

5 Zie ald. 1861/62, bl. 43, 50.

teekeningen te laten maken van de in het Provinciaal archief aanwezige zegels, welk voorstel met een gunstigen uitslag bekroond werd¹. Soms gaf hij ook opmerkingen over oude zeden en gebruiken. Zoo vestigde hij de aandacht op het gebruik van het opsteken van de twee voorste vingers der regterhand bij de eedsaflegging, en opperde de gissing, of dit ook in verband zou kunnen staan met het aanraken van het hoofdhaar, blijkens de *oude Friesche wetten*, bij de Friezen in gebruik bij het afleggen van den boedeled². Bij eene andere gelegenheid wees hij op de overeenkomst in zeden en gebruiken tusschen Oud-Friesland en Oud-Engeland. Hij vestigde daarbij de aandacht op *het horspil in de patele*, den schotel met het horentouw, die op de Friesche maaltijden voorkwam, als sein, dat men weêr op buit moest uitgaan, terwijl blijkens een plaat in de *Illustrated London News* in Engeland oudtijds hetzelfde gebruik bestond, met dat onderscheid, dat men daar in plaats van het horentouw, een spoor in den schotel had³.

Een enkele maal begaf hij zich ook op taalkundig gebied, hoewel hij zich daar niet zoo goed thuis gevoelde als op historisch of oudheidkundig terrein. Zoo vond ik in de verslagen van het Friesch Genootschap eene verklaring van het woord *klezie* door hem gegeven, welk woord voorkomt in de *oude Friesche wetten* en in eene zeedijks-instructie van Burumerland, en zou moeten beteekenen de hekken, welke dwars over den zeedijk geplaatst zijn⁴. Later gaf hij eene verklaring der namen *Dola-en Scharne-goutum* en *Barrahuis*⁵, en van den vrouwennaam *Lisk*⁶, terwijl hij nog weêr bij eene latere gelegenheid eene opmerking over de benaming *Slagtedijk* mededeelde, welke hij in verband

1 Zie ald. 1860/61, bl. 394, 402.

2 Zie ald. 1858/59, bl. 293.

3 Zie ald. 1861/62, bl. 44.

4 Zie ald. 1852/53, bl. 11. Halbertsma heeft in zijn *Lexicon Frisicum*, p. 242 deze verklaring overgenomen.

5 Zie ald. 1857/58, bl. 243.

6 Zie ald. 1858/59, bl. 294.

wilde brengen met het Nedersaksische woord *Schlachte*, dat kaai of wal beteekent¹.

Meermalen vestigde Buma ook de aandacht op belangrijke handschriften en oude stukken, die zich elders in archieven of verzamelingen bevonden, doch op Friesland betrekking hadden, en gaf hij hierdoor aanleiding tot onderzoekingen en nasporingen van anderen. Zoo was het op zijn voorstel, dat in 1849 aan de leden der geschiedkundige afdeeling des Genootschaps een onderzoek werd aanbevolen naar een HS. van Bernardus Schotanus à Sterringa, bevattende eene beschrijving van Friesland, of althans bouwstoffen daarvoor². Later werd, op zijn voorstel, besloten een onderzoek in te stellen naar de staatkundige betrekkingen tusschen Zweden en Nederland, welke aanleiding gegeven hebben tot eene werving van krijgsvolk voor Zweedsche dienst in het jaar 1609. Uit resolutien der Staten van Friesland was hem gebleken, dat in dat jaar eenige schepen met manschappen en paarden uit Harlingen naar Zweden waren gezonden; doch het was geheel onbekend wat er van die troepen geworden was, en bijna even weinig was er bekend van de ligting zelve, waarvan slechts door weinige geschiedschrijvers met een woord melding wordt gemaakt. Het onderzoek dier zaak werd opgedragen aan Mr. J. Dirks, den toenmaligen Majoor W.J. Knoop en den Secretaris bij het Ministerie van Buitenlandsche Zaken, J.Z. Mazel; deze commissie wendde zich tot den toenmaligen Rijksarchivaris, Dr. R.C. Bakhuizen van den Brink, en ontving van dezen eene uitvoerige memorie over de staatkundige betrekkingen tusschen Zweden en Nederland van 1592-1609, bewerkt door Jhr. Mr. J.K.J. de Jonge³. Wat daaromtrent in de Resolutien van Gedeputeerde Staten voorkomt werd door Buma met eene inleiding en eenige toelichtende aantekeningen medegedeeld in de

1 Zie ald. 1864/65, bl. 115.

2 Zie ald. 1849/50, bl. 314.

3 Zie ald. 1853/54, bl. 57 en 61.

Vrije Fries, waarin ook de door De Jonge verstrekte inlichtingen werden opgenomen¹. In eene der winteravondvergaderingen van 1854/55 gaf hij een verslag van een HS. van het *Landboek van Martena*, hetwelk in het Rijksarchief bewaard wordt, en voegde daarbij den wensch, dat dit en andere HSS. mogten worden vergeleken met den afdruk van het *Landboek* in het *Charterboek*². Bij eene andere gelegenheid vestigde hij de aandacht op eene verzameling officieele brieven van het Hof van Friesland en den Stadhouders aan de Gouvernante en Alva onder den titel van *Correspondance de Frise* in het Rijksarchief te Brussel berustende. Op zijn voorstel wendde het Bestuur des Genootschaps zich tot den heer A. Pinchart, beambte aan dat archief, met verzoek om voorloopig eene lijst dier stukken te mogen erlangen, ten einde later, naar bevind van zaken, hetzij van alle, hetzij van sommige dier stukken kopien aan te vragen, welk verzoek evenwel niet het gewenschte gevolg had, omdat de vele werkzaamheden, waarmede de archiefbeambten overladen waren, het hun onmogelijk maakte de uitgebreide verzameling, uit niet minder dan zeven of acht folio banden bestaande, te onderzoeken. Later vestigde hij de aandacht op de rekeningen van de Rentmeesters der Domeinen in Friesland, tusschen de jaren 1515 en 1574, op het Rijksarchief te 's Gravenhage aanwezig. Hij toonde het hooge belang dier rekeningen aan en stelde voor, dat het Genootschap, in medewerking met den Provinciaal Archivaris moeite zou doen, om een tijdelijke verplaatsing dier stukken te verkrijgen. De pogingen hiertoe aangewend werden met een gewenschten uitslag bekroond³. Het was verder ten gevolge eener opmerking van Buma, dat door eene commissie uit het Genootschap eene vergelijking werd gemaakt van de on-

1 Dl. VII, bl. 195 volg.

2 Zie *Verslagen*, 1854/55, bl. 89.

3 Zie ald. 1858/59, bl. 284 volg. en 341.

derscheidene HSS. van den kronykschrijver Occo Scarlensis¹. Evenzoo gaf hij de aanleiding er toe, dat het Genootschap in het bezit kwam van eene fraaije kopy eener kaart van de Zuiderzee uit den atlas van Jac. van Deventer, op het Rijksarchief te Brussel voorhanden². Verder moet ik hier melding maken van een HS. getiteld: *Anecdota Frisiaca ad res ecclesiasticas catholico-romanas spectantia*, of eigenlijk *Historia stationum ecclesiarum in Frisia ab anno 1548 ad annum 1690*, toebehoorende aan den heer R. van Breugel Douglas te 's Gravenhage, hetwelk door Buma in eene der winteravondvergaderingen van 1860/61 ter tafel werd gebragt; met toestemming van den eigenaar werd hiervan voor het Genootschap eene kopy gemaakt; doch men oordeelde het HS. niet belangrijk genoeg om in zijn geheel te worden uitgegeven³. Bij eene andere gelegenheid vestigde Buma de aandacht op charters, bij F.A. von Langen, *Herzog Albrecht der Beherzte* aangehaald, welke in het archief te Dresden berusten, doch in het *Charterboek* ontbreken; op zijn voorstel werden pogingen aangewend, om daarvan kopieën te verkrijgen⁴.

Somtijds gaven ook bijdragen van anderen aan Buma aanleiding tot eene of andere wetenswaardige mededeeling. Zoo had in eene der winteravondvergaderingen van 1857/58 Jhr. Mr. S.W.H.A. van Beyma thoe Kingma eene voorlezing gehouden over de huistauxatien of afkopen, en daarbij inzonderheid de ordonnantien van 1582 en 1587 op dit stuk behandeld, waarbij hij vooral had doen uitkomen, dat het exceptionele maatregelen geweest waren, welke de toenmalige tijdsomstandigheden noodzakelijk hadden gemaakt. Naar aanleiding hiervan zette ook Buma

1 Zie ald. bl. 291 en voorts bl. 343, 390 en 411.

2 Zie ald. 1859/60, bl. 345 en voorts bl. 393 en 425 volg.

3 Zie ald. 1860/61, bl. 391 en 401, en verder 1861/62, bl. 44 en 1864/65, bl. 118.

4 Zie ald. bl. 402 en voorts 1861/62, bl. 36.

zijne denkbeelden over dit onderwerp uiteen, en merkte daarbij op, dat die ordonnantien, als zijnde uitgevaardigd door den Stadhouder en Gedeputeerden, inderdaad niet waren geëmaneed van de bevoegde magt, en dat het misschien daaraan mede is toeteschrijven, dat zij later in onbruik zijn geraakt¹. Later gaf eene mededeeling van den heer W. Eekhoff over een zeer oud merkwaardig zegel van Leeuwarden aan Buma aanleiding tot eenige opmerkingen over de drie parochien, waaruit die stad is ontstaan, en welke alle drie op het bedoelde zegel waren vertegenwoordigd door de afbeeldingen van O.L. Vrouwe, St. Vitus en St. Catharina, aan welke de hoofdkerken waren gewijd². In eene der winteravondvergaderingen van 1871/72 droeg Dr. J. Reitsma eene verhandeling voor over de lotgevallen der hervormde kerk in Friesland van 1580 tot 1618. Buma vestigde bij die gelegenheid de aandacht op de requesten, door de vluchtelingen naar Emden in 1567 bij het openbaar gezag in Friesland ingezonden, en vermeld bij Gabbema, en spoorde de belangstellenden aan tot een onderzoek, waar die stukken gebleven zijn³.

Eindelijk moet ik nog vermelden, dat sommige uitgaven van geschriften van anderen aan daartoe strekkende voorstellen van Buma, of aan door hem gemaakte opmerkingen te danken zijn. Zoo werd in 1854 op zijn voorstel door het Friesch Genootschap een verzoek aan Provinciale Staten van Friesland gerigt, om voor rekening der provincie een door den Archivaris J. van Leeuwen vervaardigd register op het charterboek aan te koopen en uit te geven, welk verzoek tot het gewenscht gevolg heeft geleid⁴. Het was verder op voorstel van Buma, dat bij de

1 Zie ald. 1857/58, bl. 241.

2 Zie ald. 1868/69, bl. 183.

3 Zie ald. 1871/72, bl. 212 volg.

4 Zie ald. 1853/54, bl. 56. Zie ook J. van Leeuwen, *Alphabetisch register of algemeen repertorium op het Groot Plakkaat- en Charterboek van Friesland*, Work. 1857. Inleiding, bl. XIII.

feestviering in 1863 en 1865, het lid des Genootschaps W. Eekhoff de bewerking op zich nam van de beide geschriften *Friesland in 1813* en *Friesland in 1815*, welke belangrijke bijzonderheden bevatten betrekkelijk de geschiedenis van dien tijd¹, dat later bij de herdenking van den slag van Heiligerlee Dr. W. Bisschop, destijds nog te Leeuwarden woonachtig en medelid van het Genootschap, het aandeel der Friezen in de gebeurtenissen dier dagen schetste², en dat wederom bij de feestviering op 1 April 1872 W. Eekhoff de pen opvatte en een artikel in de *Leeuwarder Courant* van 31 Maart leverde onder den titel: *de Friesche Watergeuzen bij de inneming van den Briel in 1572*³. Evenzoo was de herdruk van Dr. K. von Richthofen's *lex Frisionum* uit de *Monumenta* van G. Pertz, met de verhandeling van Mr. B.J. baron Lintelo de Geer over de zamenstelling dier wetgeving, welke voor rekening van het Friesch Genootschap in 1866 verscheen, het gevolg van een voorstel van Buma⁴. Ook mijn opstel: *De statuten en privilegien van het schuttersgild te Franeker*, opgenomen in *De Vrije Fries*⁵, had zijn ontstaan te danken aan de omstandigheid, dat Buma de aandacht had gevestigd op de belangrijke ordonnantie van 1462⁶. Eindelijk noem ik hier nog het belangrijk werk van mijn' zwager Dr. E. Verwijs, *De oorlogen van Hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der 14e eeuw, naar onuitgegeven bescheiden*, uitgegeven door het *Historisch Genootschap te Utrecht* in 1869. In het voorbericht zegt de schrijver: 'Een stuk in den *Navorscher* ,

1 Zie *Verslagen*, 1862/63, bl. 63 volg. 1864/65, bl. 120.

2 Zie ald. 1867/68, bl. 166 en het opstel: *De slag bij Heiligerlee* in *De Vrije Fries*, Dl. XI, bl. 395 volg.

3 Zie *Verslagen*, 1871/72, bl. 212.

4 Zie ald. 1863/64, bl. 86, voorts 1864/65, bl. 119 en 1865/66, bl. 139.

5 Dl. XI, bl. 203 volg.

6 Zie *Verslagen*, 1863/64, bl. 89.

DI. XIII was de eerste aanleiding tot het onderzoek door mij ingesteld', en nu moet ik hierbij opmerken, dat Buma in eene der winteravondvergaderingen van 1862/63, de aandacht op dat stuk had gevestigd en er op gewezen had, dat deze periode uit onze geschiedenis nog allezins nadere toelichting vereischte¹. Ik acht het niet onwaarschijnlijk dat die wenk Verwijs tot zijn onderzoek heeft genoopt, en mogt dit al niet het geval zijn, dan is door de uitgave van zijn geschrift voorzeker aan Buma's wensch voldaan; het is mij dan ook bekend, dat hij met dezen arbeid zeer ingenomen was, en in een zijner laatste geschriften, nl. dat over Schiermonnikoog, heeft hij daarvan ruimschoots gebruik gemaakt.

Langen tijd genoot Buma eene goede gezondheid, wat hij echter ook wel voor een goed deel te danken had aan zijne zeer geregelde en matige levenswijze en aan zijn kalm gemoedsbestaan; doch het laatste jaar van zijn leven heeft hij zeer geleden aan een pijnlijke kwaal, die zich reeds eenige jaren vroeger had geopenbaard, waarom hij dan ook reeds in 1865 eene badreis naar Wildungen nabij Kassel had ondernomen, die destijds een goeden uitslag schijnt gehad te hebben. Vooral in de laatste maanden van 1872 was hij zeer lijdende en schenen zijne krachten snel te verminderen; evenwel leefde hij in 't voorjaar van 1873 weêr wat op, herdacht nog zijn vijftigjarig doctorschap en vierde kort daarna, zooals ik reeds in den aanvang dezer levensschets mededeelde, schijnbaar tamelijk welvarend zijn gouden bruiloft, maar dit was de laatste flikkering aan zijn levensavond. Een tweede badkuur te Wildungen kort daarna beproefd bragt geen herstelling aan; na een kort verblijf aan de badplaats keerde Buma zieker en zwakker terug dan hij derwaarts vertrokken was.

1 Zie ald. 1862/63, bl. 71, en voorts 1865/66, bl. 136, 1866/67, bl. 157, 1867/68, bl. 167.

Eenigen tijd later gaf hij gevolg aan een reeds vroeger opgevat voornemen om zijn eervol ontslag te vragen als President van het Geregts-hof van Friesland, in te gaan met October; hij heeft echter dat tijdstip niet mogen beleven, en ontsliep zacht en kalm in den avond van 10 September 1873. Den 15^{en} dier maand werd hij op de door zijn vader aangelegde familiebegraafplaats te Weidum ter aarde besteld. Onder de kernspreuken, die hij dagelijks voor oogen had, waren ook de woorden uit den *Prediker IX*, 10: 'Alles wat uwe hand vindt om te doen, doet dat met uwe magt; want er is geen work, noch verzinning, noch wetenschap, noch wijsheid in het graf, daar gij heen gaat', en de woorden uit het evangelie van Johannes IX, 4: 'Ik moet werken... zoolang het dag is; de nacht komt, wanneer niemand werken kan'. Wel is hij daaraan zijn geheele leven door gedachtig geweest.

Het medegedeelde heeft, geloof ik, reeds eenige der meest sprekende karaktertrekken van Buma doen kennen. Wil men een indruk van zijn geheele beeld, dan meen ik den merkwaardigen man zoo te mogen schetsen. Hij was een man uit één stuk, zijne gebreken en kleine zwakheden, - wie heeft ze niet? - hingen naauw samen met zijne uitstekende hoedanigheden. Zijn eenigzins hoekige persoonlijkheid was meer geschikt, om eerbied en achting in te boezemen, dan om aan te trekken. Onvermoeide dorst naar kennis, degelijkheid en naauwgezetheid in al wat hij verrigtte, groote orde, spaarzaamheid en matigheid waren de hoofdtrekken van zijn wezen. In 't huiselijk leven het beeld van den Romeinschen paterfamilias, die tucht en regel handhaafde, was hij ook in zijne maatschappelijke omgeving de man van het gezag, die in het gevoel zijner waarde, wel eenige neiging had om heerschappij te voeren. Najverig op zijne regten was hij een Vrije Fries in zijn hart.

Leeuwarden, Mei 1874.

I. Telting.

Levensbericht VAN Mr. Joost Hendrik Burlage.

Meestal worden de hechtste vriendschapsbanden in de jeugd gesloten. Dat was over het algemeen ook bij mij het geval. Met de meesten, met welken ik het voorregt had of nog heb op vertrouwelyken voet om te gaan, werd ik reeds op de banken der lagere school bevriend, of, in wijderen kring, gedurende den schoonen en ongedwongen tijd van het Leidsch Studentenleven. - Doch met Burlage, die te Utrecht gestudeerd had en mij in leeftijd eenige jaren vooruit was, geraakte ik eerst later in kennis. Dit was kort na mijne vestiging te Amsterdam in 1838. En niet slechts gedurende de twintig jaren, welken ik daar in verschillende betrekkingen doorleefd heb, maar ook nadat mijne openbare bedieningen mij genoopt hadden het mij dierbaar Amsterdam te verlaten om naar de Hofstad terug te keeren, tot aan zijn dood toe, bleef mijne verhouding tot hem ongestoord dezelfde, en vond ik telkens, wanneer wij elkander na kortere of langere tusschenpozen terugzagen, in hem altijd den trouwen, hartelijken vriend terug. Door het stellen van een beknopt levensbericht van den man, wien ik achting toedroeg, voldoe ik derhalve aan de in-

spraak van mijn hart. Veelmalen heb ik, onder lief en leed, een blik mogen slaan in zijn karakter. Welnu, deze indruk is mij daaruit achtergebleven: dat Burlage was een trouw mensch, vroolijk van aart, meestal opgewekt van geest, goed van hart en dweepende met elk goed denkbeeld, hetwelk hij gaarne zag verwezenlijkt.

Hij werd op 19 Februarij 1806 te Amsterdam geboren uit het huwelijk van Joost Rudolph Burlage en Hendrica Wieman. - 19 Februarij: die datum is algemeen in den lande bekend als de verjaardag van onzen Koning Willem III, die op dien dag van het jaar 1817 geboren werd. Die toevallige verjaring op denzelfden dag was trouwens niet de eenige band, welke hem aan den Koning hechtte. Hij was van zijne vroege jeugd af een warm voorstander van het Huis van Oranje; hij kwam later, vóór 1848, in kennis en betrekking met den toenmaligen Kroonprins; en Willem de Derde, als Koning, heeft op de meest vereerende wijze getoond de trouw en gehechtheid van Burlage op prijs te stellen en vorstelijk te willen erkennen. Op de vele vereerende blijken daarvan kom ik later terug.

Op het instituut van Van Kinsbergen te Elburg ontving hij het gewoon lager onderwijs dier dagen; en daar leerde hij een paar schoolmakers kennen, die altijd zijne vrienden gebleven zijn, B.W.A.E. Baron Sloet tot Oldhuis en Jhr. P.A.J. Beelaerts van Blokland. Men den laatstgenoemde kwam hij gelijktijdig op die school, was hij altijd in dezelfde klasse geplaatst, ging hij gelijktijdig naar de Utrechtsche hoogeschool, en diende hij, als vrijwilliger in 1830 en 1831, in hetzelfde regiment. Sloet tot Oldhuis, die zich door lust tot de letteren en door dichterlijken zin tot Burlage voelde aangetrokken, verplaatste zich eens, in latere jaren, in verbeelding bij eene *beek bij Elburg*, kabbelende langs het landelijk *Oldenbroek*, het landgoed, waar hij in zijne kinderjaren zoo vaak met zijnen vriend had rondgedoold,

Waar zij, vrij en ongedwongen,
 Nog als knaapjes speelden, sprongen,
 Waar ze, omgeven door natuur,
 Aan hunne eerste levensklimmen
 Reeds het vonkje voelden glimmen
 Van het heilig dichtervuur.

Hij noodigt daarin Burlage, tot wien hij die dichtregelen rigtte, uit, om nu, nadat er sedert die kinderjaren een halve eeuw verlopen was, nog eens daar bij hem te komen, om zich te zamen in die velden en groene dreven te verlustigen in de herinnering aan dat zoet verleden. 'Dichter - zoo roept hij hem toe -

Dichter! o, verlaat de *beurs*
 Voor de velden, zoo vol geurs,
 Zoo vol tinten, zoo vol zangen,
 Waar het alles looft en prijst,
 Waar in zalen, groen behangen,
 't Leven *boven pari* rijst.

Burlage antwoordde met een vers van hetzelfde *metrum*, dat, als weêrklank op dat van Sloet, daarachter geplaatst en mede opgenomen is in den bundel, door dezen in 1869 voor zijne vrienden bestemd en getiteld: ' *Uit mijn dichterlijk leven* ' (*buiten den handel*). Burlage geeft daarin te kennen, dat het hem, hoe ook gehecht aan de herinnering dier kinderlijke jaren, toch verkieslijk voorkomt te wachten tot het halve eeuwfeest van hunnen studententijd aan Utrecht's hoogeschool, toen zij door de zucht naar poëzy werden gedreven en Sloet vooral met Schiller, hij meer met Huygens dweepte; toen Van Lennep's *herder op het slagveld bij Cannae* , Borger's *lied aan den Rhijn* , Nieuwland's *Orion* en Körner's *krijgsliederen* hen ontgloeiden. Hij verzekert, hoe 't hem verkwikt, te midden der beslommeringen van zijn prozaïsch werk, door de toonen der lier van zijn' ouden vriend in gedachte zich weêr eens

verplaatst te gevoelen in die wereld van jeugdige idealen, en roept hem toe:

Geef dan, Sloet! uw reeks van zangen
 (Velen, die er naar verlangen,)

Veil ann 't luttel vriendental,
 Dat ons overleven zal.
 'k Zal U op uw voetspoor volgen;
 'k Zal mijn zwakke poëzij,
 Door den stroom des tijds verzwolgen,
 Weer herzaâmlen, zooals gij.

Sloet gaf aan die aansporing gehoor en gaf voor zijne vrienden, dus buiten den handel, in 1873 zijn bundeltje, getiteld ' *Herfstdraden* '. Waarom Burlage zijne belofte niet vervulde, zal later blijken. Keeren wij, na dezen uitstap, tot zijne jongelingsjaren terug.

Aanvankelijk schijnt het plan niet geweest te zijn, dat hij de Academie zoude bezoeken; althans hij was op veertienjarigen leeftijd eenigen tijd werkzaam bij den Burgemeester van Zeijst, toen zijne ouders een buitenverblijf aan de Bilt bewoonden. Eerst op zijn twintigste levensjaar, in 1826, werd hij student aan de hoogeschool te Utrecht, en daar was hij weldra in zijn volle kracht. Wie zijner tijdgenooten sprak later niet altijd met ingenomenheid over den geestigen Joost Burlage? Dichter van aanleg en opgewekt van geest, voelde hij zich regt te huis in die onbezorgde wereld, van welke hij, na eene interruptie van een jaar aan de verdediging van 't Vaderland gewijd, eerst in 1833 noode afscheid nam, toen hij tot Meester in de regten werd bevorderd. Hij was er de geliefde leerling en vriend van professor Adam Simons, wien hij later genoemd heeft

'den vaderlijken vriend en leidsman zijner schreden,
 Wiens taal zijn zwakke jeugd vaak wijze lessen gaf'.

Hij sloot er hechte banden van vriendschap met diens voortreffelijkste leerlingen, waaronder het hier genoeg zij

te noemen Vorsselman de Heer en Agnites Vrolik Ieder kende hem daar, den levendigen stotteraar; want dát gebrek in zijn spraakorgaan bleef hem zijn geheele leven bij. Maar was de hakkelaar eens door het vuur van zijnen geest weggesleept, dan kon hij dikwijls vlot en onbelemmerd iets voordragen, dan vergat men voor eenige oogenblikken dat gebrek, hetwelk daarna spoedig zich weder liet bespeuren, en waarmede hij zelf de eerste was te schertsen, of over welks dwaze gevolgen hij een tal van aardigheden wist te vertellen.

Toen in 1830 de oproevaan in de Zuidelijke gewesten van het toenmalig zoo schoon Koninkrijk der Nederlanden werd ontrold, en toen Willem I, het gesammel der groote Mogendheden op de Londonsche conferencie moede, door de noordelijke provincien zijn ‘*Voorwaarts!*’ klinken deed, stroomden van alle kanten vrijwilligers toe om, zoo noodig, den vaderlandschen grond te beschermen, of liever om, gelijk men toen hoopte, het Belgisch oproer met de wapenen te beteugelen. De loop der toenmalige gebeurtenissen is te overbekend, dan dat ik het zoude wagen daarover hier uit te wijden. Dat alles behoort tot de geschiedenis, en dat gebeurde wordt vaak nog door velen, niet het minst door onbevooroordeelde Vlamingers, zeer betreurd. Maar, wat ik hier melden moet, is, dat reeds vóór dat de studenten onzer drie hoogeschoolen, voorzooverre zij niet, huns ondanks, door ouders of voogden daarvan werden teruggehouden, zich tot vrijwilligen dienst in afzonderlijke Corpsen hadden verbonden, Joost Burlage de eerste was om vrijwillig de wapenen aan te gorden. Ofschoon hij vroeger als dienstplichtig loteling voor de nationale militie wegens een lichaamsgebrek voor den dienst was afgekeurd, werd hij, wegens de buitengewone omstandigheden des lands, reeds op 27 September 1830 als vrijwilliger aangenomen en ingelijfd bij het regiment lanciers, van waar hij, eerst tot brigadier, weldra tot wachtmeester

titulair bevorderd, na den Tiendaagschen Veldtogt, waarin hij veelmalen in het vuur was geweest, tegelijk met de studentencorpsen met onbepaald verlof terugkeerde om aan de Academie den afgebroken loop zijner regsgeleerde studiën te hervatten. Hij wend er tot *doctor juris* gepromoveerd op 13 Maart 1835; en zijn vriend L.J. Hora Siccama teekende eene aardige *Stichtsche schoolprent*, waarin in een twintigtal tafereelen, alle met verzen van Burlage daaronder, het studentenleven van de komst als *groen* af tot aan het laatste *Vaarwel* bij het verlaten der Academie plastisch is voorgesteld. Met het oog op den werkkring, die hem wachtte, had hij tot stof zijner dissertatie gekozen: *de proxenetis, praesertim Amstelodamensibus*. De *Amsterdamsche makelaars*: o, wat moest zijn dichterlijke geest zich plooijen naar de omstandigheden! Wat zou het werken om zijn dagelijksch brood in dien echt prozaïschen werkkring als lid der firma Burlage & Zoon, nu voortaan zijne bestemming, de vleugelen zijner verbeelding gaan kortwieken!

In 1836 verscheen zijn bundel gedichten, getiteld: *Herinneringsoffer*, door den Utrechtschen Academiedrukker Altheer uitgegeven. Die bundel bevat gelegenheidsverzen, gedichten vroeger in den studenten-almanak geplaatst, krijgsvangen door de gebeurtenissen van 1831 ontlokt, en eindelijk verzen in den trant van Huygens. Deze laatste verraden zijne groote vertrouwdheid met dien puntigen schrijver, wiens dichttrant door Jer^o de Vries onnavolgbaar was genoemd: toch is hij in die navolging meesterlijk geslaagd. Dat *Herinneringsoffer* is te algemeen bekend, dan dat ik het noodig of gepast oordeel er te dezer gelegenheid schoone stukken uit aan te halen. Slechts dit enkele; in gezegden trant van Huygens beschrijft hij er, onder meerdere schetsen, *een beunhaes in actijen*. Men denke daarbij aan een *Commissionair in effecten*, in onderschei-

ding van een door het bestuur aangestelden *makelaar*. Hij teekent hem o.a. als iemand,

'Die dood blijft op een *quart*, maar van een *achtste* leeft,
 Dat van syns meesters geld hem aan de vingh'ren kleeft;
 Hij wordt voor tonnen gouds betaelt met schraele duyten,
 Sjouwt torf voor andren op, en stoockt de mulle kluyten.
 Syn naem staat andren veijl; syn daeghen syn niet syn -
 Ick *koop* en ick *verkoop* is 't eeuwich refereijn ... enz. enz.

Dat hij door de openbaarmaking van zulk een vers opgang maakte bij de heeren van de beurs, zoude ik niet durven beweerden; doch men leerde al spoedig den dichter als een te goed mensch kennen, om hem niet ras die spotternij te vergeven. Nadat hij in Mei 1837 Commissionair in effecten was geworden, breidden zijne kantoorzaken zich langzamerhand uit; en alles ging hem naar wensch, toen hij, op 't einde van 1846, door een Duitschen bedrieger, die zich eenigen tijd te Amsterdam had nedergezet en zich overal voorgedaan had als Agent der Berlijnsche Seehandlungs-Sociëteit, door middel van een' valschen wissel voor de aanzienlijke som van *veertig duizend* gulden werd opgeligt. Ik was destijds Officier van Justitie en herinner mij levendig, welke bemoeijingen en verdrietelijkheden die zaak aan Burlage berokkend heeft. Na door de Justitie zekerheid te hebben bekomen, dat de dader, die zich Gorgas genoemd had, zich te London ophield, begaf hij zelf zich derwaarts, vergezeld door eenen inspecteur van policie, ter opsporing van den *falsaris*, of, voor 't minst, ter terugbekoming van diens buit. Bij zijne komst te London vernam hij, dat Gorgas juist daags te voren naar Liverpool was vertrokken. Hij reist onverwijld daarheen, doet onderzoek en ziet den misdadiger, dien hij terstond herkent, staande op het dek van een stoomschip, dat op het punt is van vertrek naar Noord-America. Hij roept de hulp in van den Nederlandschen Consul. Deze is op dien

dag van huis. De beambte aan het consulaat, die inmiddels de zaken waarneemt, verklaart zich onbevoegd tot het verleenen der verlangde hulp, - en zoo ziet hij, staande aan de reede, den schelm met zijn buit ongedeerd vertrekken. Die ramp heeft hem, die niet rijk was, opofferingen gekost, waaronder hij vele jaren gebukt ging; hij ondervond daarbij op onbekrompen wijze den steun van zijnen schoonvader. Liever wilde hij het noodigste ten offer brengen, om terstond het geheel bedrag van den wissel uit eigen middelen te voldoen, dan zich uit de verlegenheid tijdelijk te redden door iets, hoe gering ook, daartoe aan te wenden uit vele en groote waarden, die hij van anderen onder zich had. Dat is, het moet erkend worden, niets meer dan betamelijk; toch is zijne handelwijze in den tijd, dien wij beleven, niet onwaardig te worden vermeld. Zij staaft, dat Burlage is geweest een *stipt eerlijk* man; en op dien lof is nooit door iemand iets hoegenaamd kunnen worden afgedongen. Zijn vroolijke aart kwam, gelijk bij alle slagen die hem troffen, spoedig weder boven. Zoo ging hij, nadat hij de *Cambria*, met de hem ontstolen geldsom aan boord, had zien wegstoomen voor de reis naar New-York, met den inspecteur van politie naar de voorstelling van een Americaansch tooneelgezelschap te Liverpool, en gaf hij, te Amsterdam teruggekeerd, eene aardige analyse van het vreeselijk drama, dat op dien avond was opgevoerd, in het eerstvolgend nummer (Januarij 1847) van het *Algemeen Letterlievend Maandschrift*.

Voor het Hollandsch tooneel, waarvan hij een groot voorstander was, heeft hij vele stukken bewerkt, deels vertalingen, deels vrije navolgingen. Het zij voldoende de volgende titels er van op te geven: ‘ *Zij is krankzinnig* ’. - ‘ *Arthur, of 16 jaren later* ’. - ‘ *Maurice* ’. - ‘ *Clemence, of de dochter van den advokaat* ’. - ‘ *Marcel* ’. - ‘ *Vreugde baart angst* ’. - ‘ *Kruiwagens* ’. - ‘ *Mama* ’. - ‘ *De eerste bruidsdag* ’. - Meermalen leverde hij de op de

omstandigheden des tijds doelende coupletten, welke *Thomasvaér* in *Kloris en Roosje* jaarlijks eenmaal als Nieuwjaarswensch pleegt voor te dragen; en menig jaar werd de Amsterdamsche burgerij verrast door flinke verzen onder de prenten van nachtwacht of torenwachter; want door het daaraan geven van een meer behaaglijken vorm, dan meestal aan die stukken eigen is, poogde Burlage goed zaad te strooijen daar, waar de dichter J.P. Heije dit insgelijks met zijne volksliederen beproefde.

Toen ik in 1848 een *Encomium Gulielmi I*, in latijnsche *hexameters* en *pentameters*, gemaakt en hem had medegedeeld, maakte Burlage er eene vertaling van in een Hollandsch gedicht, dat zoo goed uitviel, dat het mij deed besluiten, om ons beider werk onder vrienden en bekenden te verspreiden. Het boekje kwam, op mijn verlangen, niet in den handel; voor den roem van mijn vriend was dit besluit zeker het minst voordeelig.

Het schoonste eereteken, dat hij zich verworven heeft, was de oprigting der Vereeniging *het Metalen Kruis*, en, zoolang het Monument op den Dam de Hoofdstad zal versieren, verdient Burlage's naam in de herinnering voort te leven. Koning Willem I had, na afloop van den Tiendaagschen Veldtogt, bij besluit van 12 Sept. 1831 de orde ingesteld van *het Metalen kruis*, te vervaardigen uit het geschut, bij Hasselt op de Belgen veroverd, om tot een blijvend aandenken te strekken voor leger en zeemacht, schutters en vrijwilligers, die de wapenen hadden gedragen. In 1852 rees bij Burlage het denkbeeld op, om, nu er in de verloopene twintig jaren reeds zoo menig voormalig wapenbroeder door den dood was weggemaaid, de gerechtigden tot het Metalen Kruis door een' nauweren broederband te vereenigen en hij deelde dat denkbeeld mede aan een' even warmen vaderlander, E.W. van Dam van Isselt. Deze was vol geestdrift voor het plan, doch begreep, dat de Vereeniging behoorde te worden opgericht in de Hoofd-

stad, en liet dus, daar hij zelf daar niet woonde, de verdere regeling der zaak{, welke met tal van moeilijkheden en tegenwerking zou te kampen hebben, aan Burlage over, die weldra in de Heeren F.C. Zillesen en M. Brandon Mondolpho ijverige medestanders vond. In April 1853 werd de afdeeling *Amsterdam* gevestigd, met Zillesen als voorzitter en Burlage als secretaris. Op haar verzoek nam de Koning welwillend het Beschermheerschap op zich over de Vereeniging, welke zich nu ten doel stelde om ook op andere plaatsen des lands afdeelingen in het leven te roepen, tot vriendschappelijk verkeer, tot opwekking van den vaderlandschen zin en tot voorbereiding eener algemeene reunie, in 1856, 25 jaren na den Tiendaagschen Veldtocht, te Amsterdam te houden. De Koning benoemde een tiental mannen van invloed, wier namen goeden klank hadden in den lande, tot vorming van het *Hoofdbestuur* der Vereeniging, van welken het genoeg zij hier te noemen Z.K.H. prins Hendrik der Nederlanden, president, Van Dam van Isselt, en Falck en Burlage, als eersten en tweeden Secretaris. Na de vestiging van zulk een Hoofdbestuur was het niet te verwonderen, dat er telkens nieuwe afdeelingen in verschillende provinciën werden opgericht. Weldra waren er meer dan *veertig*, waaronder een tweede in de Hoofdstad zelve, in latere jaren nog met eene derde afdeeling aldaar vermeerderd. Het is niet te gelooven, wat Burlage in die jaren al gewerkt, geschreven en gezwoegd heeft tot verwezenlijking van zijne hoofdgedachte, de oprigting van een gedenkteeken ter verlevendiging van den Volksgeest van 1831. Op het einde van 1854 werd de prijsvraag voor het ontwerp van zoodanig monument uitgeschreven, en vijf maanden later werd van de plannen, door zestien mededingende kunstenaars ingezonden, dat van den Heer M.H. Tetar van Elven bekroond. In December werd op den Dam de eerste steen gelegd door een burger-weesjongen, bij welke gelegenheid Van Dam van

Isselt en de toenmalige Burgemeester, steller van dit levensbericht, het woord voerden, doch Burlage zelf zich op den achtergrond hield. 'Hoe meer nu de zaak marcheert', (zoo schreef hij mij op een' dier dagen,) 'hoe meer ik mij van lieverlede naar den achtergrond terugtrek. Ik wil de oppositie ook daardoor beschamen, door te toonen, dat ik vier jaren voor een *beginnel* gesjouwd heb, niet tot eigen glorie'. Had ik in mijne betrekking dikwijls gelegenheid om hem in zijne moeilijke taak eenigzins te helpen, den krachtigsten steun vond hij in zijn' ouden vriend, den toenmaligen Minister Vrolik. En steun had hij inderdaad noodig bij den kleingeestigen tegenstand waarmede sommige dagbladen, de bedoelingen der Vereeniging miskennende, den grondlegger dier Vereeniging toen dagelijks griedden. Maar al onthield hij zich zooveel mogelijk van openlijke bemoeijingen, toch kon hij zich niet geheel onthouden van elk openlijk aandeel bij alle gelegenheden. Zoo hadden op 5 Febr. 1856 - den 25sten verjaardag van den heldendood van Van Speijk - vele zeeofficieren zich tot een herinneringsfeest vereenigd, toen de geestdrift ten top steeg op het hooren van eenige door hem voorgedragen kernachtige dichtregelen ter eere van dien held, die weleer in het Burgerweeshuis was opgevoed en daar het bekende buis met de kleuren *zwart* en *rood* had gedragen. Men drong bij hem aan op de bekendmaking dier dichtregelen en hij voldeed daaraan door ze in te lasschen in het derde tafereel van zijn straks te vermelden gelegenhedstukje. Onze Koning was door die fiksche regelen zoo getroffen, dat Zijne Majesteit last gaf om ze op een wit marmeren plaat te doen beitelen en die plaat te doen stellen onder het monument, dat op de jongens-binnenplaats van het Burgerweeshuis tot aandenken aan Van Speijk reeds vroeger was opgericht. Wie die binnenplaats bezoekt, kan daar nu de volgende regelen lezen,

nu eens met zwarte, dan weder met roode letters in het marmer gegrift:

Aan Amstels burgerwees, wiens ridderlijke hand
 Voor de eer van Vorst en Vaderland
 De lont sloeg in het kruit, ten koste van zijn leven; -
 Aan hem, die Neêrlands vlag, geschonden en verscheurd,
 Aan de overmagt niet veil kon geven
 Dan in zijn bloed gekleurd! -
 Van Speijk heeft, trouw tot in den dood,
 En trouw aan 't kleed, als kind gedragen,
 Zijn vlag, bij 't laatst Vaarwel! gedoopt in 't zwart en rood,
 En zóó den euvelmoed in 't aangezicht geslagen: -
 Toen was de driekleur 's vijands buit,
 Half rood geverwd in 't bloed, half zwart gebrand in 't kruit!

(27 Augustus 1856.) J.H. BURLAGE.

Op dien datum, onder het bovenstaand gedicht geplaatst, had de plegtige onthulling plaats van het gedenkteeken op den Dam, met het beeld der *Eendracht* op de spits, in tegenwoordigheid van Z.M. den Koning, en Z.K.H. prins Hendrik, van het *Hoofdbestuur* en *alle* afdeelingen van *het Metalen kruis*, en van een tallooze schare uit alle rangen en standen. De schoone taal van Van Dam van Isselt, wiens forsche stem van de feesttribune over het met duizende menschen bezaaide Damplein goed werd verstaan, de kernachtige woorden, in antwoord daarop door den Koning gesproken, waarop eene warme toespraak van prins Hendrik volgde, en eindelijk de woorden, waarmede de Burgemeester het Monument voor de stad overnam, dat alles staat opgeteekend in het *G e d e n k b o e k* dier feestviering van onze geachte schrijvers S.J. van den Bergh en W.J. Hofdijk, waarin ook de flinke toespraken zijn opgeteekend, op den vorigen feestdag door de Heeren F.C. Zillesen en L.H. Kühn gehouden. En onder dat alles bleef hij, die de ziel van het feest was, bescheiden onder de menigte, slechts met allerlei beschikkingen voor de goede orde ijverig in de weer.

Op den vóóravond van die plegtige onthulling werd ten tooneele opgevoerd ‘*Onthoudt uw dag*’, een gelegenheidsstuk in vier bedrijven, hetwelk door Burlage, te midden van allerlei beslommeringen, in weinige nachten was gemaakt en in allerijl door de acteurs ingestudeerd. Als dramatisch gewrocht moge het geene groote kunstwaarde hebben, als gelegenheidsstuk voldeed het uitstekend, bij de algemeene stemming van het publiek en vooral van de leden van *het Metalen kruis*. Nog staat het mij levendig voor den geest, hoe het daarin gevlochten lied der *jagers van Van Dam*

‘Wij vrije jagers van Van Dam,
Hoerah!
Die met ons meê de buks opnam,
Hoerah!
Op 't voorbeeld van dien Groot-Majoor
Ging 't lustig heg en struiken door,
Voor Vaderland en Koning,
Hoerah!’

de algemeene geestdrift ontvlammen deed, en hoe die geestdrift in oorverdoovende toejuichingen losbarstte bij de woorden van het vierde couplet:

‘Als vrije jagers streden wij,
Hoerah!
Lang leev' Majoor Van Dam er bij!
Hoerah!’

toen de zamengepakte toeschouwers in de *loges* en in het *parterre* eenparig oprezen, wuivende en jubelende ter eere van den wakkeren Van Dam van Isselt, die, hoe ook anders welbespraakt en als uitstekend redenaar bekend, met tranen in de oogen daar zat, als verpletterd onder zulk eene ovatie.

Uitnemend schoon is de dichterlijke toewijding aan de Vereeniging ‘*het Metalen kruis*’, door Burlage vóór dit tooneelstuk geplaatst, toen het later voor de leden gedrukt en uitgegeven werd.

Behalve het reeds vermeld *Herinneringsoffer*, de opgenoemde dramatische vertalingen en het laatstgenoemd tooneelstuk, kwamen nog de volgende stukken van zijn hand in het licht:

‘*Academische tafereelen bij het tweede eeuwfeest der Utrechtsche Hoogeschool*’,

‘*De nieuwe beurs van Amsterdam*’. 1845.

‘*Iets over den Zeeuwschen dichter Beronicus*’.

‘*Aan den zwaar verminkten zeeman J.C. Pieper*’. 1856.

(te zijnen voordeele uitgegeven.)

‘*Metalen-kruis-mijmeringen van een hardnekkig zondaar*’. 1858.

‘*Aan Neêrlands laatste vlag op het grondgebied van België*’. - Toen daartegen eene reclame gerigt was door Jhr. H.A. van Karnebeek, erkende hij niet te hebben gedacht aan de toenmalige bezittingen te Lillo en Liefkenshoek, en gaf hij, bij den herdruk, er den titel aan: ‘*Aan Neêrlands laatste vlag op de Citadel van Antwerpen*’,

‘*De fraternisatie tusschen het IJzeren kruis*’ (van België) ‘*en het Metalen kruis*’.
(ter ontrading eener te naauwe verbroedering tusschen die oude strijders.)

‘*Aan de mannen van Naarden met de zilveren médaille*’. 1863.

‘*Eene stem uit het Metalen Kruis aan het ramtorenschip Prins Hendrik der Nederlanden*’. 1867.

Toen, vijf jaren na het groote Amsterdamsche feest van 1856, er eene reunie van de Vereeniging te Utrecht gehouden werd en men daar zijn tooneelstuk wilde opvoeren, ontried hij dit, doch maakte hij daarvoor een gelegenheidsstukje: *de laatste droom van Sjoerd Zeepema*.

Hoe hij schrijven kon, als edele verontwaardiging zijne pen bestuurde, heeft hij eenmaal getoond in zijne *Inspectie over de zes jaren te paard, van den gewezen dragonder P. Dekker Jr.* (te Amsterdam uitgegeven in 1852), waarin de eer van den militairen stand, door dien man aange-

rand, met klem werd gehandhaafd door den *gepasporteerden Onderofficier der Cavallerie*.

Al kwam hij, door zijne kantoorzaken gebonden, niet op de algemeene jaarvergaderingen van de Leidsche Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, waarvan hij in 1855 lid was geworden, toch heeft hij zich jegens haar verdienstelijk gemaakt door het stellen van twee zeer lezenswaardige levensberichten: van E.W. van Dam van Isselt, in 1860, - en W.T. d'Auzon de Boisminart, in 1870. -

Reeds in den aanvang van dit opstel werd vermeld, dat onze Koning de verdiensten van Burlage waardeerde. Ten bewijze daarvan moge thans worden aangevoerd, dat toen Zijne Majesteit op 21 Maart 1849 den troon had aanvaard, Burlage de eerste was, die met het *ridderkruis der orde van den Nederlandschen Leeuw* werd vereerd, nog vóór de plegtige inhuldiging des Konings op 12 Mei van dat jaar, bij welke gelegenheid meerdere personen tot ridders dier orde benoemd of tot hoogere rangen daarin bevorderd zijn. Hij ondervond de afgunst van menigeen over zulk eene onderscheiding, den eenvoudigen makelaar te beurt gevallen, en koesterde geene begeerte naar meerdere openlijke eereblijken. Wel stelde hij echter den hoogsten prijs op particuliere blijken van 's Konings genegenheid, gelijk hij ook in 1847 van den toenmaligen Prins van Oranje had ondervonden. Toen, na de feesten van Augustus 1856, Zijne Majesteit de Hoofdstad met het gewoon voorjaarsbezoek vereerde, werd het stuk '*Onthoudt uw dag' op hoog bevel* opgevoerd, en den volgenden dag ontving hij van den Koning Hoogstdeszelfs portret in groot formaat, met dit *eigenhandig* onderschrift, genomen uit de dichterlijke *toewijding*, door Burlage vóór zijn gedrukt tooneelstuk geplaatst:

‘En de laster, die in 't stof kroop,
 - Mannen! *ons* de zegepraal! -
 Heeft de tanden zich verbeter
 Op de kruizen van metaal!’

‘*Aan den Heer Burlage, gewezen vrijwillig wachtmeester van het voormalig regiment lanciers n°. 10.*

‘Amsterdam, 18 April 1857.
 (get.) Willem’.

De waarde van het geschenk werd alzoo voor den begiftigde niet weinig verhoogd door de wijze, waarop de koninklijke gever hem er mede vereerde.

Eenige jaren later, in September 1868, schonk de Koning hem de *insignia* van *Officier der orde van de Eikekroon*.

O, hoe vaak stond zijn beeld mij nog voor den geest, toen onlangs te Amsterdam het feest der vijf-en-twintigjarige regering van Willem III zoo luisterrijk werd gevierd! Wat is het droevig, dat hij die dagen niet heeft mogen beleven, geen getuige meer zijn mogt van de uitingen eener geestdrift, waarvan zijn borst plag te blaken! Het heeft niet zoo mogen zijn.

Viel hem, gelijk wij daar opteekenden, veel eerbetoon te beurt, hij ondervond echter ook veel leed en dikwerf grievende miskennis zijner beste bedoelingen. Daarbij ging hij in zijne laatste levensjaren onder veel lichaamslijden gebukt. Wel was zijne geliefde vrouw, Annette Volck, met welke hij in 1838 in den echt was verbonden, nog aan zijne zijde; wel was hij nog in het bezit zijner drie kinderen, van welken zijn eenige zoon hem als hoofd zijner firma zou opvolgen; doch zijn door lijden allengs gesloopt gestel benam hem al meer en meer de levenslust. Nog herinner ik mij levendig, hoe ik hem zag zwoegen onder zijn pijnlijke kwaal, op 8 Sept. 1869, toen wij ons

beiden bevonden, onder de schare vereerders van onzen Mr. Jacob van Lennep, bij de onthulling van het gedenkteeken op diens graf te Oosterbeek. Hij kon den top van den zacht klimmenden heuvel, welke van den straatweg naar de stille begraafplaats voert, met moeite bereiken; maar hij had van Lennep te hoog gewaardeerd, dan dat hij bij die laatste hulde afwezig had willen blijven.

De man, die mij weleer vellen vol schrifts zond, waarin hij, na een paar woorden over makelaarszaken, tot letterkundige of andere onderwerpen overging, werd al trager en kariger met zijne brieven; weshalve ik hem, in den zomer van 1870, in eenige dichtregelen er aan herinnerde dat hij mij nog steeds op antwoord op eenen brief liet wachten. In dat mijn stuk kwam, onder meer, het volgende voor, wat ik, hoe ongaarne, hier meen te moeten aanhalen, omdat zijn antwoord daarop slaat:

Neen, al draagt ge witte haren
 Op het zestigjarig hoofd,
 't Hart is warm nog, als voor dezen.
 Moge 't somtijds smeulend wezen,
 't Dichtervuur is niet verdoofd.
 Dat getuigt uw taal, geschreven
 In het vorig jaar aan Sloet.
 Wie nog zulk een taal kan spreken
 Heeft, bij ouderdomsgebreken,
 Toch nog jeugdig-stroomend bloed.

Dadelijk daarop kreeg ik een uitvoerig antwoord, waarvan ik het eerste gedeelte, gewis ten genoegen van menigen ouden vriend, hier laat volgen:

Bij 't klimmen van mijn lichaamssmarte,
 Boot! vraag mij niet om poëzij.
 't Hoofd is nog helder, warm het harte,
 Maar 't uur van zingen is voorbij.
 Ge zegt, en dat is waar gesproken,
 Nog jeugdig tintelt mij het bloed;

Maar ach! de krachten zijn gebroken,
 De veerkracht is verlamd: 'k mis moed.
 Dát drukt mij 't hoofd, kromt mij den schouder
 Bij al mijn vroegre levenslust;
 Van dag tot dag, vriend! voel 'k mij ouder;
 Maar morren doe ik niet: 'k berust.

De geest, nog is hij vaak gewillig,
 Maar - 't harte zij U uitgestort -
 Boot, alles wordt mij onverschillig,
 En 'k vraag waarom 'k nog ouder word.
 God heeft mij gade en kroost gegeven;
 Die zijn mijn' steunen, die mijn kracht.
 'k Voel thans - en had 't zoo nooit gedacht, -
 Wat, wat onze ankers zijn in 't leven.

Ik heb 't den Koning zelf gezegd,
 Waarom dan ook zoudt gij 't niet hooren:
 'Joost voelt zich niet meer d'ouden knecht,
 'Den wakkren dienaar van te voren'.
 Ik heb nog menig trouwen vriend,
 En dat, dat houdt mij 't hoofd nog boven;
 Maar rustloos werken, eindloos slooven -
 Ik kan 't niet meer, 'k heb uitgediend.

Al heb 'k de wereld goed bekeken,
 'k Ben niet bepaald nog levenszat,
 Volstrekt niet; - als 'k maar geen gebreken,
 Die smartlijk zijn, te dragen had.
 Dat magtloos worden door dat knagen!
 't Verveelende, altijd pijn te dragen,
 Dat sloop, dat doodt de levenslust;
 'k Heb slechts herademing, als 'k rust.
 Maar ach! dat doelloos plantenleven
 Wat diept het op? Wat kan het geven?
 'k Had ruim in 't aardsche leed mijn deel,
 Maar 'k heb zoo ruimschoots ook genoten;
 Thans? - 'k mor niet, maar ik mis zooveel,
 'k Voel m'in mijn zwakheid zoo verstooten;

En zingen - zingen als weleer,
Bij God, Boot! neen, ik kan 't niet meer.

De lust is weg. Mijn levensdroomen,
Mijn kinderlij ke menschenmin,
Wat is er van terecht gekomen?
Wat oogste ik dikmaals ondank in.
Wat werd er van mijn vurig dweepen,
Als 'k dacht voor andren goed te doen?
Wat een verschil van *thans* en *toen!*
Ach, 'k heb de menschen nooit begrepen.
En, schoon ik zelf niet beter was
Dan and'ren zijn, nooit kon ik denken,
Wat loon mij vaak mijn werk zou schenken.
Nooit dacht ik, dat de jaloezij
Van velen, die ik soms mogt helpen,
Mijn grijzend hoofd zou overstelpen ...
Ach, Boot! ge weet niet, wat ik lij'.

In dien aandoenlijken toon gaat hij voort. En zulke regelen vloeiden hem uit het hart en uit de pen. Geen schaven, vijlen of polijsten; neen, wat hem uit het gemoed bruischte, dat schreef hij vlug, als in een stortvloed, ter neder.

Hij had - wij zagen het hierboven - door eene uiting in een gedicht de verwachting bij zijne vrienden opgewekt, dat hij zijne onuitgegeven verzen zoude schiften en in het licht geven. Nog bij zijn vertrek naar Soestdijk in den zomer van 1873, deelde hij mij zijn voornemen mede, om de stille uren, welke dat landelijk verblijf hem beloofde, tot die taak te bezigen. Tot schade voor de vrienden van Nederlandsche letterkunde werd dat uitzicht verijdeld en viel dat plan in duigen. Zijn ziekelijke toestand nam allengs toe en benam hem alle opgewektheid om zijn voornemen te volvoeren. Zijne krachten, in Utrechts lustoord niet aangesterkt, namen na zijne terugkomst in Amsterdam al meer en meer af, totdat hij op 10 December 1873 den laatsten adem uitblies.

Eenige hartelijke woorden in de Amsterdamsche Courant - woorden, waarin de bekwame pen van den redacteur, zijn' letterkundigen vriend A.J. de Bull, gemakkelijk te herkennen is - werden aan zijne nagedachtenis gewijd.

Die nagedachtenis zal in eere blijven bij allen, die Joost Hendrik Burlage goed hebben gekend.

's Hage, Mei 1874.
C.H.B. Boot.

Levensschets VAN Daniel Théodore Huet.

De familie Huet hier te lande, of, gelijk die naam bij ons veelal geschreven wordt, Huët¹, afkomstig uit Frankrijk, heeft tot stamvader Gédéon Huet, weleer predikant te Blet bij Bourges, die tusschen de 30 en 35 jaren oud, weinige maanden voor de herroeping van het Edict van Nantes, om des geloofswille, op van den Koning verkregen verlof, den 13 Junij 1685 Frankrijk verliet om naar Zwitserland te gaan, van waar hij zich naar Marburg begaf en predikant werd te Saint-Lambert in de Paltz. In 1688 door de komst der Franschen genoodzaakt, met achterlating van bijna al het zijne, eene overhaaste vlugt te nemen, kwam hij, voorzien van een getuigschrift der Marburgsche Universiteit in dato 7 December deszelfden jaars, tegen het begin des volgenden, in Holland, en zette zich

1 Gelijk de fransche woorden *huet* of *huet*, even als *fluet*, *muet* en dergelijke, zonder *trema* op de *e* geschreven worden, zoo teekende zich de stamvader der familie hier te lande *Huet* en insgelijks zijn zoon. Later sloop de schrijfwijze *Huët* in, welke Dan. Théod. nog behield op de titels zijner van 1814 tot 1836 gedrukte leerredenen; op die van 1841 en 1848 keerde hij terug tot het voorouderlijke *Huet*.

aanvankelijk te Dordrecht neder, waar hij van tijd tot tijd den predikdienst waarnam. Van daar vertrok hij in April 1693 naar 's Gravenhage, waar hij omstreeks vijf-en-twintig jaren lang als *Pasteur adjoint* of hulppredikant doorbragt, totdat hij in 1728 naar Dordrecht terugkeerde en in datzelfde of het eerstvolgende jaar, blind en zwak, in hoogen ouderdom kwam te sterven. Getuige eenige door hem in druk nagelatene geschriften en leerredenen, was hij, ofschoon aan den geest en de hoofdbeginselen der gereformeerde kerkleer verkleefd en vasthoudende, niettemin een man van vrijzinnige en verdraagzame denkwijze, in meer dan één opzigt zijn leeftijd vooruit; en geraakte hij daardoor herhaaldelijk in geschil met den onverdraagzamen en twistgierigen Jurieu, destijds predikant te Rotterdam¹.

Uit zijn huwelijk met Anne Lenfant, dochter van Paul Lenfant, predikant te Chatillon sur Loire, die tegelijk met hem Frankrijk verliet, en zuster van den later zoo beroemden Berlijnschen kerkleeraar Jaques Lenfant, had hij twee kinderen, eene dochter en een zoon Théodore François, meer bekend onder zijn eerstgenoemden voornaam, geboren te 's Gravenhage in 1698, in 1720 Fransch predikant aldaar, en van 1731 af te Amsterdam, waar hij op naauwlijks vijf-en-dertig-jarigen leeftijd in 1733 overleed, insgelijks uit door hem uitgegevene en nagelatene preekbundels bekend. Deze liet eene weduwe na, Claude Susanne Louis, dochter van Mr. Daniel Louis, advokaat bij den Hove van Holland en Westfriesland te 's Gravenhage, en zuster van Daniel Louis, Fransch predikant te Zwolle, met twee zonen, van welke de jongste eerst na

1 Zie over hem in de *France Protestante* van de Gebroeders Haag het Artikel H u e t (G.) T. VI. p. 5-8. D.T. Huet's hierna te vermelden Verhand. over het *Protestantismus*, bl. 4 en 150. Eene afzonderlijke *Notice sur G é d é o n H u e t et ses descendants*, omstreeks 1831 opgesteld en later bijgewerkt, is door hem in handschrift nagelaten.

zijns vaders dood ter wereld kwam, en ééne dochter. Van deze twee zonen was de oudste Daniel Théodore, geboren in 1724, achtereenvolgens Fransch predikant te Vlissingen in 1749, en te Utrecht van 1763 af tot aan zijn dood in de maand Mei 1795; als geletterd man en godgeleerde uit meer dan één geschrift en twee deelen nagelatene leerredenen bekend.

Bij zijne vrouw, Esther Joly, dochter van Pierre Joly, Fransch kostschoolhouder te Vlissingen, had hij verscheiden kinderen¹. Twee zijner zonen zijn, naar het voorbeeld huns vaders, Fransch predikant geworden: de oudste Samuel Théodore, geboren in 1759, van 1784 af te Vlissingen, en na den overgang dier stad in het Fransche Keizerrijk, van Julij 1808 af tot aan zijn dood in December 1826 te Brielle; de jongste Pierre Daniel, geboren in 1761, achtereenvolgens te Harderwijk in 1787, te Haarlem in 1794, en te Amsterdam in 1795, waar hij in Augustus 1810, op nog geen vijftigjarigen leeftijd, kwam te sterven².

Daniel Théodore Huet, wiens levensschets hier geleverd wordt, naamgenoot zijns grootvaders en achterkleinzoon in den tweeden graad van Gédéon, was de oudste zoon van den eerstgenoemde Samuel Théodore en van Jacoba Adriana Busken, dochter van Conrad Rutger Busken, Apotheker te Vlissingen, als Nederlandsch dichter niet geheel onbekend, naar wien de op hem volgende broeder den naam voerde van Conrad Busken Huet³. Geboren te

- 1 Uit meerdere zijner dochters trad er slechts ééne in den echt met C.M.C. Bergman, kapitein in dienst van den lande, uit welk huwelijk schrijver dezes in 1795 geboren is.
- 2 Zijn zoon was Pierre Josué Louis Huet, Theol. Dr. en insgelijks Predikant te Amsterdam van 1826 tot aan zijn dood in 1846. Zie J. Teissèdre l'Ange *Souvenirs offerts au troupeau Wallon d'Amsterdam*; etc. 1849, p. 20 et s.
- 3 Diens zoon en naamgenoot is de voormalige Fransche predikant te Haarlem, thans in eene geheel andere betrekking op Java.

Vlissingen den 16 Augustus 1790, na aldaar de Fransche school bezocht en zich vervolgens met de oude talen door huiselijk onderrigt van zijn vader bekend gemaakt te hebben, begaf hij zich op zijn achttiende levensjaar in 1808 naar de Leidsche Hoogeschool, met voornemen om in de Godgeleerdheid te studeeren en op het voetspoor zijner voorvaderen zich aan den predikdienst bij de Walsche Gemeenten hier te lande toe te wijden. Daar bezocht hij de lessen van Wyttenbach over het Latijn, het Grieksch, de Geschiedenis en Oudheden; van Van der Palm over het Hebreeuwsch en Arabisch, de Joodsche oudheden en de gewijde welsprekendheid; van Van de Wijnpersse over de Wijsbegeerte, *Logica* en *Metaphysica*; van Kemper over het *Jus Naturae*, en van Speyert van der Eyk over de *Physica*; eindelijk van Te Water, Boers, Van Voorst en den Lector E.A. Borger, over de Bijbeluitlegkunde, de Kerkgeschiedenis en de overige Godgeleerde wetenschappen. Daar behoorden tot zijne Akademiëvrienden en tijdgenooten, met hetzelfde doel voor oogen, G.H.M. Delprat ¹, later zijn ambtgenoot, en de veelbelovende maar jonggestorven Is. D. Boudrit ². Om de tusschenbeide ingevallen inlijving van ons Vaderland in het Fransche Keizerrijk, vertoefde hij er naauwlijks vier jaren lang, verwierf zich van zijne leermeesters de meest vereerende getuigschriften, onderging in September 1812 het destijds nog gebruikelijke *preparatoir* examen, en werd daarop door de toenmalige *Fondés de Pouvoir* van de Walsche Synode gezamenlijk met de beide voornoemden tot Proponent aangenomen en tot den predikdienst toegelaten. Bij de vervulling van eene predikbeurt te Amsterdam in December deszelfden jaars voldeed hij dermate, dat men er ernstig aan dacht om hem als hulpprediker aan de Walsche Gemeente aldaar toe te voegen en er zelfs

1 Zie diens Levensberigt door G. Mees Az. in Handel. 1872.

2 Zie Wyttenbach *Philom.* L. III. p. 237 sq.

eene circulaire van de hand van Ds. J. Teissèdre l'Ange te dien einde bij de Gemeenteleden deed rondgaan. Dit voorstel heeft echter toen geen gevolg gehad. Weinige dagen na Huets toelating tot den predikdienst kwam te Breda de predikant bij de Walsche Gemeente Ten Oever te sterven, en ontstond daardoor in die kerk eene vacature. Na, daartoe aangezocht door den Kerkeraad, voorloopig van den 7 Maart 1813 af den predikdienst aldaar waargenomen te hebben, werd hij er den 19 September tot predikant beroepen¹ en, na aflegging van het *peremtoir* examen, den 15 Mei 1814 door zijn vader bevestigd. Na Nederlands herstelling tot een zelfstandig volksbestaan, en het sluiten van den vredehandel door de verbonden Mogendheden van Europa met het herstelde Fransche Koningrijk, hield Huet er voor zijne Gemeente eene op haar dringend verlangen in druk gegevene leerrede: *Sermon prononcé le mercredi 20 Juillet 1814; jour d'action de graces pour le rétablissement de la paix, par D.T. Huet, pasteur de l'Eglise Wallonne à Breda. Breda, de l'impr. de J.A. Oukoop, 1814.* Vier jaren daarna hield hij de openingsrede bij de derde zamenkomst van de afgevaardigden der Walsche Gemeenten te Zwolle, insgelijks op veler verlangen in druk gegeven: *Sermon, prononcé pour l'ouverture de la Réunion des Députés des Eglises Wallonnes à Zwol, le 3 Septembre 1818; etc. Rotterd, chez A. May van Vollenhoven, libr. 1818.*

Zes jaren lang stond Huet te Breda, toen hij, den 9 Januarij 1820 naar Middelburg beroepen, den 26 Maart van zijne Gemeente afscheid nam, en ter laatstgenoemde plaats zijne intrede deed den 9 April 1820. Niet veel langer dan twee jaren duurde zijn werkkring aldaar. Weldra

1 Circ. des *Fondés de Pouvoir* du 29 Décembre 1813: 'l'Eglise de Breda a communiqué qu'elle a appelé comme pasteur le Sr. D.T.H. - dont elle loue le zèle, et dont la prédication et la conduite sont en grande édification.'

naar een aanzienlijker en uitgebreider Gemeente met drie predikanten te Rotterdam den 24 Julij 1822 geroepen, trad hij den 10 November deszelfden jaars aldaar op, en is hij er gedurende vier-en-dertig jaren, algemeen bemind en geacht tot in 1856 werkzaam gebleven, toen hij, na twee-en veertig-jarigen dienst, op 66jarigen leeftijd, zijn eervol ontslag verzocht en bij Koninklijk Besluit van 2 Mei, ingaande met 1 Julij, bekwam. Op zijne drie standplaatsen had zijn vader het voorregt hem te bevestigen en in te leiden.

Te Rotterdam beperkte Huet zijne werkzaamheid niet alleen ten nutte zijner eigene Gemeente. Toen, ten gevolge van het emeritaat van Ds. Stolker en van het vertrek van Des Amorie van der Hoeven als Hoogleeraar bij het Seminarium te Amsterdam, de Remonstrantsche Gemeente te Rotterdam, van twee harer drie leeraren te gelijk beroofd, bij anderen te vergeefs om hulp aanzoek deed, was hij 'de eerste Hervormde predikant, die in de Remonstrantsche kerk den 25 November 1827 eene predikbeurt vervulde', natuurlijk in de landtaal, en meer dan eens bij herhaling daarmede voortging. Niet zonder eenzijdigheid en kerkelijke partijzucht is in die toenmaals nog minder vrijzinnige en verdraagzame dagen die zaak opgenomen en beoordeeld¹. Zij heeft echter zoowel bij Huets ambtgenoot Delprat als bij meer andere Hervormde Predikanten navolging gevonden. Daaruit is een eerste *Viertal Leerredenen* van Huet, uitgegeven ten voordeele onzer, bij den jongsten Belgischen opstand, gewonde en verminkte krijgslieden, en later een *Tweede Viertal enz. te*

1 Zie onder anderen het daaromtrent voorkomende in het *Algemeen Nieuws- en Advertentie-blad*, n°. 95, Woensdag 27 November, en n°. 102, Zaterdag 22 December 1827. - Van die door de Fransche Predikanten Huet en Delprat aan de Remonstranten te Rotterdam bewezene hulpvaardigheid is naar behooren melding gemaakt in het *Gedenkschrift der viering van het 250jarig bestaan der Remonstrantsche Broederschap in 1869*, Aanteek. op de Feestrede, bl. 140.

Rotterdam, bij Mensing en Van Westreenen, 1830 (herdrukt in 1839) en 1836 ontstaan: welke beide bundels een allezins gunstig en vereerend onthaal gevonden hebben.

Eenige jaren later gaf Huet achtereenvolgens een tweetal bundels zijner in de fransche taal gehouden leerredenen, aldaar bij dezelfde boekhandelaars, uit: *Sermons*, 1841, en *Sermons de circonstance*, 1848¹; van welke de eerste een twaalfstal stukken over verschillende teksten en onderwerpen bevat; de tweede een viertal bij verschillende gelegenheden gehouden: zijne intreêrede te Rotterdam, over Openb. V : 10, in 1822; eene dank- en bedestond voor den oogst, over Hand. XIV : 17, in September 1847; eene gedachtenisviering van de Kerkhervorming, over Gen. I : 3, 4, in October, en eene ter herdenking van zijn vijf-en-twintig-jarigen dienst te Rotterdam, en ter bevestiging van zijn ambtgenoot Marcus, over Hebr. XIII : 8, in November deszelfden jaars. Eene in het volgende jaar voor zijne Gemeente in het fransch gehouden gedachtenisrede op den Munsterschen Vrede bragt hij ten dienste zijner landgenooten in het algemeen in de landtaal over: *Het Munstersche Vredesverdrag tusschen Nederland en Spanje, gesloten den 30sten Januarij 1648, godsdienstig herdacht den 30sten Januarij 1848. Rotterd. Mensing en van Westreenen*. Had hij te voren op den Pinksterdag 19 Mei 1839 zijn van 1814 af berekenden 25jarigen predikdienst voorloopig aangeroerd; de veertigjarige op 15 Mei 1854 werd op vereerende wijze door den Kerkeraad zijner Gemeente bij monde van Ds. Marcus herdacht². Zijne af-

- 1 Ten geschenke voor zijne Catechizanten gaf hij in 1838 in druk, maar niet in den handel, eene: *Méditation sur la Foi Chrétienne; pour des Catéchumènes, qui se préparent à la Confirmation*. één blad druks in 8°.
- 2 Zie het Berigt van den 17 Mei, in de *Rotterdamsche Courant* van Donderdag den 18 Mei 1854, N°. 117, en in de *Leidsche Courant* van Vrijdag 19 Mei.

scheidsrede aldaar, na verkregen *emeritaat*, twee jaren later, *Après quarante-deux ans de Ministère*, over Psalm CXIX : 96, is niet afzonderlijk in druk gegeven, maar opgenomen in de onder redactie van Cd. Busken Huet uitgegeven stichtelijke mengelingen¹.

Ook buiten zijn kerkdienst strekte zich Huets werkzaamheid in meer dan één opzigt en betrekking verder uit. In 1827 hield hij te Rotterdam eene Redevoering over de zinspreuk van de Maatschappij *Verscheidenheid en Overeenstemming*, in den 3^{en} Jaargang van *De Fakkel* afgedrukt. In 1831 hield hij eene *Redevoering over den invloed der Volksbeschaving op de rust der Natiën*, in de Rotterdamsche Afdeeling der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, te Rotterd. bij Mensing en Van Westreenen; en later eene tweede ter *Feestviering van het vijftigjarige bestaan dier Maatschappij*, aldaar, 1834². Bij de eerste verschijning der zoo gevreesde Aziatische braakloop of *cholera* hier te lande, gaf hij een stukje in druk: *Zal er een kwaad in de stad zijn, dat de Heer niet doet? Een woord van geruststelling bij de thans heerschende ziekte; enz.* Rotterd. bij dezelfden, 1832; en tegen het einde deszelfden jaars, met terugzigt op de toenmalige omstandigheden des Va-

- 1 Van deze Redevoering was die van N. Swart, *De Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, eene Christelijke Maatschappij*, ter opening van de jaarlijksche Algem. Vergadering te Amsterdam uitgesproken in Augustus 1835, de weerklank, zoo niet de meerendeels letterlijke herhaling; zoo als blijkt uit een eigenhandig opstel: 'De Redevoering van Swart, naar aanleiding eener schets van Van der Hoeven, uitgesproken den 11 Augustus 1835, vergeleken met die van Huet, gedaan den 19 November 1834'. Over een dergelijk *plagiaat* met eene lijdenspreek over Luc. XXIII : 5-12, vergeleken met die van Van der Hoeven over denzelfden tekst, had Huet zich te beklagen.
- 2 *La seule chose nécessaire. Recueil mensuel d'édification Chrétienne, etc.* Harlem 1856, T. II. p. 121-142.

derlands, een tweede: *God met Ons. Nabetrachting op den Bededag van den 2^{den} December 1832, enz.* Ald. bij J. van Baalen. In November deszelfden jaars viel hem de eer ten deel dat eene, in antwoord op eene door het Haagsche Genootschap ter verdediging van de Christelijke Godsdienst uitgeschrevene prijsvraag, door hem ingeleverde verhandeling *ten betooge, dat het verschil van gevoelens onder de Protestanten geen' grond oplevert om vast te stellen, dat het Protestantisme niet kan blijven bestaan*, met goud bekroond werd¹; afzonderlijk uitgegeven onder den titel van *Verhand. over de duurzaamheid van het Protestantisme*. 's Gravenh. bij de Erven Thierry en Mensing, 1833. In 1833 opende hij de te Rotterdam gehouden algemeene jaarlijksche vergadering der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen met eene *Redevoering over de blijvende waarde van Letterkundige voortbrengselen* ².

- 1 Nog eenmaal schijnt hij voornemens geweest te zijn naar eene prijsvraag, hetzij van het Haagsche of van Teylers Godgeleerd Genootschap, te schrijven. Onder zijne nagelatene eigenhandige opstellen bevindt zich de *Proeve eener beantwoording der vraag*, hoofdzakelijk inhoudende 'hoe de trage uitbreiding en gebrekkige beoefening der Christelijke leer overeen te brengen is met de wijsheid en goedheid der Christusregering'. Of dit stuk werkelijk door hem ingeleverd is, blijkt niet.
- 2 Na het uitspreken van deze Redevoering rigtte een zijner aanwezige medeleden het volgende *ex tempore* tot hem:

*Oorspronkelijk zelf, en op oorspronkelijkheid gezet,
Die kern begeert, maar in zijn reën niet doet begeeren,
Wiens onafhankelijkheid we in woord en daden eeren,
De waarheidsvriend; wie is 't? De President Huët.*

Frets.

Over zijne definitie van *blijvende waarde*, en vooral over eene in die Redev. voorkomende zinsnede betreffende Aristophanes, geraakte Huet in geschil met zijn scherpzinnig medelid Geel, die zich deswegens verklaard heeft in een *Naschrift* op zijne in *De Vriend des Vaderlands* voor 1834 geleverde *Gedachten over den oorsprong van het Blijspel*.

Tijdens de in de Nederlandsche Hervormde Kerk opgerezen leerstellige geschillen en zucht tot afscheiding, schreef hij nameloos een: *Eenvoudig woord over de Godsdienstige twisten van den dag; enz.* Rotterd. bij J. van Baalen, 1834. en vervolgens: *Gedachten over den herderlijken Brief der Nederduitsche Hervormde Predikanten te Amsterdam aan hunne Gemeente, door den Schrijver van het Eenv. Woord enz. ald.,* 1836. Eene *Volkslezing over de Verdraagzaamheid* verscheen te Rotterdam, bij Van Harderwijk, in 1836. Voorts schreef hij over N. M e s s c h a e r t *beschouwd als Godgeleerde*, eene voorrede tot diens nagelaten week *over den inhoud en het wezen van het Christendom*, Rotterd. 1835. Insgelijks leide hij dat van K. Rickli, over *Het wezen des Christendoms, of Johannes eerste Brief verklaard en ontwikkeld, enz.* naar het Hoogduitsch vertaald door L.C. Meijer, Predikant te Houtenisse, Rotterd. bij T.J. Wijnhoven Hendriksen, 1838, met een uitgewerkt *Voorberigt* in.

Toen in het zoo even genoemde jaar het tweede herinneringsfeest ter herdenking van den Akademischen leeftijd door de Vereeniging van Oud-studenten der Leidsche Hoogeschool stond gevierd te worden, was Huet de man, wien de taak werd opgedragen om op den 9^{den} Augustus 1838 de plegtige Feestrede in de Pieterskerk te Leiden te houden. Hij voldeed daaraan, onder een toevloed van toehoorders van allerlei rang en stand, en droeg een stuk voor, dat in kernachtigheid en degelijkheid van inhoud zoowel als in keurigheit en deugdelijkheid van vorm voor Van der Palms eerste Feestrede van dien aard, in 1828 te 's Gravenhage gehouden, niet behoeft te wijken. Het zag het licht in het Gedenkboek dier Vereeniging, te Leiden bij J.G. la Lau in druk verschenen, en ondervond eene bijkans onverdeelde goedkeuring¹.

1 Onder anderen in *De Vriend des Vaderlands* 1839, bl. 247-250, en in *De Gids* van hetz. jaar, Boekbeoord. bl. 305-307.

Weinige jaren later ontstond bij de Roomsch-Katholieken in Duitschland de vergoeding van oud-Christelijke overblijfselen. Bij die gelegenheid gevoelde Huet zich opgewekt tot het instellen van een onderzoek naar *de Overlevering aangaande den Rok zonder Naad in de Domkerk te Trier, enz. Rotterd. bij Mensing en Van Westreenen, 1844.* Vóór de uitgave van een herdruk in 1845, onderwierp hij dit namelooze stukje, door tusschenkomst van vreemde hand, aan het oordeel van Prof. Kist te Leiden, die hem liet antwoorden: ‘Op het hierbij terugkeerend geschrift, dat ik met veel genoegen las, heb ik geen aanmerkingen waardig om den schrijver te worden medegedeeld. Ten aanzien van Constantinus M. is hij eenzijdig, en hetzelfde eenigermate ten aanzien van Helena. Hij kan uitmuntend partij trekken van de verklaring onlangs namens den Bisschop van Trier gegeven’. Een later vlugschriftje tegen de Mariadienst: *Stem van Maria, dienstmaagd des Heeren, tot P i u s, bisschop van Rome, verscheen* aldaar nameloos bij de voornoemde uitgevers in 1853.

Toen in zijn: *Jacques Saurin, eene bladzijde uit de geschiedenis der kanselwelsprekendheid*, de destijds Rotterdamsche predikant J.J. van Oosterzee (Rotterd. 1855), aan de nagedachtenis van Saurins ambtgenoot Théodore Huet scheen te kort gedaan te hebben, schreef daartegen Cd. Busken Huet, Fransch predikant te Haarlem, zijn: *Jacques Saurin en Théodore Huet, proeve van kerkgeschiedkundige kritiek* (Haarl. 1855), opgedragen aan zijn oom D.T. Huet, aan wien hij de bouwstoffen tot dat werkje meerendeels te danken had. Is bijgevolg dit werkje, wat den *vorm* betreft, het eigen zelfstandig zamenstel van zijn op het titelblad aangewezen schrijver, de *inhoud* is voor het grootste gedeelte afkomstig van onzen D.T. Huet, die op Van Oosterzee's repliek, in de *Jaarboeken voor wetensch. Theologie*, Dl. XIII, bl. 590-618, eene doorlopende niet malsche kritiek in handschrift nagelaten heeft.

Bij uitstek merkwaardige levensbijzonderheden of lotsverwisselingen zijn er van Huet niet te vermelden. Ongehuwd bragt hij zijn eenzelvig leven door in de studeerkamer, op den predikstoel, onder zijne gemeenteleden en leerlingen, ambtgenooten, vrienden en bekenden. In December 1826 verloor hij zijn Vader, met wien de Walsche Kerk te Brielle te niet ging, in September 1840 zijne Moeder. Bij Koninklijk Besluit van 8 October 1842 viel hem de eer ten deel van eene benoeming tot Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw. In de zomermaanden van 1843 deed hij een reistogtje langs den Rijn, en bij herhaling in het volgende jaar een tweede door Zeeland, Belgie, de Moezel, Gelderland, enz. Na zijn in 1856 verkregen emeritaat vestigde hij zich eerst bij Arnhem aan den Velschen weg, van daar voor korten tijd te Amsterdam, eindelijk zette hij zich te 's Gravenhage neder, waar hij van omstreeks 1858 af zijne laatste levensjaren in stille afzondering en bijkans onafgebroken eenzaamheid doorbragt, uit hoofde van toenemende aamborstigheid slechts zelden meer uitgaande en de vrije lucht genietende; totdat hij op Zondag avond den 15 Februarij dezes jaars, na eene kortstondige ongesteldheid, op zijn gewonen ruststoel gezeten, zacht en kalm ontsliep. 's Mans stoffelijk overschot werd Vrijdagmorgen daaraanvolgende, door eenige zijner naaste bloedverwanten begeleid, op het Kerkhof te Eik- en Duinen ter aarde besteld.

Reeds bij zijn leven was aangaande Huet een kort berigt gegeven in de *Naamlijst en levensbijzonderheden der Predikanten, die sedert de Kerkhervorming in de Nederduitsche Hervormde en Waalsche Gemeente te Rotterdam tot op dezen tijd in dienst geweest zijn*, door K.J.R. van Harderwijk. Rotterdam, 1850, bl. 142. Drie dagen na 's mans dood werd in het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage* van 18 Februarij dezes jaars, N°. 41, een beknopt overzicht van zijn leven en ver-

diensten nameloos gegeven; een blijk dat de overledene niet vergeten was en nog vrienden had die hem wisten te waardeeren. In de *Stemmen voor Waarheid en Vrede, enz.* (Boekzaal) voor April 1874, werd onder het *Kerknieuws*, bl. 515, van wege de Commissie voor de zaken der Walsche Kerken getuigd: 'D.T. Huet heeft èn als prediker èn als godgeleerde eene eervolle plaats bekleed in onze Waalsche Kerken, en zijne benoeming tot Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw in 1843 was eene welverdiende onderscheiding'.

Hoedanig een man Huet was als Godgeleerde en Kerkleeraar, komt bij onze Maatschappij niet te pas opzettelijk en uitvoerig te ontvouwen. Dat hij, kweekeling van Leidens Hoogeschool in het eerste vierde gedeelte dezer eeuw, meer aan het oude gehecht blijven moest, dan tot het nieuwe overhellen, spreekt van zelf. Dat hij niettemin geen stijfhoofdig drijver was van de oud-Dordsche *orthodoxie*, maar met zijn tijd wist mede te gaan, is vooral daaruit gebleken, dat hij zich aanbood om voor zijne *Remonstrantsche* medechristenen het woord te voeren. En hoe hij over de sedert opgekomen tegenwoordig heerschende rigting dacht, heeft hij zelf blootgelegd in zijne nameloos uitgegeven *Wenken opzigtelijk Moderne Theologie. 's Gravenhage, bij J.M. Van 't Haaff, 1858.* welke zoo gretig verslonden werden, dat er nog in hetzelfde jaar een *Tweede druk*, met een *Voorwoord*¹ noodig was. Men erkende in dat

1 In dat *Voorwoord*, gedagteekend van November deszelfden jaars, kwam de, weldra bekend geworden, ongenoemde schrijver op tegen eene boekbeoordeeling in de *Godgel. Bijdragen* van dat jaar, 6e St. bl. 517 en volg. Uit eene andere door D. Harting, in de *Nieuwe Theologische Jaarboeken*, Dl. I, bl. 405, teekende hij bij zijn eigen exemplaar een en ander op, met aanhaling van Prof. J.J. Prins Opdragt zijner Leerredenen, bl. 11, 12. Met terugzigt op een paar Brieven van Ds. W. Scheffer te Enschedé, in de *Kerkel. Cour.* van 29 November 1858, n°. 51, en van 9 Maart 1859, n°. 12, leverde Huet in die van 9 April, n°. 15, *Een woord voor den heer W. Scheffer van den Schrijver der 'Wenken enz.'* waarop deze in die van 30 April n°. 18, volgen liet: *Een noodzakelijk woord aan den Heer D.T. Huet, op zijn 'Woord voor den Heer W. Scheffer enz.* Mede hiertoe betrekkelijk is Huets beoordeeling in de *K.C.* van 1859, n°. 22, van den *Brief aan een Vriend naar aanleiding van die Wenken*, te Kampen bij K. van Hulst uitgegeven.

werkje van slechts *drie* bladen druks eene bekwame hand, maar vond het - en te regt - onvoldoende voor eene wederlegging, waartoe het ook niet bestemd was, het moest veeleer strekken ter waarschuwing van minkundigen. Opmerkelijk is, wat in het Weekblad *De Teekenen des Tijds* van 1859, n°. 17 aangaande den toen reeds genoeg bekend geworden schrijver door een bevoegd beoordeelaar gezegd werd: 't Is hier geen *orthodox* die in het strijdperk treedt tegen de moderne theologie, maar een man, die in zijn tijd *liberaal* schijnt geweest te zijn, en het nog zou wezen, als de tijden niet veranderd waren; een man, die zich altijd (naar zijn eigen getuigenis) verzet heeft tegen kerkleer en formuliergezag, maar bijbelleer en schriftgezag heeft voorgestaan, en die thans het harnas aangordt nu het schriftgezag als zoodanig verworpen en de bijbelleer oordeelkundig onderzocht wordt'.

In hoeverre evenwel Huet zich op wat al te eenzijdig standpunt schijnt geplaatst te hebben, laten we in het midden. Kenschetsend zijn de woorden, waarmede hij mij kort na zijn tachtigsten jaardag schreef: 'Mijn levensloop was die van een predikant, noch ongeloovig, noch overgeloovig, die nu en dan wel eens tot het publiek sprak, zonder mantel of bef, doch met behoud zijner personaliteit'.

Deze laatst aangevoerde zinsnede leidt ons van zelf tot de beschouwing van Huet als Letterkundige. Reeds te Breda aan de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* verbonden, bleef hij dit bij voortduring op zijne beide vol-

gende standplaatsen. Te Middelburg werd hem, kort na zijne komst aldaar, 13 Mei 1820 het lidmaatschap van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen aangeboden; te Rotterdam dat van de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, en van de aan die plaats eigene Maatschappij *Verscheidenheid en Overeenstemming*. Laatstgenoemde erkende hem op 24 December 1835 als Lid van Verdienste. In die alle trad hij op zijne beurt een en andermaal als spreker op¹. In Junij 1834 werd hij tot Lid van onze Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde alhier, en in Junij 1842 tot Lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen benoemd. Hoe hij zelf over deze en dergelijke eerbewijzen dacht, blijkt insgelijks uit zijne eigene woorden tot mij gerigt: ‘Tot mijn leedwezen moet ik u zeggen, dat ik in

1 Behalve de reeds boven vermelde in druk gegeven Redevoeringen, trad Huet bij meer dan eene Afdeeling der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* als spreker op over verschillende onderwerpen: te Breda in 1817, over *Den plicht om, ieder in 't bijzonder, tot Nut van 't Algemeen werkzaam te zijn*; - 1818, over *De Volksverlichting beschouwd als een bron van Volksgeluk*; - 1819, *Koning Kronos, of de Tijd*; - te Middelburg in 1822, *De Tooverkunst*; - te Rotterdam in 1829, over de spreuk: *Men moet de menschen nemen zoo als zij zijn*. Van de derde dezer voorlezingen ‘veel verbeterd en omgewerkt’ bediende hij zich insgelijks in 1837 te Rotterdam en in 1841 te Gouda. Bij het Zeeuwsch Genootschap droeg hij in Maart 1821 voor: *De kracht der Waarheid*. Bij de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen sprak hij over *de Dweeperij*, te Rotterdam in Januarij 1828, (bij de Maatschappij *Verscheidenheid en Overeenstemming*, in Februarij 1829) en te 's Gravenhage in December 1830; over *Oud en Nieuw*, te Rotterdam in Januarij 1830, ‘verbeterd en omgewerkt’ voorgedragen te 's Gravenhage in Januarij 1832, en te Leiden in Februarij 1834; alsmede bij de Afdeeling *Tot Nut van 't Algemeen*, te Rotterdam in Maart 1833, en te Gouda in November 1836. Eindelijk *De Kunst van Wegdragen, eene bijdrage*, bij Fr. K. en W. te Rotterdam, in April 1836. Geen van alle die in handschrift nagelaten stukken schijnt hij ter uitgave bestemd te hebben.

het vak van Nederlandsche Letterkunde eigenlijk niets gepresteerd heb. Men had mij niet tot lid dier Maatschappij moeten benoemen, en evenmin het Utrechtsch Genootschap. Ik was in die kringen niet op mijne plaats. Trouwens er zijn er meer van wie dit gezegd kan worden'. Daarbij zouden wij echter, in het Latijn schrijvende, een *modestius quam verius* stellen. Immers dat Huet over letterkundige voortbrengselen juist wist te oordeelen, en dat hij ook in onze moedertaal met gemak en vaardigheid de pen voerde, is, behalve uit zijne Nederduitsche geschriften en leerredenen, vooral uit zijne Openingsrede bij de Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen in 1833, en uit zijne Akademische Feestrede in 1838 te Leiden gehouden, meer dan genoegzaam gebleken: bij gevolg behoeft onze Maatschappij zich niet te schamen over zijne benoeming, zij het ook al dat hij weinig of geen deel aan hare vergaderingen en werkzaamheden genomen heeft.

Als mensch had Huet, gelijk een ieder onzer, zijne deugden en zijne gebreken. Even als Wytttenbach het van zich zelve getuigde¹, was hij een *vir paucorum hominum*, en maakte hij, inzonderheid in zijne laatste levensjaren, weinig of geen werk meer van de gezellige zamenleving; waartoe ook zijn zwak ligchaamsgestel het zijne bijdroeg. Oud geworden, zag hij zich zijne voormalige vrienden en bekenden meerendeels ontvallen, en dan gevoelt men doorgaans weinig lust meer om nieuwe betrekkingen aan te knopen. Schreef hij mij ook al in October 1871: 'Ik ben zwak naar ligchaam en geest,' zijne helderheid van hoofd begaf hem echter tot op zijn 83sten jaardag, toen ik hem voor het laatst bezocht, nog in geen deele. Zijne asche ruste in vrede en zijne nagedachtenis blijve in zege-

1 G.L. Mahne *Vita Dan. Wytttenbachii*, p. 244.

ning als die van een oprecht geloovig Christen, en van een ijverig en werkzaam man, die met de hem verleende gaven zoolang mogelijk gewoekerd heeft.

Huet was welgemaakt van lichaamsbouw en rijzig van gestalte. Zijne gelaatstreken teekenden ernst en schranderheid. Zijn welgelijkend portret, door A.J. Elmle, werd in steendruk gebragt bij P. Blommers in den Haag in 1853, en verkleind in photographie, door M. Hille, aldaar in 1868.

Leiden, Junij 1874.

J.T. Bergman.

**Bijlage. OPGAVE VAN OPSTELLEN VAN VERSCHILLENDE NAARD EN INHOUD
DOOR D.T. HUET ACHTEREENVOLGENS GELEVERD IN TIJDSCHRIFTEN EN
DAGBLADEN.**

In De Protestant, Dordr. bij Blussé.

1819. *Het Gedenkmaal van Jezus.* Deel I, bl. 137 en volg.

In De Fakkel, enz.

1825. *Redevoering over de Zelfvoldoening van den Menschenvriend.* 2e
Jaarg. 1826, bl. 328 en volg.

1827. Over de Zinspreuk: *Verscheidenheid en Overeenstemming* (zie boven
bl. 120) 3e Jaarg. bl. 223-251.

In de Godgeleerde Bijdragen.

1827. Met terugzigt op vroeger voorgestelde verklaringen, *Nog een woord
over de Goddelijke verschijning aan Elia op den berg Horeb*, 1 Kon.
XIX. Dl. I bl. 136-146.

In de Vaderlandsche Letteroefeningen.

1828. Beoordeeling van A.L.C. Coquerel's *Sermons*. Amsterd. 1828.
N°. 10, bl. 405 en v.

1834. Beoordeeling van Jod. Heringa, El. z. *Berigt aangaande zeven
stellingen, enz.* Utrecht, 1834, N°. 12, bl. 497.

1848. Beoordeeling van J. ab Utrecht Dresselhuis, *De Waalsche
Gemeenten in Zeeland, enz.* N°. 11, bl. 441-449.

In De Recensent ook der Recensenten.

1834. *Gesprek over den Doop tusschen een' Hervormde en een' Doopsgezinde*, geteekend H. te R. Mengelw. N°. 3, bl. 112-126.
1835. *Brief van eenen Hervormde aan zijnen Doopsgezinden vriend, over den Doop*. (geteekend als voren, ten vervolge.) Ald. N°. 2, bl. 80-90.

In De Morgenster. Weekblad ter bevordering van het levend Christendom.

- 1852, N°. 10. *Onfeilbaarheid en feilloosheid*.
- 1853, N°. 56. *Wetenschap en gevoel in betrekking tot Bijbelverklaring*. (Naar aanleiding van W.A. van Hengel, *De betrekking van het Gevoel tot het uitleggen van den Bijbel, inzonderheid van de Schriften des Nieuwen Testaments*. 's Hertogenbosch, 1853.)
- 1854, N°. 106. *Gebruik en misbruik des Bijbels*.
- 1855, N°. 156. *De handhaving der leer*.

In de Kerkelijke Courant. Weekblad voor de Nederlandsche Hervormde Kerk.

- 1855, N°. 31. *Is eene handhaving der leer denkbaar en wenschelijk?*
- 1859, N°. 15. *Een woord voor den heer W. Scheffer, enz.* (Zie boven bl. 125 en v. in de noot).
- 1859, N°. 21. *Het is hetzelfde wat men gelooft, zoo men slechts wel leeft*.
- 1859, N°. 22. Beoord. van: *Brief aan een vriend naar aanleiding van de 'Wenken opzigtelijk Moderne Theologie'*. Kampen K. van Hulst, 1859. (Zie ter boven aangeh. pl.)
- 1859, N°. 31. Beoord. van: *Beantwoording van J.H. Scholten, Hoogl. te Leiden, door P. Hofstede de Groot, Hoogl. te Groningen*. Gron. bij A.L. Scholtens, 1859.
- 1859, N°. 52. *Christologie, met en zonder Christus*.
- 1860, N°. 7. *Het geweten*.
- 1860, N°. 12. *Moderne Theologie*.
- 1860, N°. 38. *Israël, een monotheïstiesch volk*.
- 1860, N°. 46. *Stofbeheersching*.
- 1861, N°. 3. *De Wonderstrijd*.
- 1861, N°. 12. *Gelooven, met en zonder zien*.
- 1861, N°. 37. *Naturalisme en Supranaturalisme*.
- 1861, No. 50. *Jezus Geboortefeest*.
- 1862, N°. 40. *Mozes*. (Daartegen kwam op de schrijver van een art. in No. 47, uit Breda, get. Johannes.)

- 1863, N°. 12. *De Waarheid, buiten ons en in ons.*
1865, N°. 16. *Navolging.*

Nog één opstel, getiteld '*Non possumus*', een parallel tusschen de gedragslijn van den Paus en die van de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, geteekend in Augustus, en bestemd voor de *Kerkelijke Courant*, werd hem teruggezonden met bijschrift: 'Kan niet geplaatst worden, omdat de toon tegenover de Synode, en waarvan het billijke of onbillijke geheel wordt in het midden gelaten, niet voegt in 't officieel orgaan'.

Levensbericht VAN Pieter Theodoor Helvetius van den Bergh.

Op den 10ⁿ October 11. overleed in den Haag de heer P.T. Helvetius van den Bergh, in de tooneelletterkunde meer bijzonder bekend als de schrijver van het Blijspel 'De Neven.'

Den 13n Februari 1799 op een buitenverblijf nabij Zwolle geboren, sleet hij voorts zijn eerste jeugd te Nijmegen, de woonplaats zijner ouders, met wie hij later naar de residentie vertrok. Daar vond de jeugdige Van den Bergh zijn werkring als ambtenaar in de bureaux van het Gouvernement van Zuid-Holland; maar, zwak van gestel en lijdend aan oogziekte, moest hij reeds vroegtijdig zijn pensioen aanvragen en zijn ambtelijke betrekking neerleggen.

Van een kunstlievenden aanleg, was hij een gelukkig beoefenaar zoowel van de toonkunst als van de fraaie letteren. Hij was een vaardig violist, een belezen man, een geestig verteller, een uitmuntend schaakspeler. De Maatschappij tot bevordering der Toonkunst telde hem onder haar oprichters, terwijl hij vroeger met den heer Weiland, den vertolker van Jean Paul, een Magazijn voor toon- en schilderkunst had samengesteld en uitgegeven.

Hoewel het bestaan van dit tijdschrift slechts van korten duur was, had hij daarin toch voldoende blijken van goeden smaak en schoonheidszin neergelegd, om de opmerk. zaamheid als een zoogenaamd bel esprit tot zich te trekken-

De jeugdige stichters van het in 1834 opgerichte Letterlievend Genootschap 'Oefening kweekt kennis' benoemden hem tot hun Lid van Verdiensten (welke titel later in dien van Eerelid is veranderd) en werden door hem vaak vergast op de vruchten van zijn vernuft en kennis; een zijner eerste voordrachten in dien kring was zijn 'Rijm epistel,' een sarcastische terechtwijzing aan poëtasters en letterkundige kleinheden.

In 1838 werd hij meer algemeen bekend door de opvoering en uitgave van zijn berijmd blijspel 'De Neven,' waaraan de toen aankomende Anton Peters, in de rol van August van Loon, zijn eersten opgang als akteur te danker had. Bij de groote behoefte van ons tooneel aan goede blijspelen, was dit werk een aangename verschijning. Een vlugge dialoog, een aardige intrigue, een welberekende afwisseling van tooneelen, een vloeiende berijming, gaven aan dit tooneelproduct een aantrekkelijke kleur, waardoor het kort na zijne verschijning ontelbare malen werd opgevoerd, terwijl het nog prijkt op het repertoire van onze tooneelgezelschappen, inzonderheid van het Rotterdamsche, hetwelk er in het vorige jaar de winterwerkzaamheden mede geopend heeft van het voorzeggd genootschap, dat bij die gelegenheid nog eens op een aangename wijze herinnerd werd aan de gaven van vernuft en geest van zijn oudste Eerelid.

Op 'de Neven' volgde weldra een kleiner berijmd blijspel in één bedrijf, Hieronymus Jamaar, dat mede met bijval werd ontvangen; voorts in 1841 een nieuw tooneelwerk in vijf bedrijven, dat als een tegenhanger van 'De Neven', 'De Nichten' was betiteld, doch dat nu niet als de voorafgegane stukken in dichtmaat was behandeld. Hij

schreef daarover in zijn voorrede: 'Hoe voortreffelijk de opvoering van De Neven ook geweest zij, heeft ze mij echter in mijne meening bevestigd, dat, voor het Hollandsche blijspel, proza boven verzen de voorkeur verdient, omdat het minder verleidt tot een meestal ongepast declameren, en de taal van het dagelijksche leven natuurlijker voorstelt.' De Nichten, een *comédie de caractère*, waarvan hij goede verwachting scheen te hebben, werd evenwel door het publiek in lange na niet met dat welgevallen als de Neven ontvangen. Het bleef bij een enkele opvoering; het viel, en lokte zelfs een kwaadaardig pamflet uit van Lammert Plat, dat, aan het pseudoniem van den schrijver getrouw, een allerplatste beschimping mocht heeten van het nieuwe blijspel. Men moet bekennen dat de karakters, door Van den Bergh in dit stuk geteekend, als het ware een uitstalling waren van al wat onbeschaafd, onbehaaglijk, leelijk is. Tal van hoofdzonden worden er in tentoongesteld: huichelarij en hebzucht in Martha, bespottelijke eigenwaan in Amaranthe, lichtzinnigheid en onbeduidendheid in Caroline, terwijl die ondeugden haar medegangsters vinden in de domme brutaliteit van een officier als Osbroek, in de laaghartigheid van een Pimping, in de opgeblazenheid van een Bomba, in de schurkenstreken van een Grijpmaar; waarlijk een fijn troepje, daar weinig nobels of verheffends tegenover staat, want de heer Van Heul, die als een type van goedhartigheid moet doorgaan, is te onbeduidend van karakter om eenig effect te maken, en Wilman, hoewel een fatsoenlijk man, handelt te weinig om goed uit te komen tegen den donkeren achtergrond; dat is evenzeer het geval bij de overige, slechts ondergeschikte personen. 't Schijnt dat het publiek op eens genoeg had van al die ondeugden en onmanierlijkheden en dat het 'de Nichten' beschouwde als een spiegel des levens, als de types van beide seksen van ons geslacht althans het stuk vond afkeuring en tegenzin. Van den

Bergh heeft zich echter op handige wijze verdedigd, zoowel in een voorbericht van zijn blijspel, als in een kleine brochure: 'Gesprek over de Nichten.' In het slot daarvan zegt hij, sprekende tot den heer X., die in een artikel van het Handelsblad van 21 Januari 1842, zijn partij had opgenomen: 'Gij schijnt van meening dat ik aan de zucht om het publiek te behagen, de waarheid zou hebben opgeofferd. Is het eerste mij niet mogen gelukken, het tweede geloof ik mij niet te kunnen verwijten. Zonder de verwaandheid te hebben van mijn tooneelstuk als een spiegel van dezen tijd te beschouwen, vermeen ik dat (op de, in het blijspel meest onvermijdbare charge en karikatuur na) al de daarin voorkomende karakters, dus ook die van Osbroek, Martha en Amaranthe, waarheden zijn, de laatste echter geenszins als types, maar slechts als hoogst zeldzame exceptiën.'

Ook het tutoyeren, ons je en jou, was den beoordeelaars van destijds een ergernis. Thans denkt men er anders over, ja, waarschijnlijk zou het oordeel over het gansche stuk nu wel ietwat verschillen met dat van '41. Van den Bergh troostte zich met de gedachte dat hij niet begrepen is, doch heeft, wel jammer om zijn aanleg, het publiek en het tooneel naar verdere producten laten wachten. In zijn 'gesprek' zegt hij ten slotte: 'Aan den grooten weg wil ik timmeren, niet aan een vuil moeras, waar een laag gespuis zich gereed houdt mijn gebouw en mijn persoon met slijk te werpen. Ook de monopolisten zijn mij te geducht. Ik laat hun de ruimte. Het publiek vare er wel bij. Het heeft mij niet begrepen. Misschien ligt de schuld daarvan aan mij. De tijd leere het.'

In 1853 verscheen van hem bij A.C. Kruseman, een *Bundel proza en poëzy*, die in 1860 herdrukt werd. Het werk bevat een drietal verhalen in proza en een 45tal dichtstukjes, meest in vrolijken trant. De aangehaalde *Rijmepistel* is het uitgebreidste; voorts behooren *De Ge-*

lukkige, Het Gelukkige Boertje, De Vaderslandslievende Edelmogende, Jan de Droomer tot de meest besprokene of bekende; zij hebben in vele Rederijkerskamers de rondte gedaan.

Helvetius van den Bergh maakte geen aanspraak op den naam van een groot dichter, maar hij bezat vele poëtische gaven en hij was voor de samenleving een begaafd en ontwikkeld man. Hij heeft in zijn leven niet als in een rozengard gewandeld; toenemend ooglijden folterde hem naar lichaam en ziel; hij riep de hulp in van bekwame oogartsen, moest tot zevenmaal toe zich aan pijnlijke operatiën onderwerpen, om met volslagen blindheid te eindigen. Hij bracht nu eens in Parijs of in Brussel, dan in Wijk bij Duurstede of in Vianen een tijd door om zich aan onderscheidene behandelingen over te geven, maar zonder de gewenschte gevolgen. Stekeblind keerde hij naar den Haag terug, waar hij nu zonder verwanten of betrekkingen, geheel aan gehuurde hulp was overgegeven, tot hem, als ware het een ster in den nacht, het geluk ten deel viel een liefderijk hart te vinden in Mejuffrouw Maria Francina Briedé, met wie hij den 25 Mei 1865 in het huwelijk trad, en die hem met voorbeeldelooze liefde en trouw bewaakte, zoodat de hulpbehoevende grijsaard, die bij zijne blindheid nog met hardhoorendheid en rhumatisme te kampen had, toch vaak op blijden toon uitriep, dat zijne laatste levensjaren de gelukkigste waren. Zijn helderheid van geest, zijne opgeruimdheid leefden weer op bij de onvermoeide zorgen zijner jeugdige gade. Nog wist hij vaak liefelijke toonen aan zijn viool te ontlokken, nog mocht hij zijne gezellin menig voorval en ontmoeting uit zijn leven of dat zijner vrienden opdisschen, terwijl zij hem hare hand leende, wanneer hij nog een greep naar de lier deed. In 1868 dicteerde hij haar een los, aardig kamerstukje, 'Een Theepraatje,' dat bij Ter Gunne het licht zag. Na eenige maanden sukkelens, waarbij zijn wel zwak,

maar toch taai gestel telkens weder hoop gaf op herstel, bezweek hij eindelijk, zich nog aan het leven vastklemmend. De vier en zeventigjarige man wordt door zijne gade betreurd met een gehechtheid die aan 't ongelooflijke grenst. Zijn dag was beneveld en stormachtig - zijn avond was kalm en liefelijk, want eene zorgende hand leidde zijne schreden en de liefde schonk hem licht in de duisternis.

Bovenstaande korte levensbeschrijving door mij in den Spectator geplaatst, werd mij door het Bestuur onzer Maatschappij ter overneming verzocht, ik sta ze daartoe gaarne af; slechts doet het mij leed dat ik van mijn overleden vriend als letterkundige, weinig of niets meer weet te zeggen dan hetgeen ik reeds hiervoren in beknopten vorm deed.

Ik maakte met Van den Bergh kennis, toen hij zich in 1834 en later in den kring van 'Oefening' bewoog. Bij zijn lang verblijf elders tot herstel van zijne gezondheid en zijn gezicht, liepen onze wegen uiteen, en vernam ik nu en dan slechts iets van hem, maar het waren meestal treurige berichten die tot mij kwamen. - In zijn laatste evensperiode, in den Haag teruggekeerd, bezocht ik hem meermalen en had daarvan de meest mogelijke voldoening. Wel deed mij telkens de aanblik van dien afgeleefden blinden grijsaard pijnlijk aan, maar mijne aandoening week voor het genoegen van zijn aangenaam onderhoud. - Zijn heldere stem, zijn geestige opmerkingen, zijne deelneming aan alle nieuwtjes van den dag, waren zoovele bewijzen van zijn nog frisch en jeugdig gemoed; terwijl hij door de welwillende voorlezingen van zijne beminde vrouw op de hoogte bleef van de literatuur onzer dagen. Enkele malen beproefde hij, op het gevoel af, zelf eenige dichtregelen te schrijven; maar meestal leende zijne gade daartoe hare hand. Zijne laatste dichtstukjes zijn van te intiemen aard om ze meê te delen. Ze vloeien evenwel over van dankbaarheid voor zijn huiselijk geluk.

Ontnam de goede God mij veel -
Hij heeft mij meer nog weergegeven.

zong hij in een dezer kleine nasprokkelingen, en hij bevestigde die woorden door zijne opgeruimde stemming en zijne onverstoorbare tevredenheid. - Door rhumatische aandoeningen dikwerf gekweld, kon hij dan ternauwernood den arm naar het gelaat opheffen. Toch schertste hij er bij en klaagde zijn nood door woorden als deze:

‘Ik was te zwak die plaag der plagen -
De vliegen van mij af te jagen;
Voor 't snuiven stond mijn neus te hoog
Daar mij elk snuifje een centnaar woog.’

't Was of hij in zijn ouderdom weer meer kinderlijk dacht en voelde. De zorgen waarmede hij nu gekoesterd werd, na een langen tusschentijd van ontbering en hulpeloosheid, brachten hem de dagen zijner jeugd voor den geest toen eene moederlijke hand hem leidde en liefkoosde. 't Was dus wel natuurlijk dat zijne tegenwoordige verpleegster aan die van vroegere tijden herinnerde, gelijk hij dit in de volgende regels uitdrukt:

‘Mijn moeder, 'k blijf haar nog beweenen,
Geen liever moeder, braver vrouw,
Werd ooit door 't zonnelicht beschenen,
Bleef meer haar eedle roeping trouw.
'k Herdenk haar teedre liefdeblijken,
Een engel Gods was zij voor mij;
Bij haar wil ik U vergelijken,
Want juist haar evenbeeld zijt gij.’

Zoo heeft Helvetius Van den Bergh voor zijn intiemen kring een liefelijk aandenken, voor het publiek een goeden naam als schrijver en tooneeldichter nagelaten.

's *Gravenhage*, Juni 1874.
W.J. van Zeggelen.

Levensschets VAN Jan Anne Beijerinck .

Door het bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden uitgenoodigd tot het leveren eener levensschets van ons medelid J.A. Beijerinck, voldoe ik aan die taak met een gemengd gevoel van leedwezen over den ontslapen ouderen vriend en van voldoening dat het mij gegeven is de herinnering aan den man, die onder de waterbouwkundigen in Nederland eene zoo eervolle plaats innam, te bestendigen in de werken der Maatschappij.

Ik zal mij echter bepalen tot het eenvoudige levensberigt en mij onthouden van de lofrede, die niet in de bedoeling der Maatschappij ligt.

Jan Anne Beijerinck, jongste zoon van den Inspecteur in het 1ste district der Bovenrivieren Willem Beijerinck en van Baukje Maria Dibbets, werd den 4 December te Lent bij Nijmegen geboren.

Reeds als jongeling trachtte hij de vereischte wetenschap te verkrijgen in het vak, dat door zijn' in 1808 overleden vader was beoefend, en onder de leiding van zijn oudsten broeder M.G. Beijerinck, die in 1852 als Hoofdingenieur

van den waterstaat in Zuidholland eervol ontslagen werd, zette hij zijne studiën met zoo gunstig gevolg voort, dat hij bij Ministerieel besluit van 4 Augustus 1818 aangesteld werd tot adsistent bij het onderzoek omtrent de vereischte middelen tot verbetering der uitwatering van de districten Nijmegen en Maas en Waal.

De praktische kennis, die Beijerinck bezat, bezorgde hem reeds in October van dat jaar eene benoeming als opzigter bij de blees- en pakwerken tot ontzet van den Varikschen schaaldijk in den Tielerwaard, en in 1819 onder de leiding van den Inspecteur-Generaal Blanken, het toezigt op eenige kunst- en aardewerken, die werden uitgevoerd tot het maken van het groote NoordHollandsche Kanaal tusschen Amsterdam en het Nieuwediep.

In 1821 vervaardigde Beijerinck, na de daartoe vereischte opmetingen te hebben verrigt, eene kaart van den vaarweg tusschen Vreeswijk en Amsterdam, en in de beide volgende jaren deed hij de vereischte opnemingen voor het ontworpen Zederikkanaal.

Na zijne benoeming tot élève-Aspirant-Ingenieur in 1824 bleef Beijerinck werkzaam bij de uitvoering der genoemde kanalen, en hij onderscheidde zich op zoo gunstige wijze dat hem door Blanken het digten van den op 4 Februarij 1825 ontstanen doorbraak in den Waterlandschen zeedijk te Durgerdam, en later het doen der opnemingen en waterpassingen voor het ontworpen kanaal door het eiland Voorne werd opgedragen.

Beijerinck zette niettegenstaande al deze werkzaamheden zijne theoretische studiën ijverig voort, en na een in Julij 1825 te Delft afgelegd examen werd hij bij Koninklijk besluit van 4 Augustus 1825 N°. 114 benoemd tot Aspirant-Ingenieur van den Waterstaat.

Bij Ministerieele beschikking van 2 Maart 1826 werd hij toegevoegd aan den Hoofdingenieur J.W. de Thomèze te 's Gravenhage, en belast met de opnemingen en voorbe-

reidende werkzaamheden betrekkelijk de droogmaking van den Zuidplas in Schieland, en daarna met het opmaken van een ontwerp voor een kanaal van 's Gravenhage naar de Noordzee bij Scheveningen.

Op 26 November 1827 had de eerste aanbesteding der werken tot droogmaking van den Zuidplas plaats en aan Beijerinck was, onder het oppertoezicht van de Hoofdingenieurs J.W. de Thomèze en D.J. Thomkins, het technisch bestuur en de leiding van dit belangrijke werk opgedragen; hij vestigde zich daartoe te Moordrecht.

De staatkundige gebeurtenissen waren oorzaak dat de droogmaking in November 1830 werd gestaakt, en hoewel in Julij 1831 weder langzaam voortgezet, werd de arbeid eerst in 1835 krachtig hervat.

Gedurende de jaren 1831 tot 1833 bekleedde Beijerinck de betrekking van Commissaris voor het opmeten en ijken der Rijnschepen en werd in 1834 bevorderd tot Ingenieur van den Waterstaat der 2de klasse.

Hij vervaardigde in 1835 met den Ingenieur F.W. Conrad een ontwerp tot indijking en vergrooting der stad Rotterdam, en werd in datzelfde jaar geraadpleegd over het droogmaken en in cultuur brengen van uitgestrekte moerassen in den omtrek van Nieuw-Orleans in den Noord-Amerikaanschen Staat Louisiana.

Toen tot het voortzetten der werken aan den Zuidplas besloten was, wijdde Beijerinck zich geheel aan dat belangrijke werk, en behalve 27 vijzel- en schepradmolens, werden twee stoomvijzelmolens tot droogmaking van den plas door hem ontworpen en onder zijne leiding opgericht.

In 1840 was het water uit den polder verwijderd en ving de verkaveling van den nieuwen polder, volgens de door Beijerinck gemaakte ontwerpen, aan. Hij bleef de uitvoering dezer werken besturen tot het tijdstip dat de groote waterplas in een' vruchtbaren polder herschapen was; eene betuiging van bijzondere tevredenheid der Nederlandsche

Regering over den zoo goed volbragten arbeid bevatte een' welverdienden lof, die Beijerinck werd toegezwaard.

Geen wonder dat, toen de Regering in 1839 tot de droogmaking van het Haarlemmermeer besloot, Beijerinck de aangewezen man was, om bij de praktische oplossing van dat moeilijke vraagstuk eene belangrijke rol te spelen.

Bij Ministerieele beschikking van den 6 November 1839 werd hij met zijn ambtgenoot P. Kock toegevoegd aan de Commissie, belast met de algemeene leiding der onderneming, en het was Beijerinck, die het plan ontwierp en de uitvoering bestuurde van den ringdijk tusschen Halfweg en de Oudewetering, van de beide stoomgemalen te Halfweg en Spaarndam, van de gebouwen der stoompompwerktuigen de Leeghwater, de Cruquius en de Lynden en van de verkaveling van den nieuwen polder.

Van Beijerinck wordt, door den Voorzitter der Commissie in zijne Beschrijving over de droogmaking van het Haarlemmermeer, getuigd, dat hij bij het ontwerpen der voormelde plannen voor de gebouwen der stoombemaling buitengewone ijver en kunde aan den dag legde en zich het vreemde onderwerp met bijzondere bevattelijkheid wist eigen te maken.

In 1852 was het meer droog en ving de verkaveling aan. Zijne Majesteit de Koning gaf een openlijk blijk van erkenning der verdiensten van den man, die in zoo groote mate had bijgedragen tot het tot stand komen van dit groote werk, dat de bewondering van het buitenland had gewekt, door Beijerinck bij besluit van 21 November 1853 te benoemen tot Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw.

Beijerinck bleef de uitvoering der verkaveling van den nieuwen polder besturen tot het voorjaar van 1854, toen hij tot Hoofdingenieur van den Waterstaat der 2de klasse bevorderd en met de dienst in de provincie Zeeland belast werd.

Voor de hem in 1852 aangeboden betrekking van Chef van den Waterstaat en der publieke gebouwen, het Mijnwezen en de Nijverheid in Nederlandsch-Indie had Beijerinck bedankt.

Niettegenstaande de vele bezigheden, die hem bij de droogmaking van het Haarlemmermeer waren opgedragen, werd hij geraadpleegd over den aanleg van belangrijke werken in het buitenland en benoemde de Regering hem in vele Commissiën, die met droogmakerijen in verband stonden.

Dat was het geval in 1845 en 1851, toen hij door de Deensche regering geraadpleegd werd over de ontwerpen tot aanleg en verbetering van zeehavens op de noordwestkust van de hertogdommen Sleeswijk en Holstein en tot aanwijzing van het meest geschikte punt voor den aanleg eener zeehaven en ter verbetering van de bestaande havens op de noordwestkust van Jutland; terwijl de Regering hem het lidmaatschap opdroeg eener Commissie tot het instellen van een onderzoek naar de beste middelen tot droogmaking der Veenplassen onder Kralingen en Hillegersberg, in 1851 en tot het ontwerpen van de droogmaking der Legmeerplassen, in 1853. En toen in laatstgenoemd jaar het bestuur van den Zuidplaspolder den inwendigen waterstand van dien polder wenschte te verbeteren, was het wederom Beijerinck aan wien het maken van dat ontwerp werd opgedragen.

Ook het Gemeentebestuur van Rotterdam benoemde hem in Commissiën om verslag uit te brengen over de plotselinge verzakking van een gedeelte van de in die stad langs de Maas aangelegde bazaltkaden.

De werkkring van Beijerinck als Hoofdingenieur van den Waterstaat in Zeeland was van geheel anderen aard als die vóór 1854, doch door zijn praktischen blik geleid, gaf hij vele nuttige wenken, zoowel bij het uitvoeren der zeewerken als bij de beoordeeling der ontwerpen van de

Nederlandsche Maatschappij tot indijking der op- en aanwassen in de Ooster-Schelde en van den Zeeuwsch-Limburgschen Spoorweg.

Zijn verblijf in Zeeland was van betrekkelijk korten duur; allen, die met hem in hunne dienstbetrekking in aanraking kwamen, zagen hem met leedwezen vertrekken, toen hij, bij Koninklijk besluit van 30 December 1857 tot Hoofdingenieur van den Waterstaat der 1ste klasse bevorderd zijnde, in April 1858 belast werd met de dienst in de provincie Zuidholland.

Dáár opende zich voor Beijerinck een nieuw veld van werkzaamheden en behalve den arbeid, die aan zijne Rijksbetrekking verbonden was, zag hij zich met vele Commissiën zoo binnen- als buitenlands belast.

Met L.J.A. van der Kun en F.W. Conrad onderzocht hij de vraag, wat ten aanzien van den verhoogden waterspiegel op de Waal en Merwede moest verrigt worden.

Onder het voorzitterschap van J.P. Delprat bragt hij, als medelid der daartoe benoemde Commissie, den 7 September 1858 een verslag uit nopens den waterkeerenden toestand van den Nieuwen-Zuider-Lingedijk.

In 1858 was hij lid van den Raad van den Waterstaat voor het Kanaal door Holland op zijn smalst en voor de verbetering van den waterweg van Rotterdam naar de Noordzee, en werd hij door den Gemeenteraad van 's Gravenhage benoemd tot lid der Commissie, ingesteld tot het onderzoeken en beantwoorden van vragen betreffende den aanleg eener haven te Scheveningen.

De Regering belastte hem in datzelfde jaar met het onderzoek van het ontwerp van een uitwateringskanaal in de Noordzee te Scheveningen, dat door het Gemeentebestuur van 's Gravenhage was aangeboden, en waaruit Beijerinck aanleiding vond tot het maken van een nieuw ontwerp voor dat kanaal in verband met de waterverversching van 's Gravenhage.

Ook bragt hij in 1858 met den Ingenieur J.G.W. Fijnje en den Architect W.N. Rose, op verzoek van het Gemeentebestuur van Rotterdam, een zeer uitvoerig rapport uit over de Spoorwegverbinding van Rotterdam met België.

In 1859 leverde Beijerinck het ontwerp tot het bedijken en droogmaken der kleine plassen in Schieland, dat voor gezamentlijke rekening van het Rijk en de Provincie Zuid-Holland is uitgevoerd onder beheer eener gemengde Commissie, waarin Beijerinck zitting had.

Naar aanleiding van een door Dijkgraaf en Hoogheemraden van Schieland gedane uitnoodiging, ontwierp Beijerinck met den Hoofdingenieur Storm Buijsing en den fabriek Scholten in 1860 de werken tot verbetering van de lozing der boezemwateren van dat Hoogheemraadschap en bestuurde de uitvoering dezer werken.

Na de overstromingen, die ons land in den aanvang van het jaar 1861 teisterden, droeg Zijne Majesteit onze Koning den Raad van bestuur van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs op, eene prijsvraag uit te schrijven betreffende den aanleg van vlugtheuvels, en de Raad benoemde Beijerinck tot lid der Commissie, aan welke de vele ingekomen antwoorden ter beoordeeling werden gegeven.

Met L.J.A. van der Kun bezocht Beijerinck in 1863 eenige havens op de Fransche en Belgische kust, en beide Heeren bragten omtrent die reis een uitvoerig en belangrijk verslag uit, dat door de Regering gedrukt en verkrijgbaar gesteld werd en door de waterbouwkundigen nog dikwerf geraadpleegd wordt. Die reis stond in verband met een aan hen gevraagd advies over eene ontworpen haven te Scheveningen, waarvoor in 1862 concessie was aangevraagd.

De Gemeenteraad van Leiden droeg in laatstgemeld jaar aan Beijerinck op het maken van een ontwerp tot verbetering van het water in de stadsgrachten, aan welke opdracht door hem voldaan werd.

Voorts was Beijerinck in 1864 lid der Commissie, die aan de Regering advies uitbragt over de voorgestelde middelen tot herstel van het droogdok te Willemsoord, en maakte hij met F.W. Conrad, op verzoek van den Senaat der stad Hamburg, een ontwerp tot verbetering van de uitwatering der voorstad Hammerbrook.

Toen Dijkgraaf en Hoogheemraden van de Hondbossche en Duinen tot Petten in 1864 eene prijsvraag uitschreven over de middelen tot verbetering hunner zeewering, werd de beoordeeling der ingekomen antwoorden opgedragen aan eene Commissie bestaande uit de Heeren J.A. Beijerinck, J.G. van Gendt en C. Brunings.

Bij Koninklijk besluit van 28 Maart 1866 N°. 58 werd Beijerinck benoemd tot Inspecteur van den Waterstaat; hij bleef in die betrekking te 's Gravenhage gevestigd.

Hij was in dat jaar onder-voorzitter der Commissie, ingesteld tot het onderzoeken van het drinkwater, naar aanleiding van en in verband met de cholera, die in dat jaar geheerscht had.

Nadat door de Belgische regering bezwaren waren geopperd tegen de afdamming der Ooster-Schelde benoorden het fort Bath, werd Beijerinck in 1866 met den Ingenieur P. Caland voor Nederland aangewezen als lid der Internationale Commissie, waarin dat belangrijke vraagstuk behandeld en ten slotte op eene voor Nederland gunstige wijze beëindigd werd.

In 1866 maakte Beijerinck een ontwerp in groote trekken tot het afsluiten, indijken, droogmaken en in cultuur brengen van het gedeelte der Zuiderzee bezuiden de voor den afsluitdijk bestemde lijn van Enkhuizen over Urk naar het Keteldiep bij Kampen, waardoor de IJssel hare vrije uitstrooming in de Zuiderzee behield, en dat dus van minder omvang was dan het door den Ingenieur B.P.G. van Diggelen in 1849 uitgegeven ontwerp tot bedijking en

droogmaking der Zuiderzee, de Friesche Wadden en de Lauwerzee. Het ontwerp van Beijerinck heeft sedert tot grondslag gediend aan de verschillende Commissiën die door de Regering benoemd zijn om over de mogelijkheid tot uitvoering dezer grootsche onderneming een oordeel uit te spreken.

Beijerinck was in 1867 voorzitter eener door Zijne Majesteit den Koning ingestelde Commissie voor het verruimen en verbeteren van den Krommen Rijn tusschen Wijk-bij-Duurstede en Utrecht en lid der Commissie, die belast was met het doen van voorstellen tot het wettig regelen der Rijks- en Provinciaie bijdragen aan de Calamiteuse polders van Zeeland.

De Gemeenteraad van 's Gravenhage benoemde in 1868 Beijerinck in Commissie met de Heeren F.J. Stieltjes en C.J. de Bruyn Kops ten einde te onderzoeken, of, en zoo ja, op welke wijze de in die gemeente bestaande riolen uitgebreid en verbeterd konden worden.

Jan Anne Beijerinck had dus gedurende het vijftigjarig tijdperk, waarin hij zich geheel aan de beoefening van het vak van den Ingenieur had toegewijd, deelgenomen aan het ontwerpen, beoordeelen of uitvoeren der meest belangrijke Nederlandsche waterstaatswerken, terwijl hem meer dan eenmaal de eervolle taak werd opgedragen om ook buitenlandsche regeringen met raad en daad de behulpzame hand te bieden. Vele onderscheidingen vielen hem dan ook te beurt.

In 1849 bekroonde het Bataafsch Genootschap van proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam hem met de gouden medaille voor de beantwoording eener uitgeschreven prijsvraag over de indijking en uitbreiding der stad Rotterdam. Hij werd bovendien gekozen tot gewoon lid en later tot lid-consultant van dat genootschap.

In 1850 werd hij benoemd tot lid van de Leidsche af-

deeling der Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen, en in 1851 werd hij gekozen tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

Behalve de reeds vermelde eervolle onderscheiding, die Beijerinck in 1853 genoot door zijne benoeming tot Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, ontving hij van den Koning van Denemarken, tengevolge zijner bemoeijingen in Sleeswijk-Holstein, het ridderkruis der Danebrogsorde, en vereerde de Koning van Italie hem met de ridderorde van de HH. Mauritius en Lazarus, na een door Prins Amadeus van Savoyje gebragt bezoek aan de werken van het Haarlemmeer.

Beijerinck nam steeds een werkzaam deel aan het zamenstellen der verslagen, die zijn uitgebragt door de Commissiën waarvan hij voorzitter of lid was.

Bovendien heeft hij de navolgende geschriften in het licht gegeven, ten deele in de werken van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs en van wetenschappelijke Maatschappijen ten deele als afzonderlijke brochures en boekwerken:

Verhandeling ter beantwoording eener door het Bataafsch Genootschap van Proefondervindelijke Wijsbegeerte uitgeschreven Prijsvraag betreffende: 'het maken van een voldoende ontwerp tot regelmatige vergrooting der stad Rotterdam, met eene gelijke beveiliging derzelve tegen hevige vloed, zonder dat de scheepvaart daardoor belangrijke verhindering ondervinde,' welke verhandeling in 1848 door het Genootschap met de gouden medaille bekroond is.

Geschied- en waterbouwkundige beschrijving der droogmaking van den Zuidplas-polder in Schieland, opgenomen in de verhandelingen van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, uitgegeven in 1851.

Memorie van F.W. Conrad, D.J. Storm Buijsing en J.A. Beijerinck betreffende den aanleg eener zeehaven te Scheveningen, uitgegeven in 1859.

Stukken betrekkelijk de bedijking en droogmaking van de

kleine plassen in Schieland , uitgegeven in 1859 door het Hoogheemraadschap van Schieland.

Rapport aan den Minister van Binnenlandsche Zaken door wijlen den Hoofdinspecteur van der Kün en den Hoofdingenieur J.A. Beijerinck over hun bezoek aan eenige havens in Belgie en Frankrijk , in 1864 op 's Rijks kosten uitgegeven.

Nota, betreffende de beantwoording der vraag, gesteld sub b. in 's Konings besluit van 16 Julij 1866, N°. 68, houdende de benoeming eener Commissie van onderzoek naar het drinkwater in de door de thans heerschende epidemie meest geteisterde gemeenten , uitgegeven in 1866.

Proeve van een ontwerp tot afsluiten, indijken, droogmaken en in cultuur brengen van een gedeelte der Zuiderzee , uitgegeven in 1866.

Na een zoo werkzaam leven verlangde Beijerinck naar rust en verzocht hij in 1870 op ruim 69jarigen leeftijd ontslag uit 's Rijks dienst, dat hem op de meest eervolle wijze door den Koning, bij besluit van 9 Maart 1870, verleend werd, met toekenning van den titel van Hoofdinspecteur van den Waterstaat.

Kort daarna reeds openbaarde zich bij Beijerinck de kwaal, die hem gedurende de laatste levensjaren vele smarten veroorzaakte en eindelijk ontnam aan de talrijke vrienden, die hij bezat.

Den 27 Maart 1874 overleed Beijerinck te 's Gravenhage, talrijk was de opkomst zijner vereerders en vrienden, die, toen zijn stoffelijk overschot op Eik en Duin ten grave daalde, eene laatste hulde bragten aan den man, die een zoo werkzaam en nuttig besteed leven had geëindigd.

Bij allen, die Beijerinck leerden kennen en niet het minst bij de Ingenieurs van het corps van den Waterstaat, die het voorregt hadden door hunne betrekking met hem in aanraking te komen, zal de herinnering aan zijne degelijke

kennis, zijne goede raadgevingen en zijn vriendschappelijk, meestal opgeruimd, karakter steeds blijven bestaan en levendig gehouden worden door de groote werken, waaraan zijn naam verbonden is.

Haarlem, 31 Augustus 1874.

J.F.W. Conrad.

Levensbericht VAN Dr. Daniël Chantepie de la Saussaye.

De Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde verlangt niet eene uitvoerige beschrijving van het leven van hare afgestorven leden, maar eene korte levensschets. Zij geeft van hare leden geene lofredenen, want zij acht, dat het oordeel over hunne verdiensten het best aan den nakomeling overgelaten wordt. Slechts wil zij zorgen, dat de feiten worden opgeteekend, die bij de bepaling van dat oordeel gekend moeten worden.

Het is mij eene behoefte, deze aangegeven bakens aan het hoofd van dit levensbericht te stellen, omdat zij de eischen beperken, die het verlangen naar volledigheid en volkomenheid bij het diep gevoel van een groot gemis zoo gereedelijk zou kunnen doen gelden. Ook voor mij zelven heb ik aan die perken behoefte, want ik zou over dezen afgestorvene nu nog niet durven schrijven dan binnen deze grenzen. Het beeld van de la Saussaye staat levendig en duidelijk genoeg voor mijnen geest, maar juist daardoor is het smartgevoel zoo diep nu hij is heengegaan. Er behoort vaster hand en kalmer gemoedsstemming toe om dat beeld naar den eisch van zijn waarde te teekenen, dan

ik heb bij de herdenking van den vriend, met wien ik in zoo nauwe betrekking stond.

Daniël Chantepie de la Saussaye werd den 10^{en} December van het jaar 1818 te 's Gravenhage geboren uit het huwelijk van Mr. Pierre Chantepie de la Saussaye, in zijn leven hoofdambtenaar bij het Ministerie van Koloniën, en Vrouwe Sara Jacoba 't Joostink. Zijn grootvader, Jacques George Chantepie de la Saussaye was in zijne jeugd met zijne ouders uit Frankrijk geweken, ten gevolge van moeielijkheden, die zij ondervonden wegens hunne godsdienstige overtuiging. Hij diende van 1779 tot 1809 de Walsche gemeente te 's Gravenhage als Herder en Leeraar. Op deze gemeenschap met de 'refugiés' stelde de la Saussaye den hoogsten prijs en hij vermeldde met welgevallen zijne afkomst van den stam der edellieden van zijnen naam, die tot den roem van het protestantisme in Frankrijk hebben bijgedragen¹. Zijne jeugd was aan die van vele refugiés niet ongelijk. De *res angusta domi* deed hem vroeg vele ontberingen kennen, welke in meer dan één opzicht van invloed geweest zijn op de voltooiing van zijne studiën: ook in dit, dat zijn ijver geprikkeld werd tot noeste vlijt bij het besef, dat hij zou te woekeren hebben met de gaven en vermogens, hem door God verleend.

Vroeg reeds, op de lagere school en op het Gymnasium, waar hij het onderwijs van den geleerden Rector Bax genoot, onderscheidde zich de la Saussaye door zijnen aanleg en

1 Bij het laatste onvergetelijk bezoek, dat ik mijnen ontslapen vriend eenige weken vóór zijn verscheiden te Groningen bracht, toonde hij er prijs op te stellen, dat ik hem sprak van één zijner voorvaderen, die blijkens de pas uitgegeven brieven van Louise de Colligny behoord had tot de hofhouding van de Hertogin de la Tremouille, dochter van Prins Willem I.

zijne vorderingen, zoodat hij in de beoefening van de oude talen onder de eersten der school behoorde. Hij maakte als jongeling veel werk van de poëzij, hetgeen hem vroeg eene plaats verwierf in het Haagsche Genootschap: *Oefening kweekt kennis*. Van zijne latijnsche verzen werd de sierlijkheid geroemd, en in het algemeen onderscheidden zich zijne gedichten door dien gemoedelijken humor, die hem geheel zijn leven eigen bleef, en waardoor zijn dagelijksche omgang voor zijne huisgenooten en vrienden onder alle omstandigheden iets zoo bijzonder aantrekkelijks had.

In de maand Maart van het jaar 1836 werd de la Saussaye op achttienjarigen leeftijd tot de Hoogeschool bevorderd, bij welke gelegenheid hij eene oratie hield: *De M.T. Cicerone, provecta etiam aetate patriae amantissimo*. Te Leiden ontving hij het propaedeutisch onderwijs van de Hoogleraren Weijers, Bake en Hoffman Peerlkamp, die hem onder hunne beste leerlingen telden. Het verkeer met van der Palm, hetwelk hij tijdens zijn verblijf aan de Academie nog twee jaren genieten mocht, getuigde van de waardeering, welke hij ook bij dezen vond. In de Theologie waren Clarisse, van Hengel, Kist en van Oordt zijne leermeesters, nadat hij tot Candidaat in de letteren bevorderd was. Zoolang hij leefde heeft hij deze mannen in eere gehouden, - vooral achtte hij zich aan de geleerdheid van Clarisse veel verplicht te zijn - maar niemand van zijne theologische leermeesters had meer invloed op hem dan van Oordt. Dit kwam, doordat de la Saussaye vroeg overtuigd werd van de gebreken der oude supranaturalistische school, welke hij met haar intellectualisme een vruchtelozen strijd tegen het rationalisme zag voeren. Eene nieuwe Theologie, op den wortel van het leven des geloofs gegroeid, zocht zijn geest, die van nature speculatief was. Was het wonder, dat de Professor, die met 'eene nieuwe Theologie' uit Groningen aankwam, in hem een aandachtigen toehoorder vond, en dat wederkeerig die leermeester dezen leerling als een veel-

belovend kweekeling voor zijne school te gemoet trad? Een privaat collegie, waar het Evangelie van Johannes onder vrije gedachtenwisseling gelezen werd, gaf aanleiding, dat de nieuwe denkbeelden bij de la Saussaye belangstelling wekten. Maar het was hem niet mogelijk bij de woorden van eenigen leermeester te zweren, en hij ontleende aan de 'Groninger School' ook slechts de stof voor nieuwen geestesarbeid, waarbij hij zijn eigen weg, of liever, het pad, hetwelk eene grondige studie van de H. Schrift hem wees, bewandelde. Hij heeft zich 'nooit met de dogmatische opvattingen dier school, noch met vele van hare historische beschouwingen kunnen vereenigen'¹. Hare opvatting van de verlossing als opvoeding van het menschelijk geslacht was hem te oppervlakkig, en hare voorstelling van den persoon van Christus vond bij hem spoedig - even als bij Ullmann - in de oorkonden van Oud- en Nieuw Verbond en ook voor zijn denken onoverkomelijk bezwaar. Intusschen had het onderwijs van van Oordt 'aan zijne theologische studiën en geestelijke ontwikkeling een impuls gegeven,' en hierin bleef hij vast staan, in overeenstemming met de eerste getuigen van Christus en met de hervormers der Kerk, dat niet 'de leer over den Christus, maar de persoon van Christus middelpunt van Kerk en Theologie is.' Van dezen tijd dagteekent ook zijn groote eerbied voor Schleiermacher, dien hij steeds als als den hervormer van de Theologie vereerde met eene piëteit, welke hem wel eens verhinderde zonder aarzeling het groot verschil, dat er tusschen hem en dien grooten meester bestond, te erkennen; een verschil, zoo wezenlijk als dat, hetwelk bestaat tusschen het christelijk religieus gevoel, waarop de Berlijnsche wijsgeer zijn stelsel bouwde, en het getuigenis en de postulaten van 's menschen zedelijken aan-

1 Zie de *Redevoering bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt te Groningen*, bl. 46.

leg, waarin de Nederlandsche denker den grond van de erkenbaarheid der geopenbaarde waarheid vond. Dat er toen reeds eene scheiding tusschen zijne eigene geestesrichting en de denkbeelden, die hem aanvankelijk hadden aangetrokken, tot stand kwam, bleek uit de verhouding tusschen zijne drie eerste leerredenen uit den academietijd. Van zijne beide voorstellen, die hij als Candidaat in de Theologie deed, placht hij later te zeggen, dat het de eenige zijner vroegere leerredenen waren, die hij niet meer zou hebben kunnen uitspreken: omtrent zijne preek, voor de Walsche Réunie gedaan, (over Joh. III: 36) oordeelde hij zóó niet.

Het leven aan de Academie was voor hem een tijdperk van veelzijdige ontwikkeling. Hij verstond de *universitas* in den rechten zin. Daarvan kunnen zijne oude vrienden getuigen. Met Gerlach en Jonckbloet, met van Griethuysen en Veth, met Valeton en Stoop - om alleen van de levenden te spreken - had hij een drukken

omgang. Het Hebreeuwsch gezelschap **בְּרִשִׁית** en een Fransch: *Esprit de corps* telden hem met eere onder hunne leden, en hij nam ijverig deel aan de in zijn academietijd aangewende pogingen om aan het bestaan van de onderscheidene afdeelingen in het Leidsche studentencorps een einde te maken. Van het *Collegium supremum*, hetwelk daaruit ontstond, was hij geruimen tijd Praeses. Het 'facile princeps' gold reeds vroeg van hem. Van den Studenten-almanak was hij ijverig medewerker en redacteur.

In 1841 werd de la Saussaye Proponent, na het doctoraal examen in de Theologie te hebben ondergaan. De promotie bleef toen achter, gedeeltelijk ten gevolge van het aangeduid bezwaar, en later gaf hij het voornemen daartoe nog eenmaal op, omdat een ander hem het reeds gekozen onderwerp voor eene dissertatie uit de hand nam. Want hij verstond de kunst niet over ieder gegeven onderwerp te spreken of te schrijven; maar wat hij kon, als

een onderwerp hem hart en hoofd vervulde, dat verkondigde van 1841 af de eene week aan de andere. Hij predikte reeds als proponent veel. Prediken was zijne eerste en hoogste liefde. Behalve dit werk - want het was hem van den beginne af een werk van studie - gaf hij in dien tijd lessen en breidde zijne lectuur uit tot die breedte en dien rijkdom, waarvan zijne schriften later de rijpe vruchten droegen, en waardoor de grond gelegd werd voor eene keurige bibliotheek, waarin hij tot het laatst van zijn leven verzamelde wat zijn geest van een voedsel voorzien moest, hetwelk hij in den loop der jaren verarbeiden zou. Hij was van zijn vroegsten tijd af gewoon niet veel schrijvers aan te halen, maar hij bracht met een onmiskenbaar meesterschap uit den vroeg verworven en steeds vermeerderden schat gedurig oude en nieuwe dingen voort, welke dan altijd zijn eigendom waren.

Hoe de la Saussaye reeds als proponent predikte, kan blijken uit het oordeel van Willem de Clercq, die op den 13^{en} Februari 1842 in zijn dagboek opteekende: 'Dezen ochtend ging ik in de fransche kerk bij de la Saussaye. De preek trof mij. Zijn tekst was Kolossensen I, vs. 9-11, en dien behandelde hij meesterlijk. Er was diep inzicht in over de kennis Gods in Kristus.... Men kan wel zien, dat hij uit de filosofie komt en dat hij al de zaken nog niet in het geloof gegrepen heeft, doch er is eene diepte in het onderzoek en in de beschouwing, zooals ik die zelden hoorde. In zijne gebeden was weder dezelfde zalving'¹. De man, die zoo schreef, had omstreeks dien tijd den jeugdigen prediker ook persoonlijk leeren kennen. Die kennismaking bracht de la Saussaye in aanraking met

1 Deze aanhaling heeft voor den steller van dit Levensbericht iets aandoenlijks, dewijl hij omstreeks den daarin genoemden datum bij eene gelegenheid als waarvan zij spreekt en ten huize van den Heer de Clercq, zijnen vriend voor het eerst ontmoette. Die ontmoeting was de aanvang van eene betrekking, welke onder allerlei wisseling van gedachten en gebeurtenissen, onafgebroken dertig jaren stand hield, en waarvan het hem behoefte is te getuigen, dat hij daaraan onuitsprekelijk veel te danken heeft.

Da Costa, door wien hij niet minder gewaardeerd werd. Menige bladzijde van Da Costa's brieven getuigt van die hoogschatting. De aanraking met deze uitstekende voorgangers in den kring van den réveil heeft op de la Saussaye gewis invloed gehad, doch van den beginne af heeft hij tegenover hen die zelfstandigheid betoond, waardoor later zijn oordeel over dit belangrijk verschijnsel van het godsdienstig leven in zijn leeftijd zich gekenmerkt heeft.

In het najaar van 1842 werd hij te Leeuwarden als Predikant bij de Walsche gemeente bevestigd. Hij diende haar zes jaren, een tijdperk van ontwikkeling voor hem in hoogerem zin. Opmerkelijk is, dat in die jaren nog geene vrucht van zijne pen het licht heeft gezien. Het strekt tot bevestiging van hetgeen gezegd is van zijne langdurige voorbereiding en het innerlijk verwerken van den schat eener kennis, waarvan de volgende jaren zoo menige rijpe vrucht hebben opgeleverd. - Ook in ander opzicht was het verblijf te Leeuwarden van grooten invloed op zijn volgend leven. In 1846 werd hij verloofd aan Maria Anna Carolina Louisa van Schelle, dochter van Jan David van Schelle, in leven Resident van Macassar, met welke hij een jaar later in het huwelijk trad. Het volgend jaar werd hem een zoon geboren, waardoor zijn huwelijksgeluk werd verhoogd en een huiselijk leven gevormd, hetwelk voor den man en vader van te grooter beteekenis was, naarmate hij door de zelfstandigheid van zijn geest en de eigenaardigheid van zijne geestesrichting, in verband met den loop der dingen in zijn volgend leven tot zeker isolement gebracht werd. Hij werd door zijn huiselijk leven voor het gevaar der eenzaamheid bewaard. Want niemand was minder

eenzijdig dan de la Saussaye. Van hem kon gezegd worden wat de dichter¹ omtrent een ander oorspronkelijk genie² gezegd heeft:

‘Een geest, te groot om zich te sparen,
 Om zich te onttrekken aan den vloed,
 Die op hem aanstormt met zijn baren,
 En die met koninklijken moed
 De boosheên, die de lucht doorwaren
 Om hart en hoofden in te varen,
 De kracht aan zich beproeven doet;
 Een geest, die in de drift der jaren
 En in der dingen wervelkring
 Onwankelbaar op 't punt bleef staren,
 Van waar hij al zijn licht ontving;
 En zonder voor den storm te buigen,
 Die alles meésleepte in zijn vaart,
 Van ééne waarheid bleef getuigen’ ...

Dat universeele en sympathetische van de la Saussaye was niet bloot te danken aan zijn aanleg, of aan de veelzijdigheid zijner studiën: het had bovenal zijn oorsprong in de oprechtheid en eenvoudigheid, waarmede hij het wezen van het Christendom als het beginsel van zijn leven en denken had opgenomen, doch het werd krachtig bevorderd door de warmte en de kalmte van zijn huiselijken haard. De vrienden, die in dien huiselijken kring mochten verkeerden, kunnen getuigen wat het ‘sweet home’ voor hem geweest is, en zij gevoelen levendig, welk eene leegte er na zijn verscheiden moet overblijven voor de weduw, die nu treurt om haar gemis.

Na een verblijf van zes jaren te Leeuwarden aanvaardde de la Saussaye eene roeping als predikant bij de Walsche gemeente te Leiden. Veertien jaren (1848-1862) was hij daar werkzaam tot grooten zegen, niet het meest in den beperkten kring dier gemeente, maar vooral ook in den wijderen omvang van een gehoor, dat zich vormde uit ge-

1 Beets.

2 Da Costa.

lijk gezinden onder de Hervormden, zoowel uit de Walsche als uit de Nederduitsche gemeente. Hoe hij daar predikte en wat er in zijne predikwijze was, dat zoo velen tot hem trok, is openbaar uit een tal van leerredenen, in of kort na dit tijdvak uitgegeven. Van die prediking eene uitvoerige schets te geven en in haar beoordeeling te treden, zou mij het bestek van dit levensbericht verre doen overschrijden. Zij verdient zulk eene beschouwing alleszins en in meer dan één opzicht, ook wegens den grooten invloed, dien het uitgegeven kanselwerk van dezen prediker voortdurend hebben moet in den wijden kring, waarin het wordt gelezen en gewaardeerd. Dit mag er hier van worden gezegd, dat de la Saussaye's prediking zich evenzeer door diepte van opvatting van het woord der Schrift, als door veelzijdigheid van toepassing onderscheidde. Dit, gevoegd bij het omvattende van zijn blik en het Christo-centrische van zijne wereld- en tijdsbeschouwing, gaf haar dat gansch uitnemend karakter, hetwelk niet beter kan worden uitgedrukt dan met het woord, waarmede de Apostel Paulus de echte predikgave heeft gekenmerkt: zij had iets profetisch. Van daar, dat menschen van iederen stand en van zeer verschillende ontwikkeling en zelfs van zeer onderscheidene richting door haar geboeid werden. Het was niet alleen de uitwerking van de graviteit des predikers, of van de groote eenvoudigheid, waarmede hij optrad en sprak; noch ook enkel de vrucht van die ongemeene welsprekendheid, waartoe de gloed van het heiligste vuur, waar en wanneer hij ook den kansel besteeg, zijne voordracht altijd klimmen deed, maar vooral ook hiervan, dat hij allen, die hem hoorden en wilden verstaan, een weldadig voedsel gaf voor geest en gemoed. Er vormde zich tusschen hem en zijne toehoorders een rapport, dat allengs een band van blijvende gemeenschap werd. Kon het anders? Hij predikte nooit anders dan uit het levenswoord der Heilige Schrift tot het hart, hetwelk hij ook bij de hoogste vluch-

zijner gedachten zocht te bereiken, en wederkeerig uit het hart, welks behoeften hij naar de innigste ervaring beschreef, altijd heenwijzende naar de bron van het water des levens, die in het Evangeliewoord ontspringt. Van daar dat zoowel te Leiden als later te Rotterdam zijn gehoor op den duur meer een kring van leerlingen was dan eene schare van hoorders; een kring, die aan zijne leiding verbonden werd, dewijl hij niet rondom hem vergaderd werd door een voorbijgaand kunstgenot, of door de strelende werking van het vernemen van de echo op eigen uitspraak en klank, die te niet gaat zoodra er een nog luidere weêrklank gehoord wordt, maar door de macht van zijn geest, die uit de levensvolheid van Christus alles ontleende, en alzoo licht en leven wekte.

Ieder, die de la Saussaye hoorde prediken, bekwam een indruk van den omvang zijner studiën. Te Leiden vooral heeft hij veel gestudeerd. Hij leefde er evenwel niet onmiddellijk in den kring van de beoefenaars der wetenschap, hetwelk bij de richting van zijne denkbeelden niet anders kon. De nieuwe theologische school, die zich daar onder den invloed van den Hoogleraar Scholten vormde, vond in hem een natuurlijken tegenstander. Hoe zou de man, wiens geloofsovertuiging was, dat ons in Christus eene bovennatuurlijke, reële openbaring, geschonken is, en die in de gegevens van het zedelijk bewustzijn des menschen den hechten grondslag vond voor de wetenschap aangaande die openbaring, zich hebben kunnen verstaan met het, hoe sterk ook idealiseerende en geïdealiseerde, in zijn oog toch onmiskenbare naturalisme van den geleerden schrijver van ‘ *de Leer der Hervormde Kerk in hare grondbeginselen* .’ Het isolement, waarin de la Saussaye te Leiden leefde, - terwijl de nabijheid der *alma mater*, welke hij zoo hoog vereerde, hem geen rust liet - moest hem te meer tot ijverige studie nopen. Hij ving daar dan ook aan met voor de pers te werken. Wat hij er het eerst uitgaf in 1849,

was eene leerrede over *het voortdurend bestaan des Joodschen volks*. Oorspronkelijk in het Fransch opgesteld en uitgesproken, werd deze eersteling door hem vertaald ten behoeve van eene te Leiden gevestigde vereeniging van Vrienden Israels. Het onderwerp is karakteristiek, in verband beschouwd met de beginselen zijner theologische richting. Voor hem was in vollen nadruk 'de zaligheid uit de Joden.' In het volk Israel vond hij den sleutel voor het probleem der Geschiedenis van den Godsdienst en den vasten grond ter verdediging van het feit der Openbaring. Het Israelitisch profetisme was hem het specifieke heiligdom der Openbaring, de bodem, waarop de verschijning van Jezus Christus hare plaats heeft en hare verklaring vindt.

Nauwelijks had de begaafde prediker door de uitgaaf van eenige zijner diep doordachte leerredenen groote verwachting aangaande de vruchten van zijnen geest begonnen op te wekken, of eene zware krankheid, waarop de sterke inspanning van zijn denken niet zonder invloed was, dreigde haar te leur te stellen. In 1851 moest de la Saussaye een half jaar te Boppard doorbrengen, doch hij mocht van daar terugkeeren met eene herstelde en verhoogde veerkracht, welke hem van toen af tot zijne laatste levensdagen bijbleef. Weldra zag hij zich door inwendigen aandrang geroepen een levendig aandeel te nemen in den strijd, die in Kerk en Theologie de geesten in spanning bracht. Het was ten gevolge van de uitgave van een bundel leerredenen: *Témoignages contre l'esprit du siècle* (1852), dat hem het lidmaatschap werd aangeboden in een gezelschap van leeraren der Hervormde Kerk, die zich ten doel stelden de hangende strijdvragen te behandelen en werkzaam te zijn aan de instandhouding en ontwikkeling van de Kerk, die zij dienden. De la Saussaye trad in die vereeniging met de verklaring, dat zijns inziens de opwekking, welke in de Kerk ontstaan was, nog te weinig den invloed eener gezonde theologische wetenschap had ondergaan, en dat

de eisch van het oogenblik toen was, niet in de eerste plaats bedacht te zijn op handhaving van de leer der Kerk door rechtspraak, maar vooral aan de verdediging en aanbeveling van de christelijke waarheid langs wetenschappelijken weg de krachten te wijden. Naar zijne meening, die hij onverzwakt heeft volgehouden zoo lang hij de Kerk heeft gediend, laat de historische belijdenis der Gereformeerde Kerk, in overeenstemming met hare beginselen gebruikt, ruimte aan critisch onderzoek, terwijl haar inhoud de richting aanwijst van de ontwikkeling der Kerk en alzoo tegen de willekeur van bijzondere meening in leer en prediking de natuurlijke en onmisbare bescherming verleent. Het confessioneel beginsel moest volgens hem, juist omdat het een historisch beginsel is, naar de behoeften van den toestand der Kerk worden gewijzigd. Zóó wilde hij aan de handhaving van de waarheid in de Kerk gearbeid hebben, en het was op zijn voorstel, dat een tijdschrift werd uitgegeven, waarin de groote vragen van den dag in dien geest zouden behandeld worden. De naam, die er aan gegeven werd - op voorstel van Dr. Beets - (*Ernst en Vrede*) drukte den geest en de strekking der onderneming en het doel, dat men zich voorstelde, op zinrijke wijze uit.

In Januari 1853 verscheen het eerste nommer, en daarin leverde de la Saussaye eene belangrijke verhandeling: *Gezag en Vrijheid*, die niet nalaten kon de aandacht te trekken, daar zij tot eene diepere opvatting leidde van het probleem, hetwelk in de kerkelijke quaestie gesteld was. Bij de opening van den tweeden jaargang ontwikkelde hij den zin van het eerst gegeven programma uitvoeriger en duidelijker, en bracht daarbij vooral de beteekenis en de waarde van het *ethische* beginsel voor de Theologie ter sprake. Het kon niet anders of de beslistheid en het talent, waarmede hij dus optrad, moesten hem weldra de plaats van mede-redacteur doen verwisselen met die van hoofd-arbeider. Zijne

denkbeelden vonden hier tegenstand en werden dáár misverstaan, en toen hij dientengevolge den derden jaargang aanving met het ingrijpend opstel: *Onze toestand*, had hij zich de verplichting opgelegd, zijne beginselen in het door zijnen invloed aangevangen tijdschrift te handhaven tegen de bestrijding, die niet uitblijven kon. Het werd meer en meer *zijn* tijdschrift, en er ontstond bij de meeste medewerkers eene wel verklaarbare terughouding waar zóó individuëel en zóó goed gesproken werd. Men versta dit niet verkeerd. Met het volste recht heeft een der trouwste vrienden¹ van den 'Hoofdredacteur' gezegd, dat 'het tijdschrift niet eene nieuwe richting gekozen had, maar dat het een orgaan was van eene richting, die in de Kerk bestaat en bestond:' niemand zal evenwel kunnen ontkennen, dat in de toepassing van het ethisch beginsel op de aangelegenheden der Kerk en in de theologische wetenschap ten onzent niemand naast de la Saussaye kan gesteld worden. Wat hem vroeg duidelijk *was*, is het anderen allengs *geworden*, maar gedurende de jaren van de uitgave van *Ernst en Vrede* (1853-58) droeg hetgeen hij daarin schreef een individueel karakter in nog meer bepaalden zin dan waarin het werk van ieder geniaal man dat karakter altijd hebben zal. Dit heeft de la Saussaye niet genoeg ingezien - en het strekt hem tot eer, - anders zou hij niet zoo vaak geklaagd hebben, zooals hij ergens deed²: 'Quant à la rédaction du journal j'étais seul ou peu s'en faut,' vooral niet, wanneer hij had kunnen voorzien, hoe velen hij toen reeds aan zich verbond, die aan hem de versterking in hun geloof te danken hadden door hetgeen zij van hem leerden aangaande de rechte methode in de verdediging van de Evangeliewaarheid.

Onder het belangrijkste, dat de la Saussaye in *Ernst en*

1 Ds. J.H. Gunning, te 's Hage.

2 *La crise religieuse en Hollande*, p. 144.

Vrede geleverd heeft, behoort voorzeker zijne beoordeeling van *de Leer der Hervormde Kerk in hare grondbeginselen* van den Hoogleeraar Scholten, waarin hij zich als een dogmaticus van den echten stempel deed kennen, die evenzeer op de hoogte der wijsgeerige onderzoekingen stond als hij de diepte van den inhoud der heilige Schriften trachtte te peilen. Na een arbeid van zes jaren werd de uitgave van het tijdschrift op het einde van het jaar 1858 gestaakt met een afzonderlijk geschrift, getiteld: *de Nood der Kerk*, waarin hij rekenschap gaf van de staking, als gelegen in de partijdigheid, waarmede zijn streven was opgenomen en waardoor de werking van de beginselen, die hij voorstond, naar zijn oordeel benadeeld werd. De afsluiting in eene politieke partij van degenen, met wie hij homogeen geacht werd, terwijl zij hem als een ontrouwen medestander beschouwden, deed hem voorzien, dat hij willens onwillens aan partijstrijd bevorderlijk werd, meer dan aan de uitbreiding van het koninkrijk der hemelen. Hij 'achtte het niet bevorderlijk aan hetgeen hij voorstond, wanneer dat geacht werd aan eenigen naam of aan eenige bijzondere persoonlijkheid gebonden te zijn, te minder naarmate aan dien naam in den strijd van den dag terecht of te onrecht eenige bepaalde beteekenis werd gehecht. Aan de toekomst van het ethische beginsel in Kerk en Wetenschap, ook in ons Vaderland, geloofde hij; doch hij vreesde door langer als orgaan daarvan op te treden, de opkomst zijner richting eerder te belemmeren dan te bevorderen'¹.

Hiermede trok zich de la Saussaye evenwel niet terug waar hij zijne overtuiging buiten den kerkelijken strijd kon doen gelden. Het empirisme, hetwelk inzonderheid door Dr. Pierson als de eenige wetenschappelijke methode ook voor de Theologie werd aanbevolen, vond in hem een beslist tegenstander. Reeds in het tijdschrift *Ernst en Vrede* was hij

1 *Nood der Kerk*, bl. 48.

bij herhaling daartegen opgekomen: meer opzettelijk in zijne verhandeling: *Het Christendom, de verzoening van Wijsbegeerte en Godsdienst* (Jaarg. 1856). Deze strijd was vooral belangrijk omdat de la Saussaye daarbij in 1859 gelegenheid vond, naar aanleiding eener recensie door Dr. Pierson van de inaugureele oratie van den Hoogleraar Doedes, zijne eigene apologetische methode in het licht te stellen in een *Woord van Toelichting*, hetwelk onder het aantal kleinere geschriften, door hem uitgegeven, om zijn belangrijken inhoud en wegens de uitvoerigheid - het is 83 bladzijden groot - waarmede het aangelegen onderwerp daarin behandeld wordt, bijzondere onderscheiding verdient.

Kort na het sluiten van de zes jaargangen van *Ernst en Vrede* ving de la Saussaye een anderen periodieken arbeid aan door de uitgave van *Bijbelstudiën*, waarvan drie jaargangen (1859-61) verschenen, terwijl daarmede een Bijblad verbonden was, hetwelk tot in 1863 verscheen, en waarin eenige voorlezingen, opstellen van verschillenden inhoud, fragmenten en opmerkingen eene plaats vonden. Hierin gaf hij blijk, dat hij hart en oog openhield voor de belangrijkste verschijnselen in Kerk en Wetenschap; onder veel belangrijks komt er eene schoone rede in voor, welke hij te Genève uitsprak op den gedenkdag van den dood van Calvin. In 1863 werd de uitlegging van den Brief aan de Hebreëen uit deze Bijbelstudiën afzonderlijk uitgegeven, in drie deelen, een werk, waaruit des schrijvers eigenaardige wijze van Schriftontvouwing in hare waarde gekend wordt, uitmuntende door eene zeldzame harmonie van historisch-grammatische en psychologische uitlegging en door hare strekking om tot het inzicht in het organisme der heilige Schrift op te leiden. Het boek vond dan ook algemeene waardeering en de schrijver mocht het nog vóór zijnen dood tot eene tweede uitgave (die nu voltooid is) ter perse leggen.

Tot het tijdvak van de la Saussaye's werkzaamheid te Lei-

den behooren nog twee geschriften, welke hier in het bijzonder vermeld moeten worden, omdat zij in zijn leven en werken van groote beteekenis zijn geweest. Het eerste is getiteld: *Gedachten over het wezen en de behoeften der Kerk, bepaaldelijk der Nederlandsche Hervormde*, waarvan in 1855 het eerste stuk verscheen. Het is onvoltooid gebleven, misschien wel ten gevolge van het mislukken der poging, waaraan het zijn ontstaan te danken had. Men wilde in Nederland eene kerkelijke vergadering organiseeren, op den voet van den Kirchentag, die in Duitschland sedert het jaar 1848 jaarlijks was gehouden, en men meende daartoe het geschikte personeel te vinden in de samenkomsten van christelijke vrienden, aan philanthropische werkzaamheden gewijd, welke tweemaal 's jaars te Amsterdam plaats hadden. Op de eerste met het opgegeven doel gewijzigde vergadering werden de stellingen verdedigd, aan welke ontwikkeling het genoemde geschrift gewijd was. De poging gelukte niet, doch de la Saussaye, die vroeger de samenkomsten der 'christelijke vrienden' niet bijwoonde, had getoond, hoe hij gereed stond de Kerk met de vruchten van zijne wetenschap voor te lichten. - Het tweede bedoelde geschrift is: *La crise religieuse en Hollande*, uitgegeven in 1860. Daarin heeft de la Saussaye getracht eene bijdrage te leveren tot eene betere kennis in het buitenland van den kerkelijken strijd hier te lande. Vijf jaren vroeger had hij in de vergadering van de Evangelische Alliantie te Parijs zich als een bevoegd berichtgever omtrent hetgeen er op het gebied van Godsdiens en Kerk in Nederland voorviel, doen kennen: nu achtte hij zich tot eene meer in bijzonderheden afdalende uiteenzetting geroepen, wegens de zijns inziens partijdige mededeelingen van den Heer Réville in de *Revue des deux mondes* en het ongenoegzame bericht van den Haagschen predikant Trottet in de *Revue Chrétienne*, en vooral ten gevolge van de apologie der confessioneele en antirevolutionaire partij, door den Heer Groen van Prinsterer in een Fransch ge-

schrift ter hand genomen¹. Zal dit levensbericht geen voortzetting worden van den door de la Saussaye gewetenshalve gevoerden strijd, dan mag ik niet treden in de beoordeeling van den inhoud van dit kritisch en uit den aard der zaak kritiek geschrift; doch dit mag hier niet worden verzwegen, dat de schrijver met eene slechts zelden zich verloochenende welwillendheid en humaniteit van zijne tegen- en medestanders, wier werk en standpunt hij te schetsen en te beoordeelen had, heeft gesproken, en dat hij zich volkomen bevoegd toonde tot zulk eene beschouwing. Dit binnen weinige weken opgestelde boekdeel (202 bladz.) geeft blijk van den omvattenden blik, waarmede hij de verschijnselen, die zijn leeftijd kenmerkten, overzag en van de gave der μ , welke hij bezat. Ik moet meer zeggen: de *Crise religieuse* bevat een stuk nieuwe kerkhistorie, hetwelk behoort geteld te worden onder de bronnen, waaruit door iederen lateren geschiedschrijver, die de beweging der geesten van onzen tijd schetsen wil, zal worden geput. Hij zal er uit zien, dat de ‘kerkelijke vraagstukken, onder ons in de laatste jaren - gelijk in vroeger tijd! - behandeld zijn geworden te midden van politieke bewegingen, en al te zeer onder den invloed van veel, dat vreemd is aan het verheven geestelijk doel der Kerk.’

Bij al dezen arbeid gevoelde de la Saussaye behoefte aan ruimeren werkkring dan de Walsche gemeente te Leiden hem aanbood. Het duurde niet lang, toen deze neiging van hem bekend werd, of hij ontving in 1860 eene beroeping naar de Nederduitsche Hervormde gemeente te Vlissingen, welke hij echter afwees, omdat het verschil tusschen dezen werkkring en dien, in welken hij stond, hem niet aanmerkelijk genoeg toescheen. Op het einde van het

1 *Le parti antirevolutionnaire et confessionnel dans l'Eglise Reformée des Pays-Bas* (1860),

volgende jaar te Rotterdam bij de Nederduitsche gemeente beroepen, nam hij het besluit den dienst bij de Walsche gemeente te verlaten. De leerredenen, waarin hij van dit besluit aan de Leidsche gemeente kennis gaf, heeft hij in druk gegeven tot zijne verantwoording¹. Men zal niet kunnen zeggen dat zij ongenoegzaam was. Wat hij als de bestemming der Walsche kerken in ons land beschouwde; dat zij namelijk het middel zullen zijn om de hoogere standen onder den invloed van het Evangelie te brengen, dit achtte hij voor zijn dienst te Leiden niet bereikbaar, omdat de kring, waarop hij invloed had en dien zijne prediking bereiken kon, niet die was, voor welke hij den Evangeliedienst in de Fransche taal wenschelijk en noodig keurde. Hij zag helder in, dat het zijne roeping was mede te werken aan de scheiding tusschen de anti-christelijke richting, die hij in de ‘moderne’ denkbeelden allengs de overhand zag nemen, en hetgeen hem daarin waar en wettig toescheen, en dewijl hij vooral in den gegoeden burgerstand en in de hoogere rangen der maatschappij het terrein zag, waarop die scheiding moest worden teweeggebracht, kon het niet anders of hij moest zijn arbeid te Leiden op den duur weinig vruchtbaar achten, daar hij zich als een ‘orthodoxen’ leeraar van een aanmerkelijk deel zijner gemeente zag afgesloten door dien modernen ban, ontstaande door een niet onverklaarbaar gevoel van mishagen tegen zoo iets onmenselijks, bekrompens, onedels, als men in sommige humanistische kringen onafscheidelijk verbonden acht met het karakter en de denkwijze van zulk een leeraar.

Den 11en Mei 1862 aanvaardde de la Saussaye het herders- en leeraarsambt te Rotterdam met eene leerrede over *Jezus Christus, als het onwrikbare fundament der gemeente*, naar 1 Cor. III: 10. De belangrijke vermeerdering

1 *Christ toujours le même dans l'Eglise et La mission des Eglises Wallonnes*. Deux discours, prononcés le 5 et le 9 Janvier 1862.

van werk, welke deze verwisseling van standplaats aanbracht en die hem in meer dan één opzicht nieuw en vreemd moest zijn, nam hij met grooten lust en moed op. Tegen zijne verwachting wellicht viel hem een groot aantal catechisanten, vooral uit de lagere klasse der maatschappij, ten deel, wat hem menig kostelijk avonduur afnam. Het verdroot hem zóó weinig, dat hij spoedig eene zondagschool opende, met een opzettelijk onderwijs voor hare onderwijzeressen verbonden, welker voortreffelijke inrichting geroemd worden mag¹. Maar de zucht om vooral voor de meer ontwikkelden naar de eischen des tijds nuttig te zijn, werd door de vele werkzaamheden, waartoe de Evangeliedienaar in eene groote hollandsche gemeente geroepen is, niet teruggedrongen of verflauwd. Reeds in den eersten winter, dien hij te Rotterdam doorbracht, hield hij daar en te Amsterdam voor een talrijk gehoor vier voorlezingen over *de godsdienstige bewegingen van onzen tijd, in haren oorsprong geschetst* (Orthodoxie; Rationalisme en Supranaturalisme; Methodisme en Piëtisme: Moderne theologie). Deze lezingen werden weldra door hem in druk gegeven, hetgeen wegens den rijkdom van den inhoud dier historische studiën op het gebied van geestelijke meteorologie door de hoorders sterk verlangd weed. In ruimer kring verspreid, gaven deze voorlezingen aanleiding tot bedenkingen van meer dan ééne zijde: het kon niet anders: doch over hare degelijkheid en de diepte van inzicht, die er in doorstraalde, was slechts ééne stem.

1 Te Rotterdam werd d.l.S. levendig overtuigd van het bedenkelijke, dat er is in de inrichting van ons openbaar onderwijs. Zijne ervaring in eene groote volksgemeente bevestigde hem in de ongunstige meening, welke hij reeds als Redacteur van *Ernst en Vrede* had geuit met betrekking tot de wet van 1857. Door de zondagschool trachtte hij in zijnen kring, zooveel mogelijk, te gemoet te komen aan de belemmering van het godsdienstig element, die in de gemengde volksschool onvermijdelijk is.

Welhaast moest de la Saussaye te Rotterdam voor zijne geloofsovertuiging meer polemisch optreden, dan hij wel gewenscht of tot hiertoe gedaan had. Zijn sympathetisch gemoed en ook zijne speculatieve geestesrichting, waardoor hij tot opnemen meer dan tot afstooten geneigd was, deed hem voor ieder ernstig streven naar waarheid hoop voeden op de kritiek, welke het besef van de behoeften der ziel onder de leiding des Heiligen Geestes moet doen gaan over de strijdige meeningen, die de gemeente in onzen tijd verdeeld houden. Van daar, dat hij lang getracht had eene bemiddelende stelling te houden met betrekking tot den '*esprit moderne*', gelijk hij gewoon was met zijne geestverwanten in Frankrijk en Zwitserland in het algemeen de nieuwe denkbeelden van velen zijner tijdgenooten aan te duiden. Deze stelling heeft hij zich nooit geschaamd, en hij had gelegenheid zich daarover te beraden, bij het menigvuldig verwijt, hetwelk hij van sommige vrienden te verduren had. Vooral wat hem bij herhaling in bedenking gegeven werd in de geschriften van Mr. Groen van Prinsterer, dien hij in weerwil van al die tegenspraak steeds hoog heeft geschat, moest hem daartoe telkens nopen. Doch hij was zich bewust altijd onderscheid gemaakt te hebben tusschen de behoefte aan moderne theologie en de theologie, welke onder dien naam de vervulling van deze behoefte beweerde te zijn. 'Het berouwt mij nooit,' schreef hij in 1865, 'goede verwachtingen te hebben gekoesterd, ook al blijkt het later, dat ik mij bedrogen heb. Er is een christelijk optimisme, het optimisme van den grooten Apostel, als hij van de liefde zegt, dat zij alle dingen gelooft en alle dingen hoopt, en dat zij geen kwaad denkt.' Ook al mocht hij grond hebben voor ergdenkendheid, meende hij die lang te moeten onderdrukken. Dergelijke uitingen van het hart, in de hitte van den strijd lichtelijk miskend, worden eerst recht gewaardeerd als de strijder aan het menschelijk oordeel ontheven is. Dan toch

kan geen beoordeelaar nalaten in rekening te brengen, hoe in een hooger gericht geoordeeld wordt.

Het verschijnen van Renan's *Vie de Jésus* en de toejuicing, welke dat boek, in weerwil van zijn gebrek zelfs aan wetenschappelijken ernst, ook hier te lande in sommige kringen vond, deed de la Saussaye de goede verwachting opgeven, welke hij omtrent het streven van sommige voorstanders der moderne theologie en vooral omtrent velen van hunne volgelingen eerst gekoesterd had. Doch inzonderheid gaf het optreden van Dr. Pierson in de stad zijner woning als pleitbezorger van de 'moderne richting' hem aanleiding om de pen op te vatten. Hij achtte zich geroepen, tegen den invloed, dien het talent van den auteur van geschriften als: *De oorsprong der moderne richting* en *Richting en Leven* aan de denkbeelden en beginselen der empirische school bij het vaderlandsche publiek, vooral in de gemeente van Rotterdam, bijzetten moest, een behoedmiddel aan te wenden. Had hij reeds in 1863 eene belangrijke brochure in het licht gegeven: *Hoe moet het modern naturalisme bestreden worden?* in het volgend jaar hield hij tegen het laatstgenoemde werk van Dr. Pierson vier voorlezingen, die hij in 1865 uitgaf onder den titel: *Leven en Richting*. In deze omzetting van den titel van het geschrift, hetwelk hem tot spreken en schrijven bewoog, drukte hij zinrijk het verschil tusschen de methode van de empirische en de ethische school¹ uit. Naar zijne meening wordt

1 'Ethisch' was volgens d.l.S. geen naam voor eene richting in *de gemeente*, maar de wijsgeerige karakteristiek van het beginsel der *theologische wetenschap* tegenover het empirisme, zoowel het naturalistische als het supra-naturalistische.' Dit is met juistheid opgemerkt in het Tijdschrift: *Geloof en Vrijheid*, 2e Jaarg. (1868), bl. 155 door den Heer M.A. Goossen in een belangrijk opstel: *Ethische Theologie*. Verg. in hetzelfde Tijdschr. 8e Jaarg. (1874) het opstel: *Daniël Chantepie de la Saussaye*, van den Heer H. Brouwer. - Eene waardige opzettelijke hulde is aan den ontslapene ook gebracht door Prof. van Bell, in het *Theologisch Tijdschrift*, 8e Jaarg. (1874) 2e stuk, bl. 218. Zie ook het door Prof. van Oosterzee geschrevene in het 2e Dl., 3e St. *Voor Kerk en Theologie*, bl. 204, 205 in de Noot.

de richting van den geest bepaald door het leven en niet omgekeerd. Voor hem was het eene godloochening te stellen, dat God eerst gevonden zou worden na alle andere dingen, en dat de kennis van het hoogste Wezen eerst het resultaat zou zijn van de kennis der wereld. De eerste waarheid en het licht op ieder gebied, de grond der verklaring en de eenheid van alle verschijnselen was hem God zelf, in wiens gemeenschap het gansche leven en de richting van den geest bij den geloovige, en buiten wiens gemeenschap de geestesrichting van den ongeloovige met zedelijke noodwendigheid bepaald zijn. De Voorlezingen bevatten intusschen geene rechtstreeksche polemieek tegen het geschrift van den Walschen ambtgenoot, maar veeleer eene reeks getuigenissen voor het ethische beginsel van de la Saussaye's theologie tegen hetgeen hij de beginselloosheid der empirische school noemde.

Tot rechtstreeksche polemieek gaf in 1864 een vlugschrift van Dr. Pierson aanleiding, getiteld: *Onverdraagzaamheid*, waarin, naar aanleiding van een protest van drie leden van den Walschen Kerkeraad te Amsterdam tegen het optreden van Dr. Réville, niet zonder eenig sarcasme de 'orthodoxie' werd ten toon gesteld, terwijl vooral de houding van die predikanten, die niet tot den kerkrechtelijken strijd à outrance bereid gevonden werden, met dubbelzinnige tinten geschilderd werd. Men behoort dit geschrift te kennen en het te beschouwen in verband met de vroegere geschriften van denzelfden auteur om de aandrift te verklaren, waarmede de la Saussaye in het strijdperk trad en bleef standhouden. Toon en inhoud van het *Woord aan Dr. A. Pierson, naar aanleiding van diens geschrift 'Onverdraagzaamheid'* en van een nader antwoord aan den-

zelfde: *De strijd der gemeente*, geven genoeg te kennen met hoeveel gewetensdrang en ernst deze polemische brochures geschreven zijn. Het gewicht en de wettigheid van den strijd is trouwens genoeg gebleken, toen Dr. Pierson kort daarna gewetenshalve zijn afscheid van 'de Kerk' nam.

Een man als de la Saussaye kon geen lust tot polemisch geschrijf hebben. Des te liever zocht hij thetisch de betwiste punten in het licht te plaatsen, om alzoo tot een niet eenzijdig, een rechtvaardig oordeel te leiden en daardoor bij te dragen tot opheffing van den strijd. Daarvan leverde hij uitstekende proeven, b.v. in 1867, toen hij in een brief aan den Hoogleraar Hofstede de Groot, onder den titel: *Het wezen der Theologie*, het organisch verband der theologische leervakken behandelde, - een opstel, hetwelk bij de regeling van het hooger onderwijs niet zonder schade zou kunnen geïgnoreerd worden, - en vooral niet minder in 1868, toen hij een geschrift betrekkelijk den kerkelijken toestand in dat jaar uitgaf, getiteld: *de Crisis*. Hij beschreef daarin de zedelijke of, beter nog, de geestelijke signatuur van dien toestand, welke nog mag worden geraadpleegd door allen die niet den bekrompen waan hebben, dat de leiding der christelijke gemeente in reglementeeren volbracht wordt en dat eene crisis, als die, welke de Hervormde Kerk te doorworstelen heeft, door geven en nemen kan worden bezworen.

Genoeg van den polemischen arbeid van de la Saussaye, gedurende den tijd, dien hij te Rotterdam doorbracht. Ik kan van deze tien jaren niet scheiden zonder nog met een woord te gewagen van zijn predikwerk, niet slechts wegens den machtigen indruk, welchen die prediking op mij zelven heeft achtergelaten, maar vooral omdat wij daaraan de uitnemendste vruchten van zijn geest te danken hebben. Het *pectus est quod disertum facit* werd in hem op treffende wijs bevestigd. Hoe spoedig was hij al de bezwaren te boven, met welke hij aanvankelijk min of meer te worstelen had,

bij het spreken in de taal, die hem op den kansel niet eigen was! Het gebruik van het Nederduitsch werd hij daar zóó volkomen meester, dat hij met eene uitgewerkte - eene altijd met de meeste zorg uitgewerkte - schets vóór zich, aan zijne gedachten die mate van vrijheid laten kon, waardoor zijne prediking eene zoo hooge mate van levendigheid en actualiteit verkreeg. Hij vormde zich een eigen stijl, die met de verhevenheid zijner gedachten in de schoonste harmonie was. Van den inhoud zijner leerredenen mag, vooral met het oog op zijn dienstwerk in de laatste jaren gezegd worden, dat hij alles wat hij bezat, dat hij zich zelve aan de gemeente op den kansel gaf. Getuigen daarvan zijn reeds de vijf bundels *Leerredenen*, in de jaren, 1860-65 uitgegeven. Daarin komen meesterstukken voor, niet weinigen in getal. Nog hooger staan die preken, welke hij in den lateren tijd eerst in schrift uitwerkte, nadat hij ze een- of meermalen had uitgesproken. Tot deze categorie behooren de *Leerredenen over het Evangelie van Johannes*, waarvan een drietal (over den Proloog) in 1866 werd uitgegeven; *De roepstemmen van het jaar 1866*, in 1867 verschenen; de bundel *Vertrouwingen*, waarin hij eene gedachtenis aan de Rotterdamsche gemeente achterliet bij zijn vertrek naar Groningen in 1873, en het *Viertal leerredenen over onderwerpen uit het leven des Heeren*, die na zijn overlijden zijn uitgegeven. Het onderwerp van deze laatsten toont vooral, hoe hoog de la Saussaye het doel der prediking stelde. Veel had hij gearbeid aan de stof voor eene Geschiedenis van Jezus, en nu blijkt uit den den laatsten, helaas! onvoltooid gebleven bundel, dat hij zich voorstelde die stof dienstbaar te maken aan een twaalfstal leerredenen, dat onder den titel: *Hoogtijden uit het aardsche leven des Heeren* een geheel zou vormen. Wij vernemen uit de voorrede van den zoon des overledenen, dat de uitvoerige schetsen voorhanden zijn, doch dat het bij het uitgegeven viertal blijven moet, want zelfs zijne hand

durft zich niet aan de voltooiing van dezen arbeid wagen. Hoe de ontslapene over dit groote onderwerp dacht, blijkt uit de merkwaardige woorden in de aanbevelende voorrede voor eene onvoltooide vertaling van Baumgarten's *Geschichte Jesu*: 'Iedere beschrijving van 's Heeren verschijning op aarde is niets meer dan eene altijd onvolledige poging om in Hem zelven, in zijn goddelijk hart, in zijn onpeilbaar zelfbewustzijn in te dringen. Zij eindigt niet in het afgeronde begrip, maar in de aanbidding.' Hij, die zoo over dit heiligste aller heilige onderwerpen dacht, moest liefst aan de plaats der aanbidding van de geschiedenis van Jezus spreken.

Om den arbeid van de la Saussaye in het woelige Rotterdam recht te waardeeren, moet vooral de inhoud van zijne prediking in rekening worden gebracht. Doch de gezette studie, die hij daaraan besteedde, belette hem niet voort te gaan met het houden van voorlezingen in engeren kring. In 1867-68 gaf hij vier eschatologische voorlezingen over *de Toekomst* ten beste aan hoorders en lezers, waarin hij beproefde de leer der laatste dingen tot hare oorspronkelijke historische bestanddeelen te herleiden, terwijl hij daarbij een vertroostend en versterkend licht wilde doen opgaan over het heden van Kerk en Maatschappij. Gedurende de vier laatste jaren van zijn verblijf te Rotterdam hield hij des winters geregeld om de veertien dagen voor een talrijk gehoor 'Bijbellezingen' over het boek van Jesaia. Onder dezen bescheiden naam ontving zijn gehoor - waaronder niet zelden van zijne ambtgenooten waren - eene uitgewerkte, met de rijkste en veelzijdigste toepassing verbonden verklaring van het genoemde Bijbelboek, en indien het mogelijk mocht zijn uit de nagelaten schetsen het geheel weder te geven, zou onze taal een commentarie op deze profetische schrift bezitten, die met de beste voortbrengselen van praktische exegese wedijveren kon. Bij toeneming las hij ook van tijd tot tijd over onderscheidene onderwerpen van Wijsbegeerte

en Letteren in gemengde kringen, van welke voorlezingen in het bijzonder vermelding verdient die over *het Protestantisme als politiek beginsel*, uitgegeven in 1871, waarin hij het historisch-protestantsche vrijheidsbeginsel als den vasten grondslag voor de moderne maatschappij voorstelde en aanprees.

In weerwil van al dien arbeid had de la Saussaye nog den moed in 1870 op aansporing van sommigen zijner vrienden op nieuw een tijdschrift te stichten. Onder den bescheiden titel: *Protestantsche Bijdragen tot bevordering van christelijk leven en christelijke wetenschap*, opende hij een orgaan 'om uit het protestantsche beginsel verschillende tijdsvragen te bespreken en daardoor mede te werken tot opbouwning in de waarheid van de nederlandsche Hervormde Kerk en tot bewaring van het protestantsche beginsel in de nederlandsche maatschappij.' Vier jaargangen werden door hem geredigeerd, de vijfde en laatste verschijnt onder de leiding van Dr. N. Beets. De moedige en onvermoeide redacteur mocht zich nu in meer medewerking verheugen dan vroeger bij de uitgave van *Ernst en Vrede*, een bewijs, dat hij voorwaar! niet meer 'een alleen staand strijder' was, gelijk hij door zich zelve en door anderen wel eens genoemd was. Doch ook nu gaf hem het redigeeren van zijn eigen tijdschrift gelegenheid en roeping tevens om over de aangelegenheden van den dag te spreken. Nauwelijks behoeft gezegd te worden, dat onder de redactie van de la Saussaye de *Protestantsche Bijdragen* dat karakter van geëleveerdheid in toon en inhoud hadden, hetwelk aan alles eigen is, waarin hij de hand heeft gehad.

De naam van zooveel verdienste in Wetenschap en Kerk bleef niet onbekend buiten de grenzen van ons kleine vaderland. In Duitschland, Frankrijk en Zwitserland werd hij door geleerden van verschillende richting sedert lang genoemd onder de uitnemendste van de nederlandsche

Theologen. In 1868 viel hem in Duitschland eene sedert lang door hem verdiende eer ten deel. Toen namelijk op den 4^{en} November van dat jaar te Wesel de gedachtenis gevierd werd van 'de Vergadering der Nederlandsche Kerken onder het kruis,' vóór driehonderd jaren in die stad gehouden, werd hem van wege de theologische faculteit te Bonn de bul uitgereikt, waarmede hij *honoris causa* tot Doctor in de Godgeleerdheid werd gepromoveerd¹. Hij was daarbij ongezocht in de gelegenheid aan het buitenland te toonen, wat in het vaderland sedert lang bekend was, hoezeer hij deze onderscheiding verdiende, daar hij in de Hoogduitsche taal een belangrijk referaat gaf over *het Verband van duitsche en nederlandsche Theologie*². De tegenwoordigheid van twee leden der Bonner faculteit (de Hoogleraren Lange en Krafft), de oppositie tegen de dissertatie en vooral de applausus van een groot aantal Theologen, waarmede de nieuwe Doctor gehuldigd werd: alles gaf aan deze promotie een eigenaardig karakter. Zeker heeft in vele jaren geene theologische promotie plaats gehad, welke meer algemeene toejuiching vond. Evenwel kon de eer, aan de la Saussaye in Duitschland bereid, niet halen bij den niet officieelen rang, dien hij in Nederland sedert vele jaren bezat, en waarvan de invloed blijft leven nadat hij gestorven is. Hij mocht toch onder ons in zeer wijden kring denzelfden naam dragen, waarmede zijn geestverwant, Alexandre Vinet, in zijn vaderland genoemd is geworden: '*le pasteur de nos pensées*'.

Op vier-en-vijftigjarigen leeftijd heeft de man, wiens leven en werkzaamheid ik trachtte te schetsen, in zóó ver zijne verdiensten ook in zijn vaderland erkend mogen zien,

1 In 1850 was hij tot Lid van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde benoemd; in 1863 van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap.

2 Vertaald in de *Prot. Bijdr.* Jaarg. III, bl. 1-32.

dat hem bij de aftreding van den Hoogleraar Hofstede de Groot het Hoogleeraarsambt in de godgeleerde Faculteit te Groningen werd opgedragen. Hij aanvaardde die betrekking op den 21^{en} November 1872 met eene Oratie over *de plaats der theologische Wetenschap in de encyclopedie der Wetenschappen*. Het onderwerp lag, zooals ieder inzag, evenzeer op den weg zijner studiën als het hem door de auspiciën, waaronder hij zijn ambt aanvaardde, werd aangegeven. Hoe hij het behandelde ligt nog versch in het geheugen van hoorders en lezers; de beste getuigenis desaangaande is de diepe indruk, dien de nieuwe Hoogleraar maakte aan de Hoogeschool. Niet minderen ingang vond hij in de gemeente te Groningen, in welker midden hij als academieprediker den 24^{en} November zijn werk aanvaardde met eene leerrede naar Lucas II: 49^b, te vinden in den bundel *Vertrouwingen*¹.

Slechts dertien maanden mocht hij als Hoogleraar werkzaam zijn. Van dien korten tijd veel te zeggen verge men niet van den treurende vriend. De pen valt uit de hand bij het vernieuwen van de smart, welke dat onverwachte, schijnbaar zoo ontijdige heengaan al den vrienden van den ontslapene - en hun niet alleen - heeft aangedaan. Ik behoef er niet veel van te spreken, want de 'vroeg bezweken en te laat gekende' arbeider spreekt ook uit dezen zijnen laatsten tijd nadat hij gestorven is. Behalve zijne schitterende inaugureele oratie zijn de twee voorlezingen, waarmede hij zijne lessen opende, in druk verschenen. In de eerste (*De gebondenheid der theologische wetenschap*) ontwikkelde hij de vruchtbare stelling, dat het levensbeginsel der christelijke Kerk het beginsel - en het geheel der levensuitingen van den geest, die de christelijke gemeente bezielt, het object der Theologie is; in de tweede (*De vrij-*

1 De afscheidsrede, te Rotterdam uitgesproken den 27en October 1872 naar 1 Cor. III: 14 is mede in dezen bundel bewaard.

heid der Theologie) betoogde hij met betrekking tot die wetenschap de onvrijheid der onafhankelijkheid en de vrijheid van haar gebondenheid aan haar object. Nog zijn in de *Protestantsche Bijdragen* (Ve Jaarg. 2e st.) eenige dogmatische aantekeningen medegedeeld uit de latere lessen. Behalve de *Dogmatica christiana* onderwees hij de *Theologia naturalis*, de *Theologia biblica* en de *Theologia practica*. Buitendien is zijn laatste levensjaar belangrijk geweest door zijne afvaardiging tot de synodale vergadering van 1873, waaromtrent het eerste stuk van den vijfden jaargang van zijn tijdschrift zijne *adviezen* en eene *kritiek* bevat.

Te midden van deze werkzaamheden werd hij weggenomen. Sedert eenigen tijd was hij lijdende, zonder dat dit eenige ongerustheid baarde bij zijne betrekkingen, doch in het laatst der maand Januari werd hij door eene flauwte bevangen, die weldra het teeken bleek te zijn van eene doodelijke kwaal, waarvan de beginselen lang aanwezig moeten zijn geweest. De gevolgen van *anaemia cerebri*, die een zeer snel verloop hadden, maakten op den 13^{en} Februari 1874 een einde aan zijn aardse leven. Zacht, zonder doodstrijd, in vollen vrede en in de hoop des eeuwigen levens is hij heengegaan.

Den 18^{en} werd het stoffelijk overschot ten grave geleid. Van wege de Hoogeschool werd door den Rector Magnificus, Dr. C.M. Francken, en als Deken der Faculteit door den Hoogleraar Diest Lorgion, als vertegenwoordigers van het studenten-corps en van zijne leerlingen door de Heeren van Leeuwen en Drijber, van wege de Hervormde Gemeente door Dr. J.A. Gerth van Wijk, uit naam van zijne vrienden door Dr. N. Beets en Ds. J.H. Gunning Jr. aan zijne nagedachtenis eene wélverdiende hulde gebracht. Aandoenlijk was het te zien, hoe bij het graf van dezen geleerde een aantal gemeenteleden uit Rotterdam van zeer onderscheiden stand door hunne tegenwoordigheid kwamen ge-

tuigen wat *zij* aan hem gehad hadden. Indien het den steller van dit levensbericht niet door krankheid ontzegd geweest ware daar tegenwoordig te zijn, hij zou bij die geopende groeve hebben willen vermelden, dat het de hoogste eer van Daniël Chantepie de la Saussaye geweest is, het Evangelie van Christus te brengen aan het hart van de kinderen dezer eeuw naar hare behoeften. In hem is een Godgeleerde ten grave gedaald, bij wien het weten steunde op de ervaring van een geloof, hetwelk tot weten moest leiden, omdat het bezielde werd door de liefde zijns harten voor den Koning der waarheid.

Rotterdam, Augustus 1874.

J.J. van Toorenenbergen.

Lijst der geschriften VAN Dr. D. Chantepie de la Saussaye.

1849. Het voortdurend bestaan des Joodschen volks verklaard uit deszelfs toekomst. Leerr. over Rom. XI: 25-29. Leiden, J.H. Zitman.
1850. Le dernier commandement du Christ à ses disciples. Sermon sur Matthieu XXVIII: 19, 20a. Leiden, E.J. Brill.
1852. Témoignages contre l'esprit du siècle. Six Sermons. Amst. et Leide, Höveker et Zitman.
1853. Goliath et David. Sermon sur la lutte entre le Catholicisme et le Protestantisme. Leide, J.H. Zitman.
1854. Trois sermons sur Rome. Rome payenne; l'Eglise à Rome, Rome et la Réforme. Leide, J.H. Zitman.
1855. Gedachten over het wezen en de behoeften der Kerk, bepaaldelijk der Nederlandsche Hervormde. 1e Afl. Leiden, J.H. Zitman.
1855. Openbare brief aan Dr. J.H. Scholten, naar aanleiding van de voorrede van den derden druk van 'de Leer der Herv. Kerk' door den laatstgenoemden. Utrecht, Kemink en Zoon.
1858. Conservatisme et progrès. Sermon pour la fête de la réformation. Amsterdam H. Höveker.
1859. Beoordeeling van het werk van J.H. Scholten over de leer der Herv. Kerk. Utrecht, Kemink en Zoon.
1859. De nood der Kerk. Brief van den Redacteur van het tijdschrift 'Ernst en Vrede' aan het gezelschap van dien naam. Utrecht, Kemink en Zoon
- 1859-1861. Bijbelstudiën. Bijblad. 1859-1863. Leiden, de Breuk en Smits.
1860. Een woord van toelichting, naar aanleiding der recensie van A. Pierson over de inaugureele oratie van J.I. Doedes. Leiden, de Breuk en Smits.

1860. La crise religieuse en Hollande. Souvenirs et impressions. Leide, de Breuk et Smits.
1860. Rede, gehouden ter gedachtenis aan Isaïc da Costa. Leiden, J.H. Zitman.
- 1860-1866. Leerredenen, 1e tot 5e reeks. 1-3 Leiden, de Breuk en Smits; 4, 5 Rotterdam, M. Wijt en Zonen.
1862. Christ toujours le même dans l'église, et la mission des églises Wallonnes. Deux discours prononcés dans l'église Wallonne de Leide, à l'occasion de sa vocation à l'église réformée hollandaise de Rotterdam. Leide, de Breuk et Smits.
1862. A la loi et au témoignage (Esaïe VIII: 20a). Sermon d'adieu prononcé dans l'église Wallonne de Leide, à l'occasion de son départ pour l'église réformée hollandaise de Rotterdam. Leide, de Breuk et Smits.
1862. Jezus Christus, het onwrikbare fundament der gemeente. Leerr. over 1 Corr. III: 11, uitgesproken in de Grootte Kerk der Nederd. Herv. Gemeente te Rotterdam den 11 Mei 1862, tot aanvaarding van het herders- en leeraarsambt in die gemeente. Leiden, de Breuk en Smits.
1862. Het beproeven der geesten. Belijdenis-predikatie. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.
1862. La Parabole de l'enfant prodigue. Méditations évangéliques. Leide, de Breuk en Smits.
1863. Bevestigingsrede, uitgesproken in de Grootte Kerk der Nederd. Hervormde Gemeente te Rotterdam, 28 Juni 1863. Rotterdam, E.H. Tassemeijer.
1863. De brief aan de Hebreëen, voor de gemeente uitgelegd. 3 dln. Leiden, de Breuk en Smits.
1863. De gelijkenis van den verloren zoon. Vijf leerredenen uit het fransch vertaald door den Auteur. Leiden, de Breuk en Smits.
1863. De godsdienstige bewegingen van dezen tijd in haren oorsprong geschetst. Vier voorlezingen (I Orthodoxie; II Rationalisme en Supranaturalisme; III Methodisme en Piëtisme; IV Moderne theologie). Rotterdam, E.H. Tassemeijer.
1863. Hoe moet het moderne naturalisme bestreden worden? Een woord over deze vraag, naar aanleiding van van Oosterzee's jongste geschrift over het leven van Jezus van Ernest Renan. Rotterdam, E.H. Tassemeijer.
1863. Dankzegging en Waarschuwing. Twee kerkredenen bij gelegenheid van het feest van Nederlands herstel. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.

1864. Toespraak, gehouden ter gelegenheid der 42e jaarvergadering van het Rotterdamsche Vrouwen-Hulpgeenootschap van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, den 23 Maart 1864. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.
1864. Een woord aan Dr. A. Pierson, naar aanleiding van diens geschrift 'Onverdraagzaamheid.' Rotterdam, E.H. Tassemeijer.
1864. De strijd der gemeente. Antwoord aan Dr. A. Pierson, met een woord aan de gemeente. Rotterdam, E.H. Tassemeijer.
1864. Eene verklaring op eene uitnoodiging van Mr. G. Groen van Prinsterer. Amsterdam, H. Höveker.
1864. Waarom ik het Nederlandsche Zendelinggenootschap heb verlaten. Verantwoording aan mijne gemeente. Rotterdam, E.H. Tassemeijer.
1864. Paschen, Hemelvaart en Pinksteren. Drie apologetische leerredenen. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.
1864. Als ziende den Onzienlijke. Rede ter nagedachtenis van Calvijn. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.
1864. Het Godsrijk en de Hervorming. Twee leerredenen. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.
1865. Brief aan Mr. G. Groen van Prinsterer, ten geleide van eene tweede uitgave van 'de Nood der Kerk,' brief aan het gezelschap Ernst en Vrede. Met een naschrift naar aanleiding van Groen van Prinsterer's 'Studiën en schetsen ter schoolwetherziening.' Rotterdam, E.H. Tassemeijer.
1865. Jeruzalem's verlossing onder Hiskia. Een waarschuwend voorbeeld voor Nederland. Leerrede bij gelegenheid van den 50jarigen gedenkdag van de overwinning bij Waterloo. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.
1865. Leven en richting. Vier voorlezingen over godsdienstige vraagstukken van dezen tijd. I. Overlevering en werkelijkheid, II. Geweten en Heilige Schrift. III. Kerk en Staat. IV. de Christelijke roeping. Rotterdam, E.H. Tassemeijer.
1866. De zoogenaamde middenpartij in de vaderlandsche Kerk. Advies in den Algemeenen Kerkeraad der Nederduitsche Hervormde gemeente te Rotterdam, bij gelegenheid der beroeping van twee nieuwe predikanten uitgebracht. Rotterdam, E.H. Tassemeijer.
1866. Het begin. Leerrede over Gen. I: 1. Een woord tegen het materialisme en het idealisme van onzen tijd. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.
1866. Leerredenen over het Evangelie van Johannes. 1e driel. De Proloog. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.

1867. Acht jaartallen herdacht, bij gelegenheid van het zevende halve eeuwfeest der hervorming. Rede uitgesproken in de Zuiderkerk te Rotterdam, 3 November. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.
1867. Het wezen der Theologie. Brief aan den Hoogleraar P. Hofstede de Groot. Rotterdam, E.H. Tassemeijer.
1867. De Roepstemmen van het jaar 1866. Zestal Leerredenen. Zeist, J.W. Eversz.
1867. Le principe de la société moderne et le principe chrétien. Rede, uitgesproken op de vergadering der Evangelische Alliantie. 21 Aug. 1867. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.
1867. Herinnering aan 25jarige ambtsbediening. Rede, uitgesproken den 17 November 1867 in de Zuiderkerk te Rotterdam. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.
1868. De Crisis. Kerkelijke tijdvrangen vrijmoedig beoordeeld. Rotterdam, W. Wenk.
1868. De Toekomst. Vier Eschatologische Voorlezingen. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.
1871. Het Protestantisme als politiek beginsel. Eene voorlezing. Rotterdam, W. Wenk.
1872. Vertrouwingen. Twaalf Leerredenen. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.
1872. De plaats der theologische wetenschap in de encyclopedie der wetenschappen. Redevoering bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Groningsche hoogeschool, uitgesproken den 21 November 1872. Groningen, P. Noordhoff.
1873. De gebondenheid en de vrijheid der theologische wetenschap. Twee voorlezingen tot opening zijner theologische lessen aan de hoogeschool te Groningen. Groningen, P. Noordhoff.
1874. Viertal leerredenen over onderwerpen uit het leven des Heeren. Rotterdam, W. Wenk.
1874. Het bovennatuurlijke in de Geschiedenis. Leerrede over den Engelenzang. Groningen, G.J. Reits.

Vertalingen.¹

1855. Pompper, De grondwaarheden der Christelijke Godsdienst. Een huisboek voor den beschaafden stand. Uit het Hoogd. met eene aanbevelende voorrede van D. Chantepie de la Saussaye. Leiden, H.R. De Breuk; Kampen, S. van Velzen Jr.

1 Onder deze rubriek zijn ook die vertalingen vermeld, welke onder toezicht van Dr. de I. S. zijn bewerkt, dewijl hij in sommige meer dan toezienende de hand heeft gehad.

1859. L.F.F. Gauthey. De zondagschool. Uit het fransch vertaald onder toezicht en met eene voorrede ingeleid door D. Chantepie de la Saussaye. Amsterdam, H. Höveker.
1860. F. Fabri. De jongste opwekkingen in Amerika, Ierland en andere landen. Uit het Hoogd. aan Nederlandsche lezers ter overweging aangeboden door D. Chantepie de la Saussaye. Leiden, J.H. Zitman.
1863. F. Fabri. Het algemeen waarheidsgevoel het orgaan der openbaring Gods in alle menschen. Eene bijbelsch-psychologische beschouwing, tot toelichting van de verhouding des christens tot de wereld. Uit het Hoogd. vertaald onder toezicht van en aanbevolen door D. Chantepie de la Saussaye. Rotterdam, E.H. Tassemeijer.
1865. M. Baumgarten. De geschiedenis van Jezus naar de behoeften van dezen tijd. Voorlezingen uit het Hoogd. vertaald door H.V. Hogerzeil, met een woord van aanbeveling door D. Chantepie de la Saussaye. Rotterdam, E.H. Tassemeijer.
1866. J.F. Astié. De theologie des verstands en de theologie des gewetens in het fransche protestantisme. Historisch-dogmatische studie. Uit het fransch vertaald en met aantekeningen voorzien door D. Chantepie de la Saussaye. Rotterdam, M. Wijt en Zonen.
1871. F. Fabri. Nieuwjaarsbeschouwing, medegedeeld door Dr. D. Chantepie de la Saussaye. Amsterdam, Höveker en Zoon.

Opstellen in 'Ernst en Vrede.'¹

Eerste Jaargang.

Gezag en vrijheid.

Het gewicht der leer des H. Geestes in den strijd met Rome.

Eene oude en toch ook nieuwe profetie.

Beoordeeling van het antwoord van J.H. Scholten aan Mr. Is. da Costa.

Tweede Jaargang.

Opmerkingen omtrent de vraag: 'Wat is getrouwheid in de bediening van het leeraarsambt in de Nederlandsche Hervormde Kerk?'

Bijdrage tot kenschetsing van den strijd in de Nederlandsche Hervormde Kerk. (Naar aanleiding van een verlangen in 'de Nederlander' geuit.)

1 Bij de opgave van de artikelen in tijdschriften zijn die opstellen weggelaten, welke ook afzonderlijk uitgegeven en als zoodanig in de lijst vermeld zijn.

De krankheden in de Nederlandsche Hervormde kerk. I.
Rechtvaardiging, - door welk geloof?

Derde Jaargang.

Onze toestand.

De krankheden in de Nederlandsche Hervormde Kerk. II.
Praktische opmerkingen over eenige Bijbelwoorden.

Vierde Jaargang.

Iets over de noodleugen. (Naar aanleiding van een onlangs gevoerden strijd).

Het Christendom, de verzoening van Wijsbegeerte en Godsdienst. Eene wijsgeerige-geschiedkundige schets.

Vijfde Jaargang.

Vrede.

De ervaring van Paulus op den weg van Damascus, een bewijs voor de waarheid van 's Heeren hemelvaart.

Het verband tusschen de opstanding van Christus en de opstanding der gemeente.

De vaderlandsliefde beschouwd uit het heidensch, het israëlitisch en het christelijk standpunt. Eene predikatie, gehouden op den gedenkdag van Leidens ontzet.

Zesde Jaargang.

Verdediging van de ethisch-irenische richting, zoo als die in dit Tijdschrift vertegenwoordigd wordt, tegenover bedenkingen van antirevolutionaire zijde. (Eene bijdrage tot de kenschetsing der kerkelijke geschillen in Nederland in de laatste jaren.) Met Bijlagen.

De Synode van 1857.

Empirisch of ethisch? Naar aanleiding van den brief van Dr. A. Pierson aan Ds. Chantepie de la Saussaye over den weg der Wetenschap, getiteld: 'Intuïtie en empirie.'

In de 'Protestantsche Bijdragen.'

Eerste Jaargang.

Waarom Protestantsch?

Martinus des Amorie van der Hoeven en Mr. H.P.G. Quack.
Christelijk leven.
De Christelijke Doop en de Doopsformule.
Stellingen over ziekelijke vroomheid.

Politieke en nationale zelfstandigheid.

Christelijke wetenschap.

Bekentenis en Protest (naar aanleiding van Prof. Doedes 'Terechtwijzing').

Tweede Jaargang.

Confessionalisme en Modernisme.

Derde Jaargang.

Over het verband van duitsche en nederlandsche Theologie. Rede op het derde eeuwfeest ter gedachtenis van de eerste Weseler Synode in het jaar 1568, uitgesproken den 4den November 1868.

Twee teekenen des tijds.

Een belangrijk geschrift.

Vierde Jaargang.

Een misverstand.

Een woord over Theologie en Darwinisme.

Eene constituante.

De roeping der Theologie in den kerkelijken strijd onzer dagen. Rede tot opening zijner lessen aan de Hoogeschool te Groningen, in den cursus 1873-1874.

Vijfde Jaargang.

De Synode van 1873. Adviezen en Kritiek.

Dogmatische Aanteekeningen.

In 'de Vereeniging'.

1861-62. Brief aan den Heer Mackay.

1863-64. Aan den Hoofd-redacteur van 'de Vereeniging'.

1863-64. Nieuw getuigenis van de navolging van Christus door een christelijk veteraan,

1864-65. Toespraak te Genève gehouden bij de stichting van de *Salle de la réformation* op Calvijns sterfdag.

1865-66. Werkzaamheden der Diakonessen in het Oosten.

1866-67. Wat moeten wij doen: het stemrecht aan ons zelve houden,
of den kerkeraad machtigen?

In 'de dag des Heeren'.

1852. De worsteling van Jacob. Gen. XXXII : 24-31.

In 'Geloof, Hoop en Liefde'.

1855. De zonde tegen den H. Geest, naar aanleiding van Matth. XII : 31, 32.
1856. Petrus en Johannes, of de zichtbare en onzichtbare Kerk, naar Joh. XXI : 18-23.
'Bidt en u zal gegeven worden, enz.' Matth. VII : 7.

In 'Stemmen voor Waarheid en Vrede'.

1868. Justinus de Martelaar. Eene voorlezing.

In het 'Eeuwig Evangelie.'

1870. Caesar Augustus en Jezus Christus.
1874. Tijd en eeuwigheid.

In 'Magdalena,' Christelijk Jaarboekje.

1854. St. Nicolaas of Kerstfeest? Huiselijk gesprek.
1855. Wat is het dragen van den smaad van Christus?
1856. Kerk en Zending. Rede tot opening van de algemeene Vergadering der Vereeniging tot uitbreiding van het Evangelie onder de Chinezen, in Mei 1855.
1861. Eene profetische studie.

In 'Compte Rendu de la Conférence de Chrétiens Evangéliques'. (Paris).

1855. Rapport sur l'état religieux de la Hollande.

In 'Evangelische Alliantie'.

1867. Le Principe de la société moderne et le principe chrétien.

